

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Faruk KURTULUŞ

**SUÇ CETVELLERİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
DİYARBEKİR VİLAYETİNDE CİNAYET SUÇLARI VE FAİLLERİ
1912-1917 (R.1328-1333)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

AĞRI- 2019

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP danışmanlığında, Faruk KURTULUŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 11/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Dğur ALBULUT İmza:
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP İmza:
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Atif ÖZTÖRK İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../201.. tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

.../.../.....

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Suç Cetvellerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Diyarbakir Vilayetinde Cinayet Suçları 1912/1917 (R.1328-1333)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim- Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ✓ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ✓ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/...../..... Tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Faruk KURTULUŞ

AĞRI- 2019

İçindekiler

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	ii
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	iii
KISALTMALAR	vii
HARİTALAR	ix
RESİMLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
EKLER.....	xiv
ÖZET.....	xv
ABSTRACT	xvi
ÖN SÖZ.....	xvii
GİRİŞ	1
1.Amaç ve Kapsam.....	1
2.Kaynak ve Yöntem	1

BÖLÜM I

DİYARBEKİR VİLAYETİ'NİN TARİHÇESİ, İDARİ YAPISI, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

1.1.Vilayetin Tarihçesi	6
1.2.Diyarbakir Vilayetinde Nüfus ve İdari Yapı.....	10
1.2.1.Diyarbakir Sancağı	14
1.2.2.Mardin Sancağı	17
1.2.3.Ergani-Ma'den Sancağı.....	21
1.2.4.Siverek Sancağı	23
1.3.Sosyal ve Kültürel Hayat	25
1.3.1.Aşiretler	30
1.3.2.Gazeteler	32

1.4.Ekonomik Faaliyetler	34
1.4.1.Tarım ve Hayvancılık	35
1.4.2.Ticaret	37
1.4.3.Sanayii ve Madencilik.....	39

BÖLÜM II

DİYARBEKİR VİLAYETİ'NDE CANA VE MALA KARŞI MEYDANA GELEN CİNAYET SUÇLARI VE FAİLLERİ

2.1.Osmanlı Ceza Hukukuna Göre Cinayet Suçu	41
2.2.Diyarbakir Vilayetinde Meydana Gelen Cinayet Suçları.....	42
2.2.1.Can ve Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suçlar	43
2.2.1.1.Adam Öldürme	44
2.2.1.2.Planlayarak Adam Öldürme	51
2.2.1.3.Planlamadan Adam Öldürme	58
2.2.1.4.Alt ve Üst Soydan Birini Öldürme.....	60
2.2.1.5.Zehirleyerek Adam Öldürme.....	61
2.2.1.6.Darp ve Yaralama	62
2.2.1.7.Kürtaj	64
2.2.2.Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Failleri	67
2.2.2.1.Hırsızlık	67
2.2.2.2.Kundakçılık	73

BÖLÜM III

KADINA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR VE FAİLLERİ

3.1.Suç Cetvellerinde Kadına Karşı İşlenen Suçlar ve Failleri	78
3.1.1.Tecavüz	79
3.1.2.Kız Kaçırmak	83

BÖLÜM IV

DEVLETE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

4.1.Devlet Malını Çalmak	88
4.2.Rüşvet	90
4.3.Eşkîyalık.....	91
4.4.Eşkîyaya Yardım Yataklık	94
4.5.Sahtekârlık.....	95
4.6.Devletin İç ve Dış Güvenliğini İhlal	97
CERÂİM-İ UMUMİYE CETVELLERİNE YANSIYAN SUÇLAR VE FAİLLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	98
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	112
HARİTALAR	125
RESİMLER	130
TABLolar	132
EKLER.....	144

KISALTMALAR

AYŞ	:Asayiş Kalemi
Bk.	:Bakınız
BOA	:T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	:Cilt
Çev.	: Çeviren
DH	:Dâhiliye Nezareti
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİTAV	:Diyarbakir Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı
Dr.	: Doktor
drl.	: Derleyen
Dzl.	:Düzenleyen
Ed.	:Editör
EMN	:Emniyet Kalemi
EUM	:Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü
H.	:Hicri
Haz.	:Hazırlayan
İA	:İslam Ansiklopedisi
KMS	:Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti Belgeleri
KSÜ	:Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
MKT	:Mektubi Kalemi
MUI	:Muharebat-ı Umumiye İdaresi
No	:Numara/ Sayı
OSAV	:Osmanlı Araştırma Vakfı

OTAM	:Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
R.	:Rumi
S	:Sayı
s.	:Sayfa
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Yay.	:Yayına Hazırlayan

HARİTALAR

Harita 1: Vilayet Sınırlarını ve Komşularını Gösterir Harita.

Harita 2: Diyarbekir Vilayetinin İdari Birimlerini Gösterir Harita.

Harita 3: Diyarbekir Vilayetinin Sancak ve Kaza Merkezleri Arasındaki Yol Haritası.

Harita 4: XIX. Yüzyılda Diyarbekir Vilayetinden Geçen Ticaret Yolları Haritası.

Harita 5: Diyarbekir Vilayetinden Geçen Kervan Yollarını Gösterir Harita.

Harita 6: Vilayette Sancak ve Kazalardan Geçen Kervan Yollarını Gösterir Harita.

RESİMLER

Resim 1: Diyarbekir'in İlk Yerleşim Yeri Olan, Çayönü Yerleşkesini Gösterir Resim.

Resim 2: Diyarbekir'de Yapılan Bazı İmar Faaliyetleri Gösterir Resim.

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Diyarbekir Vilayetine 1913 Tarihli Dini Gruplara Göre Nüfus Dağılımı.
- Tablo 2:** Diyarbekir Vilayetine 1914 Tarihli Dini Gruplara Göre Nüfus Dağılımı.
- Tablo 3:** Vilayet Geneli Bulunan Bazı Aşiretlerin Nüfusları ve Yaşadıkları Yerleri Gösterir Tablo.
- Tablo 4:** Diyarbekir Sancağının Tarım Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 4.1:** Diyarbekir Sancağının Hayvancılık Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 4.2:** Diyarbekir Sancağının Sanayi Gelirleri Gösterir Tablo.
- Tablo 5:** Mardin Sancağının Tarım Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 5.1:** Mardin Sancağının Hayvancılık Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 5.2:** Mardin Sancağının Sanayi Gelirini Gösterir Tablo.
- Tablo 6:** Ergani-Maden Sancağının Tarım Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 6.1:** Ergani-Maden Sancağının Hayvancılık Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 6.2:** Ergani-Maden Sancağının Sanayi Gelirlerini Gösterir Tablo.
- Tablo 7:** Vilayetin Geneline 1890-1900 Yıllarında Sancaklarda Mevcut Hayvan Sayısını Gösterir Tablo.
- Tablo 8:** Vukuat-ı Cınaiye Cetvellerine Göre Vilayet Geneline Meydana Gelen Adam Öldürme Vakalarının Kazalara Dağılımını Gösterir Tablo.
- Tablo 9:** Can ve Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suçları ve Faillerin Genel Durumunu Gösterir Tablo
- Tablo 10:** Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçları ve Faillerinin Toplam Durumunu Gösterir Tablo
- Tablo 11:** Kadına Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerini Genel Durumunu Gösterir Tablo
- Tablo 12:** Devlete Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerinin Toplam Durumunu Gösterir Tablo
- Tablo 13:** Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Cinayet Suçları ve Faillerini Gösterir Tablo.
- Tablo 14:** Vilayetin Kazalara Göre 1913-14 Yılları Nüfusunu Gösterir Tablo.

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 1:** Vukuat-1 Cınaiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Cınayet Suçlarını Gösterir Grafik.
- Grafik 2:** Vukuat-1 Cınaiye Cetvellerine Göre Diyarbekir Vilayeti ve Bağlı Sancaklarda Meydana Gelen Adam ldrme Suçlarının toplamını Gösterir Grafik.
- Grafik 3:** Merkez Sancakta ve Bağlı Kazalarda Meydana Gelen Alam ldrme Grafiği.
- Grafik 4:** Mardin Sancağında ve Bağlı Kazalarda Meydana Gelen Alam ldrme Grafiği.
- Grafik 5:** Ergani-Maden Sancağında ve Bağlı Kazalarda Meydana Gelen Alam ldrme Grafiği.
- Grafik 6:** Siverek Sancağında Meydana Gelen Adam ldrme Vakalarının Kazalara Dağılımını Gösterir Grafik.
- Grafik 7:** Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Planlayarak Adam ldrme Suçunu İşleyen Faillerin Medeni Hallerini Gösterir Grafik.
- Grafik 8:** Planlayarak Adam ldrme Suçuna Karışan Faillerin Sabıka Durumlarını Gösterir Grafik.
- Grafik 9:** Planlayarak Adam ldrme Suçuna Karışan Faillerin Hangi Cemaate Mensup Olduklarını Gösterir Grafik.
- Grafik 10:** Planlayarak Adam ldrme Suçuna Karışan Faillerin Eğitim Durumunu Gösterir Grafik.
- Grafik 11:** Planlayarak Adam ldrme Suçuna Karışan Faillerin İkamet Ettikleri Yeri Gösterir Grafik.
- Grafik 12:** Planlayarak Adam ldrme Suçuna Karışan Faillerin Yaş Aralıklarının Gösterir Grafik.
- Grafik 13:** Planlayarak Adam ldrme Suçunun Sebeplerini Gösterir Grafik.
- Grafik 14:** Vukuat-1 Cınaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Yaralama Suçunun Faillerin Durumunu Gösterir Grafik.
- Grafik 15:** Vukuat-1 Cınaiye Cetvellerine Göre Hırsızlık Suçunun Sancaklara Göre Dağılımını Gösterir Grafik.

Grafik 16: Vukuat-ı Cinaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Hırsızlık Suçunun Faillerini Gösterir Grafik.

Grafik 17: Vukuat-ı Cinaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Kundakçılık Suçunun Faillerini Gösterir Grafik.

Grafik 18: Vukuat-ı Cinaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Tecavüz ve Tecavüze Teşebbüs Suçunun Faillerini Gösterir Grafik.

Grafik 19: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Kız Kaçırma ve Cebren Kız Kaçırma Suçunu İşleyen Faillerin Yaş Aralığını Gösterir Grafik.

Grafik 20: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Suçların Yüzdelik Oranlarını Gösterir Grafik.

Grafik 21: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Karışan Faillerin Medeni Hallerini Gösterir Grafik.

Grafik 22: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Karışan Faillerin Sabıka Kayıtlarını Gösterir Grafik.

Grafik 23: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Faillerin Meslek Dağılımını Gösterir Grafik.

Grafik 24: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Faillerin Mensubu Olduğu Dini Dağılımlarını Gösterir Grafik.

Grafik 25: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Kaydedilmiş Faillerin Eğitim Düzeylerini Gösterir Grafik.

Grafik 26: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Kaydedilmiş Faillerin Yerleşim Birimini Gösterir Grafik.

Grafik 27: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Faillerin Genel Yaş Durumu Gösterir Grafik.

Grafik 28: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Suçların Sebeplerin Oranlarını Gösterir Grafik.

EKLER

Ek 1: Vukuat-ı Cınaiye Cetveli Örneği.

Ek 2: Ceraim-i Umumiye Cetveli Örneği.

Ek 3: Firar Cetveli Örneği.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SUÇ CETVELLERİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DİYARBEKİR VİLAYETİNDE CİNAYET SUÇLARI VE FAİLLERİ 1912-1917 (R.1328-1333)

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

2019, 165 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Uğur AKBULUT

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

Dr. Öğr. Üyesi Akif ÖZTÜRK

Suç cetvellerinden olan “vukuat-ı cinaiye ve ceraim-i umumiye cetvelleri” olarak iki tip cetvel bulunmaktadır. Ceraim-i umumiye cetvelleri, faillerin niteliklerine ilişkin bilgiler verirken, vukuat-ı cinaiye cetvelleri ise, vakalara dair bilgiler vermektedir. Bu çalışma adı geçen iki cetvel üzerinden ilerlemiştir. Bu cetveller ilk olarak 1878 yılından sonra alınan bir karar çerçevesinde tutulması gerekirken, devletin içinde bulunduğu savaşlar ve ülke içerisindeki ayaklanmalar sebebi ile alınan kararların sağlıklı bir şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Normal şartlarda her ay düzenli tutulması gereken vukuat-ı cinaiye cetvelleri eksik ve düzensiz tutulmuştur.

Bu çalışmada, 1912-1917 yılları arasında Diyarbekir vilayetinde meydana gelen cinayet suçları ele alınmıştır. Birden fazla dini grubun bir arada yaşayan vilayette meydana gelen suçlar, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden çıkarılan, 24 aylık vukuat-ı cinaiye cetvelleri ile 12 aylık cerim-i umumiye cetvelleri kullanılarak, vilayet genelinde kişinin can ve vücut bütünlüğüne, mal varlığına, kadına ve son olarak devlete karşı işlenen cinayet suçları ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada ortaya çıkan istatistik veriler ile toplumun genel yapısına suç ve suçluların oranları üzerinden veriler sosyolojik olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Diyarbekir Vilayeti, Suç, Cinayet, Fail,

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE MURDER CRIMES AND PERPETRATORS IN DIYARBEKIR PROVINCE IN THE SECOND CONSTITUTIONALIST PERIOD ACCORDING TO CRIME LISTS 1912-1917 (R.1328-1333)

Thesis Advisor: Assist. Prof. Fatih ÖZTOP

2019, 165 page

Jury: Assoc. Prof. Uğur AKBULUT

Assist. Prof. Fatih ÖZTOP

Assist. Prof. Akif ÖZTÜRK

There are two types of crime schedules named as ‘incidents of felonies’ and ‘general crime schedules’. While general crime schedules give information about the characteristics of the perpetrators, incidents of felonies give information about cases. This study progressed over the two schedules which mentioned above. These schedules should have been kept within the framework of a decision taken after 1878, but it is seen that taken decisions were not implemented properly because of the wars and the uprisings in the country. Under normal circumstances incidents of felonies schedules should have been kept regularly every month but those had been kept irregular and incomplete.

In this study, felonies committed in Diyarbekir province between 1912 and 1917 are discussed. More than one religious groups were taking place in this province, the schedules about incidents of felonies which were held for 24 months and the general crime scales which were held for 12 months were taken from Ottoman archives. Through these schedules, felonies against to human life and body, to the property, to women and finally to the government security will be researched. Furthermore, statistical data in this study and the general structure of the society were evaluated sociologically through the rates of crimes and criminals.

Keywords: Diyarbekir Province, Crime, Felony, Perpetrator.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, değişen dünya düzenine ayak uydurmak, Avrupa’da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamak, ülke birliğini sağlama ve ülke içerisinde yaşayan tüm halkları memnun etmek için 1839’da Tanzimat Fermanı’nı ilan ederek hukuk üstünlüğünü kabul eden bir süreç başlatmış ve hukuk alanında birçok değişikliğe gitmiştir. Ulema sınıfının etkinliğini kırma ve hukuka olan inancın tekrardan kazanılması adına şer’i mahkemelerin cezaî yargılama yetkisini (1871) Nizamiye Mahkemelerine¹ devretmiştir. Ancak, sosyal bir olgu olan suç, toplumun yaşadığı olaylara, felaketlere, gelişmelere bağlı olarak arttığı veya azaldığı için II. Meşrutiyet dönemi içerisinde genel olarak yaşanan Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve bölgesel olarak yaşanan eşkıyalık faaliyetleri, Ermeni olayları, alınan hukuki tedbirlerin işlerliğini azaltmıştır.

Osmanlı hukukunda suçlar cinayet, cünha, kabahat olarak üç gruba ayırmıştır. Bu sebeple vukuat-ı cinaiye cetvellerinde sadece cinayet suçlarını kaydedilirken, ceraim-i umumiye cetvellerinde ise tüm suçların yani cinayet, cünha, kabahat suçlarının tamamının kaydedildiği görülmektedir. Ancak bazen de olsa vukuat-ı cinaiye cetvellerine, cünha ve kabahat suçlarının da kaydedildiği görülmüştür. Ancak, 1858 Ceza Kanunnamesi’ne göre cinayet suçu sayılan bazı suçların vukuat-ı cinaye cetvellerinde değil de ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilmiştir. Bu suç cetvellerini ilk olarak ne zaman ve hangi vilayet için tutulduğu bilinmemekle

¹Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıldan itibaren bir kısım davalara bakma yetkisi davanın mahiyeti ve önemine ve davacının sıfatına göre birtakım meclislere havale edilmeye, bazı davaları görmek için de özel komisyonlar oluşturulmaya başlanmış, Tanzimat Fermanı’ndan sonra adli alandaki ıslahat çerçevesinde taşralarda eyalet yahut livâ merkezi olan şehir ve kasabalarda yargılama yetkisine de sahip birtakım meclisler kurulmuştu. Aslında 1215 (1800-1801) yılından itibaren Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında zuhur eden ticarî davaların Osmanlı ve yabancı tacirlerden oluşan karma komisyonlarda çözümüne istisnâî şekilde izin verilmişti. İstanbul’da bazı davalar 1826’da teşkil edilen İhtisabNezâreti’nde, sarrafların bir kısım davaları önceleri Darphâne-i Âmire’de, 24 Mayıs 1839’dan itibaren Maliye Nezâreti’nde oluşturulan Meclis-i Muhâsebe’de görülmeye başlanmıştı. 1 Ocak 1840 tarihinde beratlı Avrupa ve Hayriye tüccarının davalarının görülmesi için bir ticaret meclisi kurulmuştu. Bu tacirlerin ticarî davaları İstanbul’da ve ticaret meclisi bulunan taşralarda bu meclislerde, bulunmayan yerlerde muteber tüccarların da içinde bulunacağı memleket meclislerinde, tacirlerin aldıkları iltizam ve mukataalara ilişkin davalar ise Meclis-i Mâlîye’de görülmekteydi. Deniz ticaretiyle ilgili işler ve davalara başlangıçta muteber tüccarlar arasından seçilen kişiler bakmakta iken bunlar, 22 Mayıs 1850 tarihli bir fermanla Dersaadet Liman Odası’nda karma bir mecliste liman reisinin başkanlığında görüşülmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.158-188; Gürsoy Akça, Himmet Hülür, “Tazimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapını Modernleşmesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 21, s.235-269.

beraber, A. Gül, *Osmanlı taşrasında suç ve suçlular (1919 Ocak ayı Erzincan sancağı örneği)*, adlı makale çalışmasında bu belgelerin 1878 yılından sonra tutulmaya başlandığını ifade etmektedir. Ayrıca, F. Öztöp, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)” adlı (Doktora tezi) çalışmasında ilk vukuat-ı cinaiye cetvelinin H.1306 yılı Tuz kazasına ait cetvel olduğunu, diğerinin ise; H. 1307 şevval ayında düzenlenmiş olan Erzurum ve Bitlis vilayetlerinde işlenen vukuat-ı cinaiye cetvelleri olarak belirtmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi içerisindeki Diyarbakir vilayetine ait ilk vukuat-ı cinaiye cetveli, Rumi 1327 Şubat (Şubat/ Mart 1912) ayında Diyarbakir merkez ve kazalarına ait vukuat-ı cinaiye cetvelidir.²

Tez danışmanlığımı üstlenerek araştırma konusunun seçimi ve yürütülmesi sırasında değerli bilimsel uyarı ve önerilerinden yararlandığım, Danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP’a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı sayın Doç. Dr. Yakup KARATAŞ’a, Doç. Dr. Figen ATABEY’e; değerli vakitlerini bize ayıran, çalışma konusunda değerli bilgi ve tecrübelerini bizimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Emrah İSTEK’e ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYA’ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca beni destekleyen bana bu yolda ilerlememi tesviye eden abilerime, kardeşlerime ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ve son olarak yıllar boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemedi, uygun çalışma koşulları sağlamak adına çok büyük fedakârlıklarda bulunan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Faruk KURTULUŞ

AĞRI 2019

² Bu belge Diyarbakir Vilayetine ait ilk vukuat-ı cinaiye cetveli olup 1327 Şubat ayı içerisinde 15 cinayet suçu işlenmiş olup, bu suçlar çeşitli vukuat belgelerine kaydedilmiştir. BOA. DH. EUM. EM. 2/24.

GİRİŞ

1. Amaç ve Kapsam

1912-1917 yılları arasında Diyarbakir vilayetinde gerçekleşen adli suçları kapsayan bu çalışmada, suçlular üzerinden toplumun genel yapısını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Diyarbakir vilayetinde sosyal, ekonomik ve coğrafi yapıdan yola çıkarak hangi suçun nerede daha fazla işlendiğİ; suçu işleyen kişilerin medeni, mesleki ve eğitim durumları, ikamet ettikleri yer, suça karışma sebepleri gibi temel sorulara yanıt aranacaktır. Bu alışma sadece adli vakalar üzerinden ilerlemiş olup siyasi suçlar ve siyasi maksatlarla işlenmiş suçlar (mesela Ermeni çetelerinin yapmış oldukları kıyımlar) bu cetvellerin kapsamına alınmamıştır.

2. Kaynak ve Yöntem

Osmanlı Devleti’nde 1878 tarihinden itibaren işlenen suçlara dair bir istatistik çalışma yapmak isteyen araştırmacıların başvuracağı en önemli arşiv belgeleri, “Vukuat-ı Cınaiye Cetvelleri” ve “Ceraim-i Umumiye Cetvelleri”dir. Osmanlı Devleti’nde meydana gelen adli olaylar, 1878 yılından itibaren düzenlenen bu cetvellerle takip edilmeye başlanmıştır. Bu cetveller kırsal alanlarda jandarma tarafından, sancak ve kaza merkezlerinde ise polis teşkilatı tarafından hazırlanırdı. Kazalarda bu cetveller ay sonu hazırlanırdı, bir sonraki ayın ilk haftası sancak merkezlerine gönderilirdi. Sancaklarda toplanan cetveller bir hafta zarfında vilayet merkezine iletilir ve oradan da bir hafta içinde Dâhiliye Nezareti’ne ulaştırılırdı. Böylece hazırlanan vukuat cetvelleri ay sonunda merkeze ulaşırdı. Hükümet bu cetvellerin titizlikle hazırlanmasına ehemmiyet vermiş ve cetvellerin hazırlanmasında ihmali olanların görevden alınmaya kadar ağır cezalara maruz kalacaklarını sık sık ilgililere duyurmuştur. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde suçların cinayet, cünha ve kabahat olarak tasnif edilmiş olmasından dolayı Vukuat-ı Cınaiye Cetvellerinde sadece cinayet suçlarına yer verilmiştir. Ancak 1858 Ceza Kanunnamesi’ne göre cinayet sayılan rüşvet, sahtekârlık, devletin iç güvenliğini ihlal, eşkıyalık, eşkıyaya yardım yataklık, rüşvet, devlet malını çalmak, kalpazanlık, sahtekârlık, devletin iç

güvenliğini ihlal gibi suçlar, ceraim-i umumiye cetvellerinde yer bulsa da, vukuat-ı cinaie cetvellerine kayıt edilmemiştir.

Vukuat cetvelleri, belirli bir şablona göre her kaza için ayrı ayrı hazırlanmış olup cetvelin fiziki yapısı; olayın oluş tarihi, meydana geldiği mahal, suçun türü, suçu işleyenlerin kimliği, suça maruz kalan kişinin kimliği ve yaşadığı yer, suçlunun yakalanıp yakalanmadığı gibi bilgiler verilmiştir. Aylık olarak tutulması gereken bu cetvellerin düzenli aralıklarla tutulmaması, suça ait bir kronoloji çıkartılmasını engellemektedir. Vukuat-ı cinaie cetvellerinde bazı belgelerde fail ve mağdurun isimleri ters olarak yazılmıştır. Bazen bu yanlışlıklar düzeltilse de bazen farkına varılmamış aynı yanlışlık yapılmaya devam etmiştir. Bu hata neticesinde, katil ve maktul kimi belgelerde karıştırılabilmektedir. Yahut bir “kız kaçırma” suçunda fail bir kadın ve mağdur bir erkek olabilmektedir. Vukuat-ı cinaie cetvellerindeki bir diğer problem, birden fazla suç işlendiği durumlarda tek bir suç üzerinden kayıt olunmaktadır. Mesela bir gasp esnasında fail, mağduru öldürür veya yaralarsa, bu durumda suç “yaralama” veya “öldürme” olarak not edilmektedir. Yahut örnekleri metin içinde zikredileceği üzere, bir hırsız, girdiği hane içerisinde tecavüz suçu işlerse, bu durumda suç “tecavüz” veya “hırsızlık” olarak kaydolunmakta, vakanın izahatı kısmına bu durum not edilmemişse eğer, ikincil suçtan araştırmacıların haberi olmayacaktır. Pek sık karşılaşılmasa da ikincil suçların izahat kısmına yazıldığı da olmuştur. Vukuat-ı cinaie cetvellerinde bazı cetvellerde birden fazla failin bulunduğu kimi suçlarda, faillerin isimleri tek tek yazılmamış, bir tanesinin ismi yazıldıktan sonra suça ortak olan diğer kişi, bir kişi ise “refiki”, birden fazla kişiye “rüfekası” yazılmıştır. Kimi zamanlarda da “2 refiki” ya da “5 refiki” gibi rakam belirtilmiştir.

Ceraim-i umumiye cetvellerinin genel özelliklerine bakıldığında, failler hakkında ayrıntılı bilgi veren ayrıca vilayet genelinde meydana gelen tüm suçları kapsayan cetvellerdir. Bu cetvellerin merkezden vilayetlere gönderildiği, hepsinin aynı özelliklerde olduğu açıktır. Ancak vilayette cetvellerin görevli memurlarda kalmaması sebebi ile bazı cetvellerin vilayet matbaasında basıldığı görülmüştür. Bu durumu standart cetvelde olması gereken suç sırasının diğerinde farklı olması ile anlaşılmaktadır. Bu cetveller istatistik cetvelleridir. Faillerin nitelikleri ile ilgili yaklaşık on bir tane bilgi vermektedir. Genel itibari ile tablo şekle sahip olup failler

ile ilgili olarak kaç vaka işlendiği, faillerinin kaçını belli kaçını meçhul, faillerden kaçının tutuklu, kaçının fırarda olduğu, faillerin medeni halleri, meslekleri, sabıka durumları (burada 4 bilgi verilmiştir; suça ilk defa karışan, sabıkalı, suçu adet haline getiren manasında mazanne-i su ve son olarak Osmanlı'nın masumiyet karinesi olarak bilinen ve suçu ispatlanmamış grup olan “ceraim töhmetiyle maznun” dır.), eğitim seviyeleri (burada 3 bilgi verilmiştir; okuma yazma bilen, bilmeyen, yüksek tahsil gören diye ayrı ayrı ele alınmıştır) failin yaşadığı yer, faillerin yaş aralığı, gibi birçok bilgi vermektedir. Bu cetvellerin de eksik bazı yanları mevcuttur. Örneğin; failler hakkında toplu veriler verdiği için faillerin tek tek özelliklerine ulaşılmasını engellemektedir. Bir diğer olumsuz tarafı vukuat-ı cinaiye cetvelleri gibi her sancak ve kaza için değil de vilayetin geneli için tutulan cetvellerdir. Bu sebeple suçların hangi idari birimde fazla veya az işlendiği hakkında bilgi sahibi olamamaktayız. Bu cetveller de diğer cetvel gibi tam anlamı ile tutulmadığında suç ve suçlular hakkında bilgilerin kesintiye uğramasına sebep olmaktadır.

Vukuat-ı cinaiye cetvelleri sancak ve kazalarda meydana gelen suçlar hakkında bilgi verirken; ceraim-i umumiye cetvelleri vilayet genelinde meydana gelen tüm suçları ele almakta, suç ve failler hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Örneğin; vukuat-ı cinaiye cetvellerinde adam öldürme suçu “katl” şeklinde geçerken, ceraim-i umumiye cetvellerinde adam öldürme birçok isimle “*planlayarak adam öldürme*”, *planlamadan adam öldürme*, *alt-üst soydan birini öldürme*, *zehirleyerek adam öldürme*” şeklinde farklı isimlerle kaydedilmiştir. Bir diğer örnek ise yine vukuat-ı cinaiye cetvellerinde “sirkat” olarak geçen hırsızlık, ceraim-i umumiye cetvellerinde farklı birçok isimle kaydedilmiştir. Bu isimler “*gece örgütlü ana yolda hırsızlık, meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık, gece silahlı duvardan aşarak, cebren ve şiddetle hırsızlık*” şeklindedir.

Vukuat-ı cinaiye ve ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilen suçların ne şekilde ve nasıl kaydedildiği ile ilgili olarak bazı karışıklıklar mevcuttur. Örneğin, hırsızlık amacıyla bir kişi bir eve girdiğinde hane sahibini darp ve tecavüz eder sonra da öldüren bir faile ait bilgiler hangi cetvelde ve suç adı altında verilmelidir? Vukuat-

³ Taammüden katl

⁴ Gayrı taammüden katl

⁵ Katl-i usul, katl-i fûrû

ı cinaiye cetvellerinde eğer böyle bir vaka meydana gelmiş ise buna izahat kısmında ulaşmak mümkündür, ancak çoğu suçun izahat kısmına yazılmamış olması bu vakalar hakkında kesin bilgilere ulaşmayı engellemektedir. Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde bazı suçlar hakkında izahat kısmı yazılmamış ise bu vakalar hakkında bilgi tıkanıklığına sebebiyet vermektedir. Metodolojik olarak, belgeler nasıl düzenlenmiş ise, bu çalışma içerisinde de aynı düzende verilecektir ancak bu durum elde edilen veriler hatalı olmasına da neden olabilir. Çünkü hırsızlık, darp, tecavüz ve öldürme suçunu tek işleyen bir fail, dört farklı suç başlığı altında verilmiş ise, bu durumda dört farklı suç ayrı ayrı kaydedildiği için mevcut fail sayısı bir iken dört fail olarak kaydedilecektir. Ceraim-i umumiye cetvellerinin bir diğer kısıtlı durumu ise, faili meçhullerle ilgilidir. Faili meçhullerle ilgili kısımlar hep boş bırakılmıştır. Yani herhangi bir izlerine, kimliklerine ulaşılmamıştır. Ancak faili meçhul ve firari durumda olanlar birbirine karıştırılmamalı çünkü faillerin kimlikleri belirlenmiştir. Ayrıca faili meçhuller istatistiğe dâhil edilmemiştir. Adı geçen bu iki cetvellerin düzenli tutulmaması sebebiyle suç ve suçlular hakkında bir kronolojiye ulaşmayı engellemektedir.

Diyarbakır vilayeti ile ilgili olarak bu alanda bir çalışma olmamakla beraber, farklı vilayetlerde bu alanda çalışmalar sınırlı sayıdadır. Suçlara dair, vukuat-ı cinaiye cetvelleri temel alınarak Bahar Arslan tarafından hazırlanan “*II. Meşrutiyet Dönemi’nde Aydın Vilayeti’nde Güvenlik*” isimli yüksek lisans tez çalışmasında, suçların mevsimsel ve bölgesel dağılımları ile suça iştirakin rakamsal oranları incelenmiştir. Diğer yandan doğrudan Diyarbakır Vilayetindeki cinayet suçlarıyla ilgili herhangi bir çalışma henüz gerçekleşmemiştir. Ancak suç cetvellerinden faydalanılarak aşağıdaki eserler kaleme alınmış olup, diğer vilayetler veya sancaklar üzerindeki çalışmalar sayesinde bu eserler bize bir kıyaslama imkânı sunacaktır. Suç cetvelleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar şunlardır: Fatih Öztö⁶, Esmer

⁶ Fatih Öztö, “*II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014; Fatih Öztö- Demet Karasu, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs” Suçları (R.1329- M.1913/1914)” *Tarih Okulu Dergisi*, S 29, 2017; Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları Ve Failleri (R.1329 / 1913-1914), *Asia Minor Studies*, C 5, S 10, 2017, s. 114-131.

Taşdemir⁷, Abdulkadir Gül⁸, Belkıs Konan⁹, Sulhi Dönmezer¹⁰ gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar mevcuttur.

Diyarbakir tarihini aydınlatabilmek için şehir ile ilgili yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bunların başında; İbrahim Yılmazçelik, Vedat Göldoğan, Orhan Cezmi Tuncer, Metin Tuncel, Ahmet Şerif İzgöer gibi önemli yazarların eserlerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında şehirle ilgili hazırlanan, salnameler, makaleler, dergiler, bildiriler, doktora ve yüksek lisans tezleri gibi çalışmalardan faydalanılmıştır. Aynı zamanda, vilayette valilik yapan kişilerin raporlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Metin içerisinde geçen arşiv belgelerinde fon numarası olarak verilen numaralardan ilki belgenin Osmanlı Arşivi'ndeki yeri ile ilgili olarak, Dosya Numarası, ikincisi ise Gömlek Numarasını karşılamaktadır. İlk bölümde Diyarbakir vilayetinin tarihi, idari durumu, sosyal ve ekonomik özellikleri ele alınarak araştırılan bölge hakkında bilgi verilmiştir. Ardından arşiv belgeleri kullanılarak dönemin tarihsel çerçevedeki durumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

⁷ Esmer Taşdemir, “II. Meşrutiyet Dönemi Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2019.

⁸ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular 1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği” *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 17, S 1-2, 2010.

⁹ Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 57, S 4, 2008, s.319-335.

¹⁰ Sulhi Dönmezer, “Çocuk Düşürme ve Düşürtmenin Dünü ve Bugünü”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C 50, S 1-4, 1984, s. 3-11.

BÖLÜM I

1. DİYARBEKİR VİLAYETİNİN TARİHÇESİ, İDARİ YAPISI, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

1.1.Vilayetin Tarihçesi

Diyarbakır¹¹, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. İlk olarak Asur kralı *Adad-Ninari* (M.Ö. 1310-1281)'den kalma bir kılıç kabzasında “*Amedi*” veya “*Amidi*”¹² şeklinde yazılmıştır. Yunan kaynaklarında “*Amido*” Latin kaynaklarında ise “*Amida*” gibi isimlerle anılırken İslam kaynaklarında ise; “*Amid*” ya da “*Kara Amid*”,¹³ olarak geçmektedir. İslamiyet'ten önce bölgeye gelen Arap komutanlardan olan, Bekir b. Vâil'in¹⁴ bölgeye hâkimiyet sağlamasından sonra bölge “*Diyar-ı Berk*” adı ile anılmaya başlamış ve bu iki isim tarih boyunca beraber varlığını sürdürmüşlerdir. Romalılar hâkimiyetine girdikten sonra 349 yılında yaptıkları onarımdan sonra şehrin ismini, “*Augusta*”¹⁵ olarak değiştirmişlerse de zamanla bu isim unutulmuş ve “*Amid*” ismi ile anılmaya devam etmiştir. Mardin Artuklular'ı döneminde ise İran tarihçileri tarafından bazen, “*İmad, Hamid*”¹⁶, Timur tarihçileri tarafından da “*Karaca-Kaya*”¹⁷ isimleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde ise ünlü seyyah Evliya Çelebi eserinde, “*Hamid, Kara Amid*”¹⁸ olarak

¹¹Osmanlı Devleti'ne dahil olmadan önce Diyarbakır'dan kast edilen bölgenin sınırları; Amid, Mayyafârikın, Erzen ve Mardin olmak üzere, 4 şehir ile Dunaysir, Isird (Siird), Hişn-Kayfa (Hasan Kayf), Hişn al-Haysam, Hişn-Tâlib, IÇurayşa, Bahmürd, Şaf, Kitlis, Cüvâra, Arak, Ma'dan (iki yerde), Bu-hayra (şimdi Gölcük, iki yerde), Bâtâsâ, Hişn Haris, Hişn al-Hadid, Hişn Zu 'l-Karnayn, Savur, Hattâh (bugünkü Atak), Bâri'ya, Hini ve Salâsila kasabaları ile Agil, Cabâbira, Şa-kıkayn, Hani,Arıcanayn (Ergani), Carmük (Çermik), Bâgin, Kafrişâl,Suvaydâ, Fatinâ, Baldanayn, Tal-Arcük, Bâbildâ,Haylâr, Huşur, Kif Unzur, Tabûs ve Yamaniya hisarları olmak üzere, 30 'dan fazla kaleyi ihtiva etmekte idi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mükrimin Halil Yınanç, “Diyarbakır”, *İA*, C 3, s. 605-606.

¹²Vedat Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2011, s.16; Besim Darkot, “Diyarbakır”, *İA*, s.661-665.

¹³Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, s.16;Ahmet Özer, “Göç ve Kentleşme Kısacasında Bir Kent: Diyarbakır” *Tüm Yönleriyle Diyarbakır*, 2. Sempozyumu 16-17 Aralık 2010, DİTAV Yayınları, s.271-288; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah*, Kültür Yayınları, MEB Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1973, s.40.

¹⁴Nejat Göyünç, “Diyarbakır” *DİA*, C 9, DTV Yayınları, Ankara 1994, s. 464.

¹⁵Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu illeri)*, Kent Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008, s.107; Vedat Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2011, s.17; Göyünç, “Diyarbakır”, s. 464.

¹⁶Yınanç, “Diyarbakır”, s. 621; Özer, “Göç ve Kentleşme”, s.271.

¹⁷Yınanç, “Diyarbakır”, s.621.

¹⁸Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.30.

bahsetmiş olup, sonraki dönemlerde, şehre “Amid” eyalete ise “Diyarbakır”¹⁹ denilmiştir. Cumhuriyet tarihinde ise 1937’de “Diyarbakır” adı “Diyarbakır” olarak değiştirilmiştir.²⁰ Günümüzde de bu isimle anılmaya devam etmektedir.

Konumu itibari ile Diyarbakır, Dicle Nehri’nin kıyısında yer almaktadır. Tarihin hemen her döneminde hayat koşullarının elverişli olması sebebiyle, Diyarbakır yerleşim yeri olarak kullanılmıştır ve tarih öncesi dönemlerde çeşitli toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır Çayönü tepesi²¹, Çermik Sinek Çayı, Bismil Körtiktepe,²² gibi yerleşim birimleri de bu durumun örneklerindendir (Resim 1).

Tarih öncesi çağlarda, “Hattiler, Hititler, Subarular, Hurri-Mitanniler, Akadlar, Guttiler, Urartular gibi medeniyetlere ev sahipliği yapan Diyarbakır; tarihi çağlarda ise, Asurlar, Aramiler, Medler, Persler, Partlar, Büyük İskender, Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve Türk Devletlerine”²³ ev sahipliği yapmıştır.

Diyarbakır, 943-1085 tarihleri arasında Mervanilerin²⁴ hâkimiyetindeydi.²⁵ 1040 Dandanakan Savaşı’ndan sonra Selçukluların batıya yönelmesi ve bu bölgeye akınlar yapması ile Mervaniler,²⁶ Selçuklu hâkimiyetini 1042-45 yıllarında kabul

¹⁹Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, s.16; İbrahim Yılmazçelik, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C 31, S 31, s.225-242.

²⁰ Metin Tuncel, “Diyarbakır” *DİA*, C 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s.471.

²¹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.2. Ergani Çayönü olarak da bilinen bu yerleşim yeri, ilk tarım yerleşkesi açısından önemlidir. Kenan Haspolat, “Diyarbakır’ın Turizm Potansiyeli ve İnanç Envanteri”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır, 2. Sempozyumu 16-17, DİTAV Yayınları*, 2010, s.218.

²²Çermik Sinekçayı; Anadolu’nun bilinen en eski Avcıların (M.Ö. 13.000 tarihlerinde) yerleşim yeridir. Bismil Körtiktepe; ilk köy yaşamı açısından önemli bir yerleşim yeridir. Haspolat, “Diyarbakır’ın Turizm Potansiyeli” s.218.

²³Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Öncesi Diyarbakır’ına Genel Bir Bakış” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu 15-17 Kasım 2006*, C 1, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü’nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, s.18; Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, s.15.

²⁴983-1085 tarihleri arasında Meyyafarikin (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbakır ve çevresinde hüküm süren bir İslam hanedanıdır. Bk. Abdürrahim Tufantoz, “Mervaniler”, *DİA*, C 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s.230-232.

²⁵ Ahmet Özer, “Kürtler ve Türkler Açısından Beş Büyük Tarihi Kavşağın Odağındaki Kent Olarak Diyarbakır”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu, 16-17, DİTAV Yayınları*, 2010, s.124.

²⁶ 983-1085 yılları arasında Silvan Merkez olmak üzere Diyarbakır ve çevresinde hüküm süren bir İslam hanedanıdır. Mervânîler’in kurucusu Bâd (Bâz) lakaplı Ebû Şücâ Abdullah Hüseyin’dir. Kaynaklarda önceleri çobanlık yaptığı bildirilen Bâd’ın, ilk siyasî faaliyetleri Bağdat’a hâkim olan Şif Büveyhîler’in emiri Adudüddöve’ye karşı olmuştur. Bâd, Bizans’ın bölgedeki iktidar boşluğunu iyi değerlendirerek Erciş’i ele geçirdi ve bölgedeki bazı şehirleri yağmaladı. Bâd’ın Büveyhîler’e karşı neden isyan ettiği hakkında bilgi yoktur. Ancak Bağdat’a hâkim olarak Abbasî halifelerini baskı

etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise Mervani hükümdarının Fatımiler ile ilişkilerinin başlaması ve Selçuklulara karşı faaliyetlere girmiş olması,²⁷ yine Selçuklular tarafından bu bölge üzerine akınların başlamasına sebep olmuştur. Bu akınlar sonucunda Selçuklu hâkimiyeti kabul edilmiştir. Sultan Alparslan, Diyarbakir'in fethi için girişimde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır.²⁸

Sultan Melik Şah döneminde iki yıllık kuşatmadan sonra 1085 tarihinde Diyarbakir Türklerin eline geçmiştir. Akabinde Melik Şah'ın ölümünden sonra birtakım karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Diyarbakir yönetimi bir süre el değiştirmiştir. Suriye Selçukluları (1093-1097), İnaloğullar, Nisanoğulları, Eyyubiler, Artuklular Beyliği, Karakoyunlular Akkoyunlular, Safeviler bir dönem hâkimiyet sağlamışlarsa da²⁹ daha sonra, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına Yavuz Sultan Selim döneminde (10 Eylül 1515) dâhil olmuş ve ilk tahrir 1518'de yapılmıştır.³⁰ Diyarbakir, Osmanlı Devleti'nin beşinci eyaletini oluşturmuş ve ilk beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmet Paşa tayin olunmuştur.³¹ Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olduktan sonra da, birçok farklı inancın bir arada yaşadığı kadim bir şehir olarak önemini koruduğu görülmüştür³². Kanuni Sultan Süleyman döneminde Diyarbakir sınırları, yeni oluşturulan Urfa eyaleti ve Van eyaleti ile sınırları kısmen daralmış ancak yine Osmanlı Devleti'nin büyük sınırlara sahip ve mühim eyaletlerinden biri olarak önemini korumuştur.³³ Diyarbakir'in, Osmanlı-İran ve Osmanlı-İrak arasında tampon bölge olması hem de doğuya yapılan “seferlerin

altında tutan ve bu yüzden Bizans'a ve Ermenilere karşı gerçekleştirdikleri cihad harekâtında Abbasîlerin desteğinden yoksun kalan Diyarbakir bölgesindeki halka yardım amacıyla böyle bir harekâta giriştiği söylenebilir. Ayrıca Bâd'ın Bağdat'ı alarak Büveyhîler'i oradan uzaklaştırmak istediği de bilinmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahim Tufantoz, “Mervaniler”, *DİA*, C 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 230-232; Elbn'ül Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi* (Haz. M. Emin Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975.

²⁷ Yınanç, “Diyarbakir”, *İA*, C 3, s. 611-612.

²⁸ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.4.

²⁹ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.4. Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Basımevi, s.99.

³⁰ Göyünç, “Diyarbakır”, s. 466.

³¹ Mehdi İlhan, “Bıyıklı Mehmet Paşa”, *DİA*, C 6, s.116.

³² BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Doğu Vilayetleri, Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi*, (Haz. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Hallaçoğlu), Babıali Kültür Yayınları, Baskı 2, İstanbul 2014, s.55-58. Özer, “Göç ve Kentleşme”, s.272-274.

³³ Yınanç, “Diyarbakir”, s. 623-624; İbrahim Yılmazçelik, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, s.225-242.

merkez üssü”³⁴ olarak kullanılması sebebi ile büyük öneme sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman 1535’te İran seferi dönüşünde Diyarbakir’e gelip, burada 22 gün kalmış ve bunun dışında 3 kez³⁵ daha Diyarbakir’e gelmiştir. Kanuni’den sonraki dönemlerde de IV. Murat’ta yine 1635’te Irak üzerine yapmış olduğu seferde ve sefer dönüşünde Diyarbakir’e gelerek burada günlerce kalmıştır.³⁶

Osmanlı padişah ve bazı devlet adamları bu şehirde imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Padişahlardan 1535 yılında şehre gelen Kanuni Sultan Süleyman’ın Hamravat Suyu’nu getirtmek için yapmış olduğu su kemerleri,³⁷ şehrin su ihtiyacını karşılamaya yönelik bir imar faaliyeti olmuştur. Bunun yanında devlet adamlarından, buraya ilk Beylerbeyi olarak atanan Bıyıklı Mehmet Paşa’da³⁸ buraya “*Fatih Camii*” inşa etmiştir. Akabinde Diyarbakir’e yönetici olarak atanan beylerbeyleri ve valiler Fil Yakup Paşa, Süleyman Paşa, İbrahim Paşa, Hadim Ali Paşa, Hüsrev Paşa, Hadım Ali Paşa, İskender Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa ve diğer valilerin çoğu eser bırakmışlardır.³⁹ Deliller Hanı, Hasan Paşa Hanı (1574-1575), Çifte Han da⁴⁰ aynı yüzyılda yapılan önemli imar yapılarıdır. Osmanlı Devleti fethettiği yeri, her yerde olduğu gibi Diyarbakir’in ihtişamına yakışır bir vaziyette imar etmiş, her dönemde olduğu gibi Osmanlı Devleti hâkimiyetinde de hak ettiği değeri görmüştür. Osmanlı idaresinde Diyarbakir, hayvancılıkta, ticaretle, tarımda, sanayide ve hizmet sektöründe kendi döneminin şartları içerisinde gelişmiş bir merkez konumundaydı.⁴¹

³⁴ İbrahim Yılmazçelik, “Yüzyılda Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Nüfus Hareketleri” *Tüm Yönleriyle Diyarbakir 2. Sempozyumu, 16-17 Aralık 2010*, DİTAV Yayınları, Ankara 2011, s.31.

³⁵ Vedat Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2011, s.87.

³⁶ Yinanç, “Diyarbakir”, s.624.

³⁷ Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, s.93.

³⁸ Doğu Anadolu’nun fethinde büyük rol oynayan Osmanlı devlet adamı ve Diyarbakir beylerbeyisidir. Bk. M. Mehdi İlhan, “Bıyıklı Mehmed Paşa”, *DİA*, C 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 116-117.

³⁹ Diyarbakir’e 1515’te atanan ilk Beylerbeyi olan Bıyıklı Mehmet Paşa’dan 1905’e kadarki yöneticiler ve yaptıkları imar çalışmaları için bk. Abdulkani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, (Yayına Haz. Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın), Medrese Yayınları, Ankara 2007.

⁴⁰ Göyünç, “Diyarbakir”, s.467.

⁴¹ Metin Salih Erpolat, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır’daki Esnaf Grupları ve Meslekler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır*, s. 322.

1.2.Diyarbakir Vilayetinde Nüfus ve İdari Yapı

Diyarbakir ve çevresi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra Osmanlı idari şekli uygulanmış⁴² ve beşinci beylerbeyliği olarak kurulmuştur. Bu yapılanma içerisinde 1515'te Diyarbakir, eyalet olarak yerini almıştır. 1518 tarihinde Diyarbakir eyaletinde yapılan tahrir göre eyalet, *Amid, Sincar, Çermik, Berriyecik, Siverek, Kığı, Ergani, Harput, Arapgir, Ruha, Mardin ve Çemişkezek'ten*⁴³ oluşan 12 sancaktan meydana gelmektedir. Sonrasında coğrafi şartlar dikkate alınmadığı için bazı idarî birimlerin eyaletten ayrıldığı⁴⁴ ve yeni fethedilen eyaletlere bağlanmıştır. Bu durum 1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerine⁴⁵ kadar çeşitli idarî değişiklikler olmuştur. Ancak Diyarbakir vilayetinin idarî sınırlarında yeni bir düzenlemeye yapılmıştır.

1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinden önceki dönemde Diyarbakir vilayetinin sınırları içerisinde, Elazığ, Siirt ve Malatya sancağı bağlı idarî birimlerdi.⁴⁶ Ancak zaman içerisinde yine bu sınırlar değişmiştir. Diyarbakir vilayetinin idarî sınırları, kuzeyinde Erzurum vilayeti, doğusunda Van vilayeti, kuzeydoğusunda Bitlis vilayeti, güneyinde Zor Mutasarrıflığı, güneydoğusunda Musul vilayeti, batısında Mamuratulaziz ve Halep vilayeti olmak üzere yeniden şekillenmiştir.⁴⁷ (Harita 1).

Birçok vilayette olduğu gibi Diyarbakir vilayetinin de sınırlarının her dönemde daralıp genişlediğini görmek mümkündür. Son dönem, yani İkinci Meşrutiyet döneminde Diyarbakir vilayeti, biri merkez, diğerleri Siverek, Mardin ve Ergani,⁴⁸

⁴²Osmanlı Devleti'nin taşradaki temel idari birimi sancaktır, tabi ki bu durum sınırların genişlemesi ile yeni bir idari birim olarak Eyalet sistemi kurulmuştur. Yönetimi kolaylaştırmak, hâkimiyeti tam anlamıyla sağlamak adına yapılmış bir düzenlemedir. Diyarbakir'de farklı bir yönetim sistemi uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında XVI. yüzyıldaki idari birimleri, eyalet, sancak, kaza, nahiye, karye (köy) şeklinde yapılandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Elibüyük, "Tarihi Coğrafya Bakımından XVI. Yüzyılda Diyarbakir", s.131; İbrahim Solak, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Teşkilatı", (Edi.Tufan Gündüz), *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Baskı 2, Ankara, 2013, s.83-96.

⁴³ Göyünç, "Diyarbakır", s. 468.

⁴⁴ Elibüyük, "Tarihi Coğrafya Bakımından XVI. Yüzyılda Diyarbakır" s.130.

⁴⁵Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(1)*, s. 29-50.

⁴⁶Ahmet Zeki İzgöer, *Diyarbakir Vilayet Salnamesi (Rumi 1286/1323- Miladi 1869/1905)*, C 5, Diyarbakir Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 460; Aziz Aşan, *Diyarbakir Basınından Yeni Hilal Mecmuası (1-14)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakir 2008, s.30.

⁴⁷http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_001310.pdf. (E.T. 03.02.2019)

⁴⁸ Göyünç, "Diyarbakır", s. 469.

şeklinde dört sancağa ayrılmıştır. Son düzenleme ile vilayet sınırları, Diyarbekir, Mardin, Ergani olmak üzere 3 sancak, 12 kazadan⁴⁹ oluşmaktadır. Ancak arşiv belgelerine göre⁵⁰ ise; 1912-1917 tarihleri arasında ise idarî birimleri şöyle şekillenmiştir. Diyarbekir merkez sancağı; Silvan kazası, Beşiri kazası, Derik kazası, Lice kazası; Mardin Sancağı; Midyat kazası, Cizre kazası, Nusaybin kazası, Savur kazası; Siverek Sancağı⁵¹; Viranşehir kazası, Çermik kazası; Ergani-Maden Sancağı; Palu kazası olmak üzere toplam 4 sancak 11 kaza şeklinde bir idari yapılanma olduğu tespit edilmiştir⁵² (Harita 2).

1913 tarihinde Diyarbekir vilayetinin toplam nüfusu 541.203 kişidir. Dinî gruplara göre nüfus dağılımı şu şekildedir; Müslüman 434.231, Ermeni 51.405, Ermeni Katoliği 9.004, Süryani⁵³ 28.699, Süryani Katolik 3.582, Rum 1.815, Rum Katolik 133, Keldani⁵⁴ 4.783, Protestan 5.417, Musevi⁵⁵ 1.954 kişidir⁵⁶.

⁴⁹Rahmi Tekin, Yaşar Baş, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyılın Başı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.83.

⁵⁰BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5;67/23;73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

⁵¹Siverek Sancağı; XX. yüzyılın başlarında Diyarbekir vilayeti idari birimleri; merkez sancağı (Diyarbekir sancağı), Mardin sancağı, Ergani sancağı iken;⁵¹ 1912-1917 tarihlerinde Diyarbekir vilayeti idari birimlerinde yeni değişiklikler olduğu görülmektedir. 1905'e kadar Diyarbekir'e bağlı bir kaza idari birimi olarak bulunan, Siverek kazası 1912-1917 tarihlerinde arşiv belgelerinde Diyarbekir vilayetinde yeni bir idari birim olarak Siverek'e sancak statüsü verilmiştir. Bununla beraber Diyarbekir vilayeti idari birimi dört sancak ve on iki kaza olarak yeni bir idari yapı oluşturulmuştur.

⁵² BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5;67/23;73/30; 81/25; 81/28; 81/29; Yves Ternon, *Mardin 1519*, (Haz. Naringül Tateosyan), Belge Yayınları, İstanbul 2013, s.150.

⁵³ Doğu Hristiyan kiliseleri arasında yer alan ve Ya'kubiler adıyla bilinen gruptur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Çelik, "Süryaniler", *DİA*, C 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.175-178; Süryanilik din olmayıp bir mezhep ismidir. Hristiyanlığı ilk kabul edenlerden oldukları için onlara Süryani Kadim de denilmiştir. Bk. Alakaş, *593 Numaralı Şer'îye Sicilline Göre Diyarbekir'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, s.76-78; İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2006; Yakup Bilge, *Süryaniler Anadolu'nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s.85; Mutay Öztemiz, *Süryaniler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

⁵⁴ Batı Sami kavimlerinden Aramiler'in bir kolu olup isimlerini yaşadıkları Kalde bölgesinden alan kabileler topluluğudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Albayrak, "Keldaniler", *DİA*, C 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s.207-210.

⁵⁵ Yahudiliğin etnik kökenleri ilk İbrânî atası kabul edilen Hz. İbrahim'e ve ondan sonra gelen iki İbrani atasına, Hz. İshak ile Hz. Ya'küb'a dayandırılmaktadır. Dinî açıdan başlangıç noktası, Ya'küb'un ya da Tanrı tarafından verilen ismiyle İsrâil'in on iki oğlundan neşet eden İsrâiloğulları'nın Mûsâ peygamber tarafından Mısır'daki kölelik evinden kurtarılıp Sînâ yarımadasına götürülmeleri ve burada atalarının Tanrı'sıyla ahidleşerek O'ndan Tevrat'ı almaları (Sînâ vahyi) kabul edilmektedir. Ancak Ahd-i Atîk döneminde (m.ö. XIII-V. yüzyıllar) yaşamış olan İsrâiloğulları'nın dinî uygulamalarını, ikinci mabet devrinden (m.ö. V - m.s. I. yüzyıllar) itibaren şekillenmeye başlayan sistemli bir din olarak Yahudilik'ten ayırmak için bu ilk aşamayı ifade etmek üzere "eski İsrail dini"

Cemaat İsimleri	Nüfus	Yüzde
Müslüman	434.231	80,26
Ermeni	51.405	9,50
Ermeni Katoliği	9.004	1,66
Süryani	28.699	5,30
Süryani Katolik	3.582	0,66
Rum	1.815	0,34
Rum Katolik	133	0,02
Keldani	4.783	0,88
Protestan	5.417	1,00
Musevi	1.954	0,36
Toplam Nüfus	514.203	

Tablo 1: Diyarbekir vilayetinin 1913 tarihli dini gruplara göre nüfus dağılımı⁵⁷.

1913 verilerine göre Diyarbekir vilayetinde nüfusun %80 İslam, %10 Ermeni, % 5 Süryani, %2 ‘si Ermeni Katoliği, geriye kalanlarda Protestan %1, Keldan %1, Süryani Katoliği %1 şeklindedir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere nüfusun büyük bir kesimini Müslümanlar oluşturmaktadır. Akabinde Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Museviler ve son olarak Rumlar sırayı takip etmektedir.

tabiri kullanılmaktadır. Eski İsrâil dini, sistemli ve resmî bir dinden ziyade İsrâiloğulları arasında uygulanan farklı inanç ve ibadet biçimlerini, özellikle de ikinci mabet döneminde resmî inanç haline gelen Yahve tapınmasını belirtmektedir. Buna göre Yahudilik, İsrâiloğulları’nın kutsal topraklara yerleşmesinin ardından uzun bir süreç sonunda krallık, ikinci mâbed ve Talmud dönemlerinde siyasî-hukukî, eskatolojik ve teolojik-mistik boyut kazanmış. Ancak Rabbani gelenek ve Ortaçağ Yahudi düşüncesi kanalıyla bugün anlaşılan manada dinî sistem halinde teşekkül etmiş, bilhassa modern dönemde kazandığı farklı açılımlar ve kırılmalar yoluyla gelişimini sürdürmüştür. Bu anlamda Yahudilik, monolitik (tek ve değişmez bir yapıya sahip) bir sistem olmaktan ziyade, Yahudilerin çeşitli dönemlerde farklı kültürlerle (Bâbil, Pers, Grek, Roma, Hristiyan Bizans, Sâsânî, Müslüman Arap, Osmanlı ve Avrupa) yaşadıkları tecrübe ve karşılıklı etkileşimler neticesinde biçimlenen dinamik bir sistemi ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Selime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *DİA*, C 43, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s.187-197.

⁵⁶ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

⁵⁷ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

Cemaat İsimleri	Nüfus	Yüzde
İslam	492.101	79,39
Yezidi ⁵⁸	2.375	0,38
Yahudi	2.085	0,34
Ermeni	55.890	9,02
Süryani (Kadim Asuri)	37.976	6,13
Ermeni Katolik	9.960	1,61
Protestan	7.376	1,19
Keldani Kadim	5.994	0,97
Süryani Katoligi	4.133	0,67
Rum	1.925	0,31
Ya'kubî	10	0,00
Toplam Nüfus	619.825	

Tablo 2: 1914 yılına ait Diyarbakır vilayet nüfusunun cemaatlere göre dağılımı.⁵⁹

⁵⁸Anadolu ili erinden Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa'nın bazı ilçelerinin aşağıda isimlerini vereceğim köylerinde oturan Yezidiler, Suriye'nin Baalbek kazasının Beyti Fâr köyünde doğan, çağında son derece (meşhur olarak Adeviyye tarikatını kuran, buradan Hakkârî dolaylarına giderek, bugün Irak sınırları içerisinde kalan, Lâleş'de (bir zaviye kurup doksan yaşları civarında iken burada ölen ve yaptırdığı zaviyesine gömülen Şeyh Adî b. b. Müsâfir (Ö. 555/1160 veya 557/1162) ile Yezid b. Muaviye'yi (Ö. 64/683) insanüstü bir varlık olarak gören bir topluluktur. Yezidiliğin, Yezidilerin yaşadıkları bölgede, eskiden yaşayan birçok ('dinlerin etkisi altında kaldığı söylenmekte ve hatta onların karışımı bir din olduğu, yaşantılarından da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iki tanrı, anlayışında (Allah-Şeytan) zerdüştlüğün; tenasühü kabul ettiklerinden dolayı Sabîliğin; ölü gömme, rüya tabirleri ve dinî ayinlerden dolayı Şamanizm'in; Melek Tavus diye horoz sürelindeki putlara saygı; göstermelerinden dolayı, putperestliğin; güneşi, ayı, yıldızları ve ateşi yüceltmelerinden ve onlara ibadet etmeleri ve benzeri âdetlerinden dolayı Mecûsilîğin; şarap içmeleri ve sarhoşluk veren şeyleri helâl kabul etmelerinden dolayı Hristiyanlığı; hayvanların kesilmesi ve beslenme ile ilgili hükümlerden dolayı Yahudiliğin; sünnet, oruç, kurban, hac, mezarlar üzerine yazılan İslâmî yazılardan dolayı İslamiyet'in; mezhebin gizli vasfı, ve od ve birçok sufi şeyhlere saygılarından dolayı da Sûfî-Râfizîliğin tesirinde kaldığı iddia edilmektedir. Yezidilerde tek Allah inancı olmasına rağmen, iman esasları üç cümlede toplanmış olup, sahalı kalkarken ve akşam da yatarken söylenen sözlerdir: a) Melek Tâvûs (Şeytan)'un Allah'ın meleği ve elçisi olduğuna, b) Şeyh Adî'nin Allah'ın meleği ve Yezidilerin Mürşit'i olduğuna, c) Sultan Yezidi'n Allah'ın meleği, yerin nuru, ve insanlığın sevinci olduğuna inanırım (9). Ayrıca «Lâ ilâhe illallah, Emin Cebrail Habibullah» yani Ali ah'dan başka ilâh yoktur, Emin Cebrail Habibullah yani Allah'tan başka ilâh yoktur, Emin Cebrail (Şeytan-Melek Tavus) Allah'ın sevgili 'bir meleğidir, sözü de kelime-i Şehadetlerindendir. Ayrıntılı detaylı bilgi için bk. Ahmet Turan, “Yezidiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 1, S 1, Samsun 1986, s.188-199; Muzaffer Telimen, “Anadolu'nun Damgalanmış Halkı: Yezidiler” *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Üniversitesi Dergisi*, C 1, S 1, Batman 2012, s.963-971.

⁵⁹ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 372-73; Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, (haz. Abdulkadir Yuvalı- Ahmet Halaçoğlu), Babıali Kültür Yayınları, Baskı 2, İstanbul 2014, s.162.

1.2.1. Diyarbekir Sancağı

Vilayetin merkez sancağını oluşturan Diyarbekir sancağı 1905 vilayet salnamesine göre yüz ölçümü 18.930 km²'dir.⁶⁰ Sancağa bağlı dört kaza bulunmaktaydı. Bunlar, Silvan kazası, Lice kazası, Beşiri kazası ve Dirik kazasıdır. Merkez kazaya bağlı 4 nahiye ve 297 köy mevcuttu.⁶¹

Merkez sancağının nüfusu, 1905 tarihinde toplam 153.221⁶² kişi iken bu sayı, 1913 tarihinde kadın 87.653, erkek 90.099 olmak üzere toplam 177.752 kişi⁶³, 1914 tarihinde ise toplam 184.290⁶⁴ kişidir. 1913-14 nüfus verilerine göre düzenli bir artış görülmektedir.

Diyarbakir kazası, vilayetin merkezidir. 1905 tarihli Diyarbakir salnamesine göre;⁶⁵ kazanın yüz ölçümü 4853 km²'dir. Kazaya bağlı 4 nahiye 393 köy mevcuttur. Köylerden 366 tanesi Müslümanlara, 15 tanesi gayrimüslimlere, 12 tanesi de Hristiyan ve muhtelif dinî gruplara aittir. Kaza nüfusu toplamda 41.998 kişidir. Kırsal alanda Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamadıkları gibi vilayet merkezinde de aynı şekilde ayrı mahallelerde yaşarlardı. Fakat az da olsa ortak yaşadıkları mahalleler de vardır.⁶⁶ 1913 tarihinde kazanın nüfusu kadın 38.060, erkek 36.611 olmak üzere toplamda 74.671,⁶⁷ 1914 tarihinde ise toplam kaza nüfusu 75.089⁶⁸ kişidir. Kazada, İslam dininin farklı mezheplerine ve diğer dini gruplara ait yapılar vardı. Aynı zamanda İslam'ın 4 büyük mezhebine ait cemaatler mevcut olup, Ulu Cami'de dört mezhebe ait imamların bulunması İslami hayatın çeşitliliğini gözler önüne sermiştir.⁶⁹ İslami imar yapıları dışında diğer dinî cemaatlere ait imar yapıları da mevcuttur.

1905 vilayet salnamesine göre, vilayetin kaza merkezinde bulunan, 4 Şafii, 20 Hanefi camii olmak üzere toplamda 24 camii ile 21 mescit, 6 tekke bulunmaktadır.

⁶⁰ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 408.

⁶¹ Tekin, Baş, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başlarında*, s.83.

⁶² İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.408.

⁶³ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. 1913 Nisan ayı ve Aralık ayı içerisinde tutulan nüfus verileri aynıdır. DH. EUM. THR. 88/48.

⁶⁴ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 372-73.

⁶⁵ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.409.

⁶⁶ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 48.

⁶⁷ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51;DH. EUM. THR. 88/48.

⁶⁸ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 372-373.

⁶⁹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, C 1, Ankara, 1987, s.275

Ayrıca diğ er dini gruplara ait 11 kilise, 3 kütüphane, 1 medrese, 1 asker  r   tiyesi, 1 mülkiye r   tiyesi (Siyasal Bilgiler Okulu), 1 erkek r   tiyesi, 1   retmen okulu, 5 mektebi iptidai, 10 sıbyan mektebi, 9 Hristiyan mektebi, 1 Yahudi, 2 ecnebi mektebi, 1 belediye dairesi, 1 eczane, 1 kiraathane, 8 hamam, 20 han, 1  ar  ı, 130  e  me mevcuttur; iç kalede ise, hükümet kona   ile adliye, jandarma daireleri, hapishane gibi sur içi ve sur dışında daha birçok yapı mevcuttur.⁷⁰ İmar yapıları farklı alanlarda çeşitlilik arz etmi  tir. Vilayet genelinde yaşayan farklı inançlara mensup milletler için ibadethane, eğitim ve mahalleler mevcut olup kimisi devlet tarafından kimisi de bölge halkı tarafından yaptırılmı  tır.

Dirik kazası, merkez kazanın güney batısında yer alan ve doğusunda Mardin sanca  , batısında Viran ehir kazası bulunmaktadır. 1905 tarihli salnamede yer alan bilgilere göre; yüz ölçümü 3.448 km² olup, kazaya bağlı bir kasaba 2 nahiye, 102 köy bulunmaktaydı. Bu köyler ise 62'si Müslim, 41'i muhtelif dini gruplara aitti. Müslim ve gayrimüslimler kırsal alanda kısmen de olsa ayrı ayrı yerlerde yaşamaktaydı. Kazanın toplam nüfusu 18.288 kişidir. Bu nüfus içerisinde dini gruplara göre ayrıntılı bir dağılım yapılmamış olup toplam nüfus verilmi  tir.⁷¹ 1913 tarihinde ise kazanın toplam hane sayısı 3247 kişidir. Kazanın kadın nüfusu 8.668, erkek nüfusu ise 8.950 olmak üzere toplam 17.618⁷² kişidir. 1914 tarihli verilere göre ise, kazanın toplam nüfusu 22.668⁷³ kişidir.

Kazanın merkezi olan Dirik, vilayet merkezine 13 saat mesafede olup 500 haneli bir kazadır. Kaza da 1 hükümet kona  , 1 camii  erif, 2 kilise 1 mekteb-i ibtidai, 2 mekteb-i sıbyan, 2 Hristiyan mektebi, 1 han, 1 hamam ve 10  e  me bulunmaktaydı.⁷⁴

Silvan kazası, İslam kaynaklarında adı *Mafarkin*, *Mefarkin* ve *Farkin*; Grekçe'de " ehitler  ehri" anlamında *Martiropolis*; Süryanicede *Muharikin*, *Muphargin* olarak geçmektedir. Yine kazanın diğer bir ismi *Nepet*'in  ehri anlamında *Nepregerd*'dir.⁷⁵ Vilayet merkezinin kuzey doğusunda yer alan Silvan kazası, kuzeyinde Lice kazası,

⁷⁰ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 409.

⁷¹ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁷²Bu tarihte kazada sadece Müslüman ve Ermeni nüfusun ya ad  ı görülmektedir. Toplam nüfus içinde 16.396 kişi Müslüman iken 1.222 kişi Ermeni idi. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

⁷³Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

⁷⁴İzg er, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁷⁵Ahmet Savran, "Meyyafarikin", *D  A*, C 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s.511; Yves Ternon, *Mardin 1915*, s.241.

güneyinde Beşiri bulunmaktadır. Yüz ölçümü 2.351 km²'dir. Vilayet merkezine olan yürüme mesafesi 17 saattir. Kaza, bir kasaba 5 nahiye, 219 köyden oluşup, toplam nüfusu 21.217 kişiden oluşmaktaydı.⁷⁶ 1913 tarihli nüfus bilgilerine göre kazanın nüfusu kadın 20.736, erkek 20.795 kişi olmak üzere toplam 41.531 kişidir.⁷⁷ 1914 tarihli verilere göre ise, kazanın toplam nüfusu, 41.743 kişidir.⁷⁸ Kaza nüfusunda bir yıl içerisinde artış olmuştur. Kaza içerisinde 10 cami, 4 kilise, 1 medrese, 1 mektebi rüştiye, 1 sıbyan, 5 Hristiyan mektebi, 1 çarşı, 1 han ve 9 çeşme bulunmaktaydı. Yine kasabanın çevresinde bir çakmak taşı madeni ile bir değirmen taşı ocağı vardı.⁷⁹

Beşiri kazası, vilayet merkezinin doğusunda yer almaktadır. 1905 yılı verilerine göre: 1520 km² yüz ölçüme sahip olup; 1 merkezi kaza, 2 nahiye, 168 köy ile toplam 16.300 kişilik bir nüfusa sahipti.⁸⁰ 1913 tarihi nüfus verilerine göre ise, kadın 7.561, erkek 8.169 olmak üzere toplam 15.730 kişiden oluşmaktaydı.⁸¹ 1914 tarihli nüfus kayıtlarına göre ise kazanın toplam nüfusu 16.068 kişidir.⁸² 1905 tarihinde kaza merkezi 128 haneden oluşmaktadır. Daha önce kazada mektep adına herhangi bir bina inşa edilmemişken II. Abdülhamid zamanında 5 tane mektebi ibtidaî inşa edilmiştir.⁸³ 1913 tarihinde ise, Beşiri kazasında 3213 hane ve 119 köy mevcuttur.⁸⁴ 1905'teki veriler ile 1913 teki veriler kıyaslandığında kırsal alandaki halkın şehir merkezine kaydığı ve köy sayısında bir azalma olduğu gibi kaza merkezindeki hane sayısında büyük bir artış olmuştur.

Lice kazası, vilayet merkezinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Doğusunda Palu kazası, kuzeyinde Erzurum vilayeti doğusunda Bitlis vilayeti bulunmaktadır. Vilayet merkezine 16 saat yürüme mesafede olup, 1905 tarihi kayıtlara göre 800 haneli bir kazadır. Lice kazasının yüz ölçümü 2441 km² olup, kaza 2 nahiye ve 136

⁷⁶ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁷⁷ Bu tarihte kazada yaşayan dini etnik gruplar ve bunların nüfus dağılımı şu şekildedir. Protestan (328 kişi), Keldani (695 kişi), Rumlar (502 kişi), Süryaniler (936 kişi), Ermeniler (12.658), Müslüman (26.214 kişi) olarak tespit edilmiştir. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

⁷⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

⁷⁹ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁸⁰ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁸¹ BOA. EUM. MTK. 74/51; Kazada üç dini grup yaşamaktadır. Bunlar, Süryaniler (1.355 kişi), Ermeniler (3.303), Müslüman (11.072 kişi) şeklindeydi. BAO. EUM. THR. 88/48.

⁸² Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

⁸³ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

⁸⁴ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

köyden oluşmaktaydı. Kaza nüfusu 20.688 kişidir.⁸⁵ 1913 tarihinde ise kazanın genelinde 5.029 hane ve 151 köy vardı. 1913 Kaza nüfus verilerine göre ise, kadın 12.623, erkek 15.574 olmak üzere toplam 28.197⁸⁶ kişi iken, bu rakam bir sonraki yılın verilerine göre toplamda 28.722⁸⁷ kişidir. Belli bir oranda artış gözlemlenmiştir. Kazanın çevresi bağ ve bahçelerden oluşup yaz aylarında güzel bir vaziyet almaktaydı. Kaza merkezinde 1 askeri depo, 2 camii şerif, 1 kilise, 2 medrese, 1 İslam, 3 Hristiyan mektebi, 1 han, 1 hamam, 12 çeşme bulunmaktadır. Kazanın genelinde toplamda 27 sıbyan mektebi vardır.⁸⁸

1.2.2. Mardin Sancağı

Diyarbakir vilayetinin güney doğusunda yer alan Mardin⁸⁹ sancağının yüz ölçümü 30.740 km² olup, sancağın güney tarafları çöldür.⁹⁰ Sancağa ait 1913 tarihli nüfus verilerine göre kadın nüfusu 83.739, erkek nüfusu 88.928 olmak üzere toplam 172.667 kişidir.⁹¹ Yine söz konusu sancağın 1914 tarihli verilerine göre toplam nüfusu 214.646 kişidir.⁹²

Mardin sancağı; merkez kaza ile birlikte toplam 5 kazadan müteşekkildir. Bunlar, Mardin kazası, Midyat kazası, Nusaybin kazası, Cizre kazası, Savur (Avina) kazasıdır.

Mardin kazası, sancağın merkez kazası olup, vilayet merkezinin 18 saat mesafesindedir. Kazanın kuzeybatısında vilayet merkezi, kuzeydoğusunda savur kazası, batısında Halep vilayeti, güney batısında zor sancağı, güney doğusunda Musul vilayeti bulunmaktadır. Yüz ölçümü 4.611 km²'dir. 1 şehir, 1 nahiye, 258 Müslüman, 6 gayrimüslim ve 6 farklı dini gruba ait olmak üzere toplamda 270 köy mevcuttur.

⁸⁵ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.413. Köylerin 115 tanesi Müslümanların iken 21'i farklı din gruplarına ait olup, Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamamaktaydılar.

⁸⁶ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

⁸⁷ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

⁸⁸ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.413.

⁸⁹ Şehrin ne zaman ve nasıl kurulduğıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şehrin adı, Süryanice kaynaklarda "Marde", Arapça kaynaklarda "Maridin" şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıntılı bk. Mehmet Taşdemir, "Mardin", *DİA*, C 28, TDV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 43-48.

⁹⁰ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.413.

⁹¹ Mardin sancağına ait nüfus verilerine göre dini gruplar şunlardır: Musevi, Protestan, Keldani, Rum Katoliği, Rum, Süryani Katoliği, Süryani, Ermeni Katoliği, İslam gibi dini numaralardır. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. 1913 Nisan ayı verilerine göre sancağın toplam nüfusu 172.571 kişi olarak verilmiştir. DH. EUM. THR. 88/48.

⁹² Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

Kazanın 1905 tarihli salnameye göre toplam nüfusu 183.022 kişidir.⁹³ 1913 tarihinde kazada 6588 hane ve toplam 268 köy mevcuttur. Aynı yılın nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 34.092, erkek nüfusu 35.285 olmak üzere toplam 69.377⁹⁴ kişidir. 1914 tarihli verilere göre ise, toplam nüfus 71.969 kişidir.⁹⁵

1905 tarihli salnameye göre; Mardin kazası ikiye bölünmüş olup, içerisinde; 5 binden fazla hane vardır. Ayrıca 20 camii, 45 mescit, 10 kilise, 2 manastır, 3 medrese, 1 idadi mektebi, 3 iptidai mektebi, 5 sıbyan, 7 Hristiyan, 2 ecnebi mektebi, hükümet konağı, kışla, belediye, bir askeri hastane, 1 han, 5 hamam, binden fazla mağaza ve dükkân vardır. Bunların dışında kazanın çevresine birden çok metruk yapı vardır.⁹⁶

*Nusaybin*⁹⁷ kazası, Mardin sancağının güneyinde yer almaktadır. Yüz ölçümü 6160 km² olan, kazanın 1 kasaba, 1 nahiye, 223 Müslüman 25 gayrimüslim, 37 ayrı din gruplarına ait olmak üzere toplam 285 köyü bulunmaktaydı. Kazanın toplam nüfusu 30.000 kişidir.⁹⁸ 1913 yılı nüfus verilerine göre kazanın kadın, 7.178; erkek, 6576 olmak üzere toplam nüfusu 13.754 kişidir.⁹⁹ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 17.006 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁰ 1905-13 yılları arasında nüfusun hangi yıl bu denli bir azalma gösterdiği, bilinmemekle beraber 1913 yılında Nusaybin kazasında başlayan “Ali Batı Olayı” sebebi ile bölgede büyük asayiş bozukluklarına sebep olduğu gibi Midyat ve Nusaybin’de bulunan iki aşiret (Dekşuri Aşireti, Heverkan Aşireti) bölgede nüfuz elde etmek için halkı sindirdikleri görülmüştür. Ayrıca Ali Batı olayında halkın korku ile yanında durması, destek

⁹³ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.414.

⁹⁴ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Kazadaki dini grupların nüfus verileri şu şekildedir. Protestan (896 Kişi), Keldani (904 kişi), Rum (12 kişi), Süryani Katoliği (2795 kişi), Süryani (8898 kişi), Ermeni Katoliği (6648 kişi), Müslüman (29224 kişi) idi.

⁹⁵ Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

⁹⁶ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.414.

⁹⁷ İlk defa Asur Krallarından II. Adad Nirari döneminde (M.Ö.’den önce 912- 889) rastlanan Nusaybin, Basra Körfezi üzerinden gelen yolların hiçbir doğal engelle karşılaşmadan ulaştığı, buradan itibaren ikiye ayrılıp Mezopotamya’yı Batı Anadolu’ya, Suriye Limanlarına ve Diyarbakır Havzası ile Anadolu’nun başka noktalarına bağlayan bir mevkide yer alıyordu. Metin Tuncel, “Nusaybin”, *DİA*, C 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s.269-270; Ahmet Aciduman, Murat Aksu, “Naşibin/ Nusaybin Bimaristanı Tarihine Bir Katkı”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C 8, S 2, 2018, s.120-132.

⁹⁸ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.415.

⁹⁹ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Bu kazadaki dini guruplar ve nüfus dağılımı şu şekildedir. Yahudiler (884 kişi), Keldaniler (72 kişi), Süryaniler (2.701 kişi), Müslüman (10.097 kişidir.); DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁰⁰ Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

vermesi, asayişin sağlanamamasına sebep olurken destek verenlerin cezalandırılması ve uzak bölgelere sürgün edilmesi kararı alınmıştır. Muhtemeldir ki bu kararın alınmasından ötürü kaza nüfusunda bu denli bir azalma olmuştur.¹⁰¹ Ayrıca bölgedeki Arap ve Kürt aşiretlerinin birbirlerine ve oradaki yerleşik olan halka olan saldırıları¹⁰² sebebi ile halkın oradan göç etmiş olma ihtimali de yüksektir.

Nusaybin kazasında 1905 vilayet salnamesine göre; 1700 hane, hükümet konağı, 1 camii şerif, 5 mescit, 5 ibadethane, 1 sıbyan mektebi, 1 Hristiyan mektebi, 1 hamam ve 1 çarşı mevcuttur.¹⁰³ 1913 tarihli verilere göre ise kazada 2057 hane ile 165 köy mevcuttur.¹⁰⁴

*Cizre kazası*¹⁰⁵, Nusaybin kazasının kuzeydoğusunda yer almakla beraber batısında Midyat kazası, kuzeyinde Bitlis vilayeti, güneyinde Musul vilayeti yer almaktadır. Bu kaza 4.699 km² yüz ölçümüne sahiptir. 1905 tarihinde kazaya bağlı 1 kasaba, 1 nahiye, 210 Müslüman, 20 gayrimüslim ve 21 muhtelif olmak üzere toplamda 251 köy vardır. Kazanın 35.000 nüfusu vardır.¹⁰⁶ 1913 yılı nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 11.257, erkek nüfusu 10.383 olmak üzere toplamda 21.640 kişidir.¹⁰⁷ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 24.538 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁸

1905 Salnamesine göre bu kazada; Abbasilere ait 15 türbe, 1 hükümet konağı, kışla, 1 askeri hastane, 3 Hristiyan ibadetgâhı, 1 medrese, 1 rüştiye mektebi, 1 idadi mektebi, 1 Süryani mektebi, 5 han, 8 hamam ve 1 çarşıdan müteşekkildi. Yine kazanın çevresinde harap olmuş tarihi köprülerde mevcuttur. Aynı zamanda yine

¹⁰¹ Abdunasır Yiner, “Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”, *Tarih Dergisi*, S 54, 2011, s.193-220.

¹⁰² BOA. DH. EUM. AYŞ. 2/18; 8/52; Hatip Yıldız, “Diyarbakır Valisi Mehmet Halid Bey’in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu 15-17.11.2006*, (Ed. Kerstin Tomenendal, Bahaeddin Yediyıldız), Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü’nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, s.390.

¹⁰³ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.415.

¹⁰⁴ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁰⁵ Başlangıçta “Cezire” ismiyle anılan şehir, daha sonra “Cezire-i İbn Ömer” adını aldı. Kazanın ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Ancak şehir XVI. yy’dan itibaren günümüzde olduğu gibi Cizre ismiyle anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Tuncel, Abdülkerim Özaydın, “Cizre”, *DİA*, C 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.37-39.

¹⁰⁶ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.415.

¹⁰⁷ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Burada yaşayan dini gruplar ise şunlardır. Yahudiler (207 kişi), Protestanlar (67 kişi), Keldani (1.706 kişi), Süryani Katolik (129 kişi), Süryani (3.026 kişi), Ermeni Katoliki (99 kişi), Müslüman (16.406 kişi)’dır; DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁰⁸ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

inaniş'a göre Hz. Nuh'un gemisinin oturduğu düşünölen Cudi Dağı'ndan dolayı köylerinin ön plana çıktığı ve bunların öneminden bahsedilmektedir.¹⁰⁹ 1913 tarihli verilere göre ise; kazada 3093 hane ve 195 köy olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Dicle Nehri kenarına inşa edilen şehrin ilk dönemlerde şehri koruyan surların olduğu ve surların kalıntılarının günümüze kadar geldiğı anlaşılmaktadır.¹¹¹

Midyat kazası, güneyinde Nusaybin kazası, doğusunda Cizre kazası, kuzeyinde Silvan ve batısında Mardin sancağı yer almaktadır. Yüz ölçümü 3194 km² alana kurulmuş olan Midyat kazasına bağılı; 1 kasaba, 2 nahiye, 204 Müslüman, 40 gayrimüslim 29 muhtelit olmak üzere 237 köyden oluşup, 35.874 nüfusa sahiptir.¹¹² 1913 yıl nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 11.536, erkek nüfusu 15.169 olmak üzere toplamda 26.705 kişidir.¹¹³ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 58.777 kişi olarak tespit edilmiştir.¹¹⁴ Bir yıl içerisinde nüfusun ikiye katlanması imkânsız olması göz önüne alındığında, büyük oranda dışardan göç almıştır. 1905 tarihinde kaza içerisinde 1000 hane, hükümet konağı, camii şerif, 2 Hristiyan ibadetgâhı, 3 medrese, 1 rüştiye, 3 iptidai, 4 sıbyan, 4 Hristiyan mektebi vardır.¹¹⁵ 1913 yılı verilerine göre ise; kazada 6828 hane ve 173 köy mevcuttur.¹¹⁶

Savur kazası, Mardin sancağının kuzeyinde, Midyat kazasının batısında yer almaktadır. 2083 km² bir yüz ölçümüne sahiptir. 1905 tarihinde kazaya bağılı; bir kasaba, 3 nahiye, 92 Müslüman, 1 gayrimüslim, 3 farklı dine mensup olmak üzere toplamda kazaya bağılı 96 köy bulunmaktadır. Kazanın toplam nüfusu, 24.874 kişiden oluşmaktaydı.¹¹⁷ 1913 yılı nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 19.676, erkek nüfusu 21.515 olmak üzere toplamda 41.191 kişidir.¹¹⁸ Bu sayı bir sonraki

¹⁰⁹ İzgöer, *Dişarbakır Salnamesi*, C 5, s.415.

¹¹⁰ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH EUM. THR. 88/48.

¹¹¹ Ayrıca Cizre'de bulunan bazı tarihi eserler şunlardır: Cizre Kalesi, Ulu Cami, Abdaliye, Süleymaniye, Mecidiye Medreseleri ve Kırmızı Medrese, Nuh Peygamber Camii, Hamidiye Kışlası, Akabin Köprüsü ve Cizre Köprüsüdür. Tuncel, Özyayın, "Cizre", s.39.

¹¹² İzgöer, *Dişarbakır Salnamesi*, C 5, s.413.

¹¹³ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Bu kazada yaşayan dini gruplar şu şekildedir: Protestan (985 kişi), Keldani (67 kişi), Süryaniler (4.670 kişi), Ermeni Katoliğı (84 kişi), Müslüman (20.899 kişi) şeklindedir.

¹¹⁴ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373. Midyat kazasının 1915 nüfus verileri 45,874 kişidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yves Terson, *Mardin 1519*, s.162.

¹¹⁵ İzgöer, *Dişarbakır Salnamesi*, C 5, s.416.

¹¹⁶ BOA. EUM. MTK. 74/51.

¹¹⁷ İzgöer, *Dişarbakır Salnamesi*, C 5, s.416.

¹¹⁸ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Bu kazada yer alan dini guruplar şunlardır; Protestan (634 kişi), Süryani Katoliğı (57 kişi), Süryani (1.208 kişi), Ermeni Katoliğı (96 kişi), Müslüman (39.191 kişi).

yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 42.356 kişi olarak tespit edilmiştir.¹¹⁹ 1905 tarihinde kazada toplamda 500 ev, 1 camii şerif, 3 Hristiyan mabedi, 1 rüştiye, 1 iptidai, 4 sıbyan ve 1 Hristiyan mektepleri, vardı. Kaza çevresi zengin bahçelerle çevriliydi.¹²⁰ 1913 tarihinde ise, kazada 5087 hane ve kazaya bağlı 132 köy bulunmaktadır.¹²¹

1.2.3. Ergani-Ma'den Sancağı

1905 vilayet salnamesine göre Ergani sancak merkezini teşkil ederken; 1913 nüfus cetveli¹²² ve 1912-1917 vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre sancağın merkezi Ergani'ye bağlı Ma'den'e taşınmış olup, belgelerde birbirinin yerine kullanılmıştır.¹²³ 1905 tarihinde vilayet merkezinin kuzeybatı tarafında yer alan Ergani sancağının yüz ölçümü 8538 km² olup, toplam nüfusu 134.517 kişiden oluşmaktadır.¹²⁴ 1913 yılı nüfus verilerine göre sancağın merkezi olan Ergani-Ma'den'de; kadın nüfusu 47.179, erkek nüfusu 54.491 olmak üzere toplamda 101.670 kişidir.¹²⁵ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 128.941 kişi olarak tespit edilmiştir.¹²⁶

Sancağın merkezinde bulunan kale içerisinde Zülkif¹²⁷ (a.s.) kabri bulunmaktadır. Sancak merkezi içerisinde 1230 hane, 3 camii şerif, 10 mescit,

Not: Belgede, toplam erkek nüfusu 21.515 iken yanlış hesaplanarak 21.519 kişi olarak verilmiştir; BOA. DH. EUM. THR. 88/48.

¹¹⁹Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹²⁰İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.416.

¹²¹BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹²²BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹²³BOA.DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; BOA. DH. EUM. MTK. 16/14;60/5;67/23;73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

¹²⁴İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.417.

¹²⁵BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹²⁶Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹²⁷Kur'an'da adı geçen bir peygamber. Sözlükte "sahip, mâlik" anlamındaki zû ile "nasip, kısmet; eş, benzer; kefalet" gibi anlamlara gelen kifl kelimesinden oluşan zülkifl "nasip, kısmet veya kefalet sahibi" demektir. Zülkifl ismi Kur'an'da iki âyette geçer (el-Enbiyâ 21/85; Sâd 38/48). İlk âyette, "İsmâil, İdrîs ve Zülkifl'i de an; çünkü onların hepsi sabreden kimselerdi"; ikincisinde, "İsmâil, Elyesa' ve Zülkifl'i de zikret; çünkü onların hepsi çok hayırlı kimselerdi" buyrulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hakkında başka bilgi bulunmayan Zülkifl'in belli bir kişinin adı veya sıfat mı olduğu, şahıs adı ise bu şahsın kimliği, nebî mi yoksa velî mi olduğu hususu tartışmalıdır. Bazıları bu kelimenin, "Bir şeyden ya da bir kişiden sorumlu oldu" veya "Bir şeyi yapmayı tekeffül etti" anlamında bütün peygamberler için kullanıldığını, dolayısıyla tek bir kişiyi değil Allah'a gönülden bağlanmış herkesi ifade ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Zülkifl", *DİA*, C 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s.569-570.

4kilise, 1 Protestan ibadetgâhı, 1 iptidai, 4 sıbyan, 3 Hristiyan mektepleri, 3 han, 3 hamam ve toplam 30 çeşme vardır. Sancağın doğu tarafında dört saatlik mesafede bulunan Eğil nahiyesinde, Hz. Elyesa (a.s), Beni Harunı Asafı, Beni Hallak, Beni Harut Hazretlerinin mezarı şerifleri bulunmaktadır¹²⁸.

Maden kazası, vilayet merkezinin kuzey batısında yer alan kazanın, doğusunda Lice kazası, batısında ve kuzeyinde Mamuratülaziz vilayeti ve güneyinde Çermik kazası, bulunan Maden kazası, 3914 km² yüzölçümüne sahiptir. Kazaya bağlı 1 kaza merkezi, 15 nahiye, 293 Müslüman, 1 gayrimüslim ve 5 diğer din gruplarına ait olmak üzere toplam 299 köy olup, 1904 tarihli salnameye göre; toplam nüfusu 46.501 kişiden oluşmaktadır.¹²⁹ 1913 yılı nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 26.476, erkek nüfusu 30.127 olmak üzere toplamda 56.603 kişidir.¹³⁰ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 83.010 kişi olarak tespit edilmiştir.¹³¹ Bu merkez de Midyat kazası gibi bir sene içerisinde önemli derecede bir nüfus artışı göstermiş olup, bu nüfus artışını ancak dışardan göç alma ile açıklanabilir.

1905 tarihinde kazada; 1 bakır, 1 kurşun madeni olup, her ikisi de işletilmekteydi. Yine kazada 3 camii, 1 hükümet konağı, 2 Hristiyan ibadethanesi, belediye dairesi ve eczane, saat kulesi, 1 rüştiye mektebi, 1 iptidai mektebi, 3 sıbyan mektebi, 2 Hristiyan mektebi mevcuttur.¹³² 1913 tarihinde ise, 11.698 hane, 384 köy vardır.¹³³

Palu kazası, vilayetin kuzeyinde yer alan kazanın kuzey ve batısı Mamuratülaziz vilayeti, doğusunda Bitlis vilayeti, güneyinde ise vilayet merkezi bulunmaktadır. 1905 yılı verilerine göre; 3376 km² yüz ölçümüne sahip olup, 1 kasaba 9 nahiye, 278 Müslüman, 21 gayrimüslim ve 15 diğer dini gruplara ait olmak üzere 323 köyden oluşmaktaydı. Yine kazanın 1905 tarihli verilerine göre toplam nüfusu 45.882 kişidir.¹³⁴ 1913 yılı nüfus verilerine göre kazanın kadın nüfusu 20.703, erkek

¹²⁸ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418.

¹²⁹ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.310.

¹³⁰ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Bu toplu nüfus içerisindeki dini gurupların dağılımı şöyledir. Protestan (394 kişi), Rumlar (952 kişi), Ermeni Katoliği (287 kişi), Ermeniler (3917 kişi), Müslümanlar (51.053 kişi) şeklindedir; DH. EUM. THR. 88/48.

¹³¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹³² İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.410.

¹³³ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹³⁴ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418.

nüfusu 24.364 olmak üzere toplamda 45.068 kişidir.¹³⁵ Bu sayı bir sonraki yılın toplam nüfus verilerine göre ise, 45.931 kişi olarak tespit edilmiştir.¹³⁶ Bir yıl içerisinde diğer kazalara oranla nüfus oranında büyük bir artış olmamıştır.

1905 tarihinde kazada 1 köprü, 3 büyük mahalleden oluşan kaza, 9 camii, 2 kilise, 1 medrese, 1 rüştiye mektebi, 2 iptidai mektebi, 3 Hristiyan mektebi, 1 hükümet konağı, kışla, yedek asker dairesi, 3 han, 1 hamam, 200 kadar dükkân bulunmaktadır.¹³⁷ 1913 tarihinde ise kazada 8.921 hane, 332 köy vardır.¹³⁸

1.2.4. Siverek Sancağı

1905 Diyarbakir vilayet salnamesine göre merkez sancağına bağlı bir kaza olan Siverek,¹³⁹ 1912-1917 yılı vukuat-ı cinaiye cetvellerine¹⁴⁰ ve 1913 nüfus cetveline¹⁴¹ göre idari birim olarak sancağa dönüştürülmüştür. Siverek sancak merkezi olurken, Çermik ve Viranşehir ona bağlı kazaları oluşturmuştur.

Bu sancak Halep ve İskenderun yolu üzerinde bulunması nedeniyle, ticarete büyük önem taşımaktaydı.¹⁴²

Siverek kazası, vilayet merkezinin batısında yer alan kazanın kuzeyinde Çermik kazası, güneyinde Viranşehir kazası, batısında Mamurat-ül Aziz vilayeti yer almaktadır. 1905 tarihi verilere göre, merkeze 91 km mesafededir. Kazanın yüz ölçümü 5.711 km² olup, 1 kasaba, 5 nahiye, 382 Müslüman, 2 gayrimüslim ve 24 farklı din gruplarına ait toplamda 408 köy bulunmaktadır. Toplam nüfusu 34.730 kişidir.¹⁴³ Şehir merkezinde beraber yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin kırsal alanda ise bu iki farklı gurubun bir arada değil de farklı köylerde yaşadıkları görülmektedir. 1913 tarihindeki nüfus verilerine göre kazada kadın 25.669, erkek

¹³⁵BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. Toplam nüfus içinde yer alan dini grupların dağılımı şu şekildedir. Kazada sadece Müslüman (36.784 kişi) ve Ermeniler (8.283 kişi) yaşamaktaydılar; DH. EUM. THR. 88/48.

¹³⁶Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹³⁷İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418.

¹³⁸BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; BAO. EUM. THR. 88/48.

¹³⁹Bülent Çukurova, Bülent Erantepli, "XIX. Yüzyılda Diyarbakir'in Sosyal ve İdari Yapısı", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu*, s.355-362.

¹⁴⁰BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 67/23;DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

¹⁴¹BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

¹⁴²İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.412.

¹⁴³İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.413.

25.085 olmak üzere toplam nüfusu 50.744 kişidir.¹⁴⁴ 1914 yılı nüfus verilerine göre ise kaza toplam nüfusu 54.062 kişiden oluşmaktadır¹⁴⁵.

1905 tarihinde kazada; hükümet konağı, 2 camii şerif, 3 mescit, 1 kilise, 2 medrese, 1 mektebi rüştiye, 3 mekteb-i ibtidai, 6 sıbyan mektebi, 4 gayrimüslim mektebi, 4 han, 2 hamam, 1 çarşı, 5 çeşmeden oluşmaktaydı.¹⁴⁶ 1913 tarihli nüfus cetveline göre kazada 6.669 hane, 397 köy vardı¹⁴⁷.

Çermik kazası, vilayet merkezinin batısında yer alan kazanın, doğusunda Mamuratülaziz vilayeti, güneyinde Siverek sancağı, kuzeyinde Ergani-maden sancağı yer almaktadır. 1905 vilayet salnamesine göre Ergani-Maden sancağına bağlıdır. Ancak 1912'den sonraki suç istatistik cetvellerinde Siverek sancağına bağlı kaza olarak belirtilmektedir¹⁴⁸. Kazanın yüzölçümü 1.248 km² olup, bir kaza, 5 nahiye, 135 Müslüman, 1 gayrimüslim olmak üzere, 136 köyden oluşmaktadır. 1905 verilerine göre kazanın toplam nüfusu, 42.144 kişiden ibarettir.¹⁴⁹ 1913 tarihindeki nüfus verilerine göre kazada kadın 9.496, erkek 10.038 olmak üzere toplam nüfusu 19.034 kişidir.¹⁵⁰ 1914 yılı nüfus verilerine göre ise kaza toplam nüfusu 20.231 kişiden oluşmaktadır¹⁵¹.

Kazanın etrafı güzel bağ ve bahçelerle çevirili olup, 1905 tarihinde kazanın içerisinde 5 camii, 1 kilise, 3 Hristiyan ibadethanesi, 1 medrese, 1 rüştiye, 2 iptidai, 3 Hristiyan mektebi, 2 han, 1 hamam, 6 çeşme ve kaza çevresinde 2 köprü bulunmaktadır.¹⁵² 1913 tarihinde ise, kazanın toplam hanesi 2.626 olup, 113 köyden oluşmaktaydı¹⁵³.

¹⁴⁴Bu kazada yaşayan dini gruplar şöyledir. Yahudiler (132 kişi), Protestan (280 kişi), Süryani Katoliği (94 kişi), Süryani (854 kişi), Ermeni (2.584 kişi), Müslüman (46.800). DH. EUM. MTK. 77/51. 1913 Nisan ayı ve Aralık ayı içerisinde tutulan nüfus verileri aynıdır. DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁴⁵Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹⁴⁶İzgöer, *Diyarbakır salnamesi*, C 5, s.412.

¹⁴⁷BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁴⁸BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 67/23; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

¹⁴⁹İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418.

¹⁵⁰Kazada belirtilen dini gruplar ve nüfus dağılımı şöyledir. Yahudi (210 kişi), Protestan (37 kişi), Ermeni (728 kişi), Müslümanlar (18.559 kişi)'dır. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. 1913 Nisan ayı ve Aralık ayı içerisinde tutulan nüfus verileri aynıdır. DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁵¹Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s.372-373.

¹⁵²İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418.

¹⁵³BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

Viranşehir kazası, vilayet merkezinin güney batısında yer alan kazanın, doğusunda Dirik kazası, batısında Urfa vilayeti, kuzey doğusunda Siverek sancağı yer almaktadır. Viranşehir kazası XX. yüzyılın başlarına kadar nahiye idarî birim olarak yönetildiğinden tutulan son beş seneye ait salnamelerde hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak 1912 tarihli suç istatistik cetvellerinde Siverek sancağına bağlı kaza idarî birim olarak yer almaktadır¹⁵⁴.

1913 tarihindeki nüfus verilerine göre kazada kadın 9.286, erkek 9.550 olmak üzere toplam nüfusu 18.836 kişidir¹⁵⁵. 1914 yılı nüfus verilerine göre ise kaza toplam nüfusu 17.655 kişiden oluşmaktadır¹⁵⁶. Bir yıl içerisinde diğer sancaklarının nüfus artışının tersine nüfusta bir azalma olmuş, muhtemelen göç vermiştir. 1913 yılı verilerine göre ise, kazada 2161 hane ve kazaya bağlı 215 köy mevcuttur¹⁵⁷.

1.3.Sosyal ve Kültürel Hayat

Vilayette birden fazla etnik¹⁵⁸ ve dinî¹⁵⁹ grubun bir arada yaşamaları kültürel çeşitliliğin fazla olmasını sağlamıştır. Bu gruplar şehirde ve kırsal alanda farklı köy ve mahallerde ikamet etseler de, aynı mahalle ve köyde yaşayan gruplar da bulunmaktadır. Her ne kadar farklı din ve inançlara mensup olsalar bile aynı coğrafyada yaşamaları sebebi ile kaynaşmışlardır. Farklı yerleşim yerlerinde yaşamış olsalar bile çarşı ve pazar yerlerinde yine kaynaşmaları olası bir durumdur. Ermeniler, Yahudiler, Yezidiler, Müslümanlar, Süryaniler, vs. dinî gruplar bir arada yaşamış¹⁶⁰ ve bu etnik, dinî grupları bir arada tutan birçok değer mevcuttur.¹⁶¹ Dinî ve etnik yüzyıllar boyunca kardeşçe yaşamış birbirlerinin kültürlerine saygı

¹⁵⁴BOA. DH. EUM. EMN. 12/12; DH. EUM. EMN. 10/7.

¹⁵⁵Kazada yer alan dini grupların nüfusları şu şekildedir. Protestan (53 kişi), Keldaniler (94 kişi), Süryani Katoliği (212 kişi), Süryani (786 kişi), Ermeni Katoliği (520 kişi), Ermeni (719 kişi), Müslüman (16.448 kişi)'dir. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51. 1913 Nisan ayı ve Aralık ayı içerisinde tutulan nüfus verileri aynıdır. BOA. DH. EUM. THR. 88/48.

¹⁵⁶Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s.372-373.

¹⁵⁷BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

¹⁵⁸Faruk Taşkın, "Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi, Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 3, S 3, 2017, s.110-122; Oktay Bozan, *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ 2012, s.42.

¹⁵⁹BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48; Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373; Alakaş, *593 Numaralı Şer'îye Sicilline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, s.61.

¹⁶⁰BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48; Şener Aktürk, "Osmanlı Toplumunda Dini Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Osmanlılar 1)*, S 51, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s.133-158.

¹⁶¹Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.74.

göstermişlerdir.¹⁶² Ancak devletin son zamanlarında vilayet genelindeki hem misyonerlik faaliyetleri¹⁶³ hem dış güçlerin azınlıklara vadettikleri yalanlar sebebi ile bu bölgede siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar baş göstermiştir. Vilayetin çeşitli yerlerinde bu durum söz konusu iken; diğer kısmında aşiret yapılanması mevcuttu. Aşiret yapılanmasında önemli bir nüfuzun olması hasebi ile önemlidir. Özellikle belli dönemlerde kaza merkezlerinde eşraflar etkin iken; kırsal alanda ise aşiret yapılanmaları daha etkin olmaktadır. Zaman içerisinde aşiretlerin eşrafları geride bırakıp kaza merkezlerinde de etkin olmaya başlamışlardır.¹⁶⁴

Vilayet genelinde birden fazla etnik ve dini grupların yaşadığı aşikârdır. Bu grupları sürekli bir etkileşim içerisinde olmuşlardır. Kısmen yerleşim yerleri ayrı ayrı olmuş olsa da çarşı, pazar yerlerinde ticaret vesilesi ile etkileşip kaynaşmaları kaçınılmaz olmuştur.¹⁶⁵ İslam, Musevi, Protestan, Keldani, Rum, Rum Katoliği, Süryani, Süryani Katoliği, Ermeni, Ermeni Katoliği olmak üzere birden fazla grup mevcuttur.¹⁶⁶ Adı geçen cemaatler içerisinde en fazla nüfusa sahip olan grup Müslümanlardır.¹⁶⁷ Daha sonra sırayla Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler ve son olarak Yahudiler yer almaktadır.

Bu cemaatler bölgenin çoğunlukla yerli halkları olup, Osmanlı klasik dönemde barış ve huzur içerisinde beraber yaşamışlardır. Bu durum XIX. yüzyıla yani 1815 Viyana Kongresi'ne¹⁶⁸ kadar sürmüştü, akabinde bu durum 1839 Tanzimat

¹⁶²Alakaş, 593 Numaralı Şer'îye Sicilline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894), s. 61-82.

¹⁶³Vilayet genelinde yabancı devletlerin özellikle Amerika ve İngiliz seyyahlarının misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri görülmüştür. BOA, DH. TMIK. M. 3/33; 9/2; DH. EUM.5.Şb. 19/55; Misyonerlik faaliyetleri genel itibarı, Süryaniler, Ermeniler, Nasturiler, Keldaniler, Yakubiler, için faaliyetler yürütmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Faruk Taşkın, "Diyarbakır'ın Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 3, S 3, 2017, s. 110-122.

¹⁶⁴İbrahim Özcoşar, "Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbakır 'inde Eşraf" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2015 C 14, S 53 (127-144); Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti Ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 96, 2017, s.1-46.

¹⁶⁵İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.402-418.

¹⁶⁶BOA, DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48; İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.418; Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.372-373.

¹⁶⁷BOA, DH. EUM. MTK.74/51.

¹⁶⁸1815 Viyana Kongresi'nden itibaren Osmanlı-Avrupa münasebetleri diplomatik çevrelerde Şark Meselesi (la Question d'Orient) adı altında ele alınmaya başlanmıştır. Şark Meselesi'nin özünü ve esasını dört madde halinde sıralamak mümkündür. 1) Birinci safhada, Balkanlardaki Hristiyanların (Yunanistan, Bulgaristan Sırbistan, Karadağ, Romanya vb.) Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılması ve istiklallerine kavuşturulması, 2) İkinci safhada, Doğu Anadolu'da bulunan altı vilayette(Vilâyet-i Sitte),önce ıslahat, sonra muhtar bir bölge veya bağımsız bir Ermenistan devleti sözünün, özellikle

Fermanı,¹⁶⁹ 1856 Islahat Fermanı¹⁷⁰ ve 1878 Berlin Antlaşması¹⁷¹ ile bölgedeki huzur ve barış ortamı yerini çatışmalara bırakmıştır. Gayrimüslim tebaa bu aşamalar ile otorite sahibi Müslümanlardan daha fazla ayrıcalıklı hale gelmişlerdir. Bunun üzerine İmparatorluğun birçok noktasında isyanlar meydana gelmiştir.

Diyarbakır vilayetinin, Osmanlı Devleti'nin milletler mozağının önemli örneklerinden biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü Avrupa devletleri bu bölgelere müdahale etmeden önceki dönemlerde Diyarbakır vilayetinde yaşayan bu cemaatler birbirlerine karşı hoşgörülü davranmış ve ortak bir yaşam sürmüşlerdir. Taşrada daha çok kendilerine mahsus köylerde yaşayan dinî unsurlar, kaza ve sancak merkezlerinde birlikte yaşamışlardır ve böylece birbirlerinden önemli ölçüde etkilenmişler, hatta çocuklarına Müslüman isimleri dahi verir duruma gelmişlerdir. Örneğin; Gayrimüslim tebaanın 1893-94 senesinde şer'iyye sicillerine göre çocuklarına “*Altun, Durmuş, İbrahim, Murat, Sadakat, Sultan, Abdal, Yağmur,*

İngiltere ve Rusya tarafından Ermenilere verilmesi, 3) Osmanlı İmparatorluğundaki Türk olmayan Müslümanların (Arnavutlar, Boşnaklar, Araplar, Kürtler vb.) Osmanlı Türklerinden koparılması, 4) Son safha, parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde Büyük Güçler (Düvel-i Muazzama) tarafından menfaat veya hâkimiyet sahaları oluşturularak paylaşılması ve sömürgeleştirilmesi anlamına geliyordu. İşaret edilen dört safha da tarihi olaylar tarafından doğrulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayram Kodaman, “II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 21, 2010, s.131-138.

¹⁶⁹Tanzimat'tan önce iltizam uygulanmaktaydı. İltizam, vergilerin toplanması anlamına gelmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise iltizam kaldırılmış muhassıllık teşkilatı kurulmuştu. Muhassıllın görevi sadece vergi toplamak değil aynı zaman da Tanzimat'ı da gittiği yerlere anlatmaktı. Yazar, muhassıllık teşkilatı ile valinin üzerindeki yüklerinde hafifletildiğinden söz etmektedir. Tanzimatçıların Batı kanunlarını uygulamakta tereddüt göstermediklerini belirtilmektedir. Ancak Osmanlı tebaasının Tanzimat'ın getirilerini hoşnutsuzlukla karşılamadıklarından ve hatta “Frenk Usulü” olarak adlandırdıklarından söz etmektedir. Halkın, Tanzimat'ı istememelerinin sebeplerinin ise Müslümanların egemenliklerinin kısıtlanması, Elçiliklerin Osmanlı yönetiminde tesirli etki göstermelerinden, gayrimüslimlerin yoğun olduğu yerlerde çan çalınmasına izin verilmesi gibi durumlar olduğunu söylemektedir. Tanzimat'ın, Avrupalılara olumlu bir mesaj vermek amacını gütmekte olduğunu söyleyen yazar, Osmanlı ülkesi içerisindeki Hristiyan unsurların bu durumu olumlu karşıladığını belirtmektedir. Tanzimat'ın Müslimler ile Gayrimüslimlerin arasını açan bu sebepleri Mustafa Reşit Paşa'nın desteklediğini”... Biz medeniyetsiz hiçbir şey olamayız. O medeniyet de, sadece Avrupa'dan bize gelir.” sözleriyle vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Emine Çelikkut, “Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme”, *Tarih Kritik Dergisi*, C 4, S 1, 2018, s.36-41; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s.55-88.

¹⁷⁰Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki uygulamalarla ilgili olarak özellikle gayrimüslimlere yeni haklar tanıyan 1856 tarihli hatt-ı hümayundur. Bk. Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *DİA*, C 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s.185-190.

¹⁷¹Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya devletleri arasında 1878'de imzalanan antlaşmadır. Bk. Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, C 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.516-517.

Kinyas oğlu Abdullah, Cihan Şah, Taştımur, Abdülkerim, Kalende, Abdullah, Kaplan, Abdülhalık, Babacan, Abdunur, Bulut” gibi isimler vermişlerdir.¹⁷²

*“Ermenilere, Türkler tarafından, herhangi bir millettten daha çok saygı gösterilmektedir. Onlar Rumlardan daha geniş bir din hürriyetine maliktirler” “geçmişte kendilerinin ne oldukları üzerinde katiyen düşünmüyorlar.”*¹⁷³

Vilayet genelinde, Müslüman nüfusundan sonra gayrimüslimlerden Ermeniler nüfus olarak fazla olmaları hasebi ile etkileşim en fazla bu iki cemaat aralarında olmuştur. Kırsal alanda yaşanan Müslim ve gayrimüslimler giyim ve kuşamları birbirine benzemekte,¹⁷⁴ sıkı bir dayanışma içerisinde, birbirleri ile iletişimleri, birbirlerinin kültürlerine saygılı ve birbirlerinin düğün, taziye, bayram yani acı ve tatlı günlerinde birbirlerinin yanında yer almışlardır. Birbirlerine misafir oldukları gibi birbirlerine karşı muazzam derecede bir saygı ve hoşgörülü olmuşlardır. Protestan, Katolik Ermeniler arasında anlaşmazlıklar yaşanırken Ermeni ve Müslümanlar arasında pek bir sorun yaşanmamıştır.¹⁷⁵

Süryaniler, Diyarbakır vilayetinde genel olarak vilayet merkezinde, Ergani-Maden sancağında ve en önemli kısmı Mardin sancağında yaşamışlardır.¹⁷⁶ Süryanilerin ekonomik uğraşları arasında tarım, hayvancılık dışında, ticaret ve esnafılık olmuş, olmalarından ötürü sosyal hayatta diğer cemaatlerle sürekli bir etkileşim içerisinde oldukları ifade edilebilir. Müslüman halk ile ilişkileri hoşgörüye dayanmakta; devlete pek fazla bir problem çıkarmadıkları için devlet tarafından da saygı görmüşlerdir.¹⁷⁷ Süryani nüfusu Müslüman nüfusu ile kıyaslandığında azınlıkta kalmaktadırlar ve Süryaniler, vilayet genelinde en fazla Mardin sancağında yaşamaları ve sosyal hayatta etkin olmaları sebebi ile Kürtçe, Arapça ve Türkçe konuşmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷²Alakaş, 593 Numaralı Şer’iye Sicilline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894), s.64-73.

¹⁷³Öztemiz, Süryaniler, s.42.

¹⁷⁴Mehmet Çelik, “Doğu Hristiyanlığında Günahın Kaynağı Kadınlar”, *Derin Tarih Dergisi*, Mart 2016, s. 62-66.

¹⁷⁵Alakaş, 593 Numaralı Şer’iye Sicilline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894), s.71-75.

¹⁷⁶BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

¹⁷⁷Alakaş, 593 Numaralı Şer’iye Sicilline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894), s.71-75

¹⁷⁸Yakup Bilge, *Süryaniler Anadolu’nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s.85.

Yezidiler, vilayet genelinde azınlık durumunda olmaları sebebi ile pek fazla bir problem çıkarmadıkları gibi XIX. yüzyıla kadar vilayette bulunan diğer cemaatler ile huzur içinde yaşamışlardır. Ekonomik faaliyetleri tarım ve hayvancılıktır. İnançları gereği kapalı bir toplum olmaları sebebi ile sosyal hayatta pek aktif oldukları söylenemez.

Yahudiler, vilayet genelinde Rumlar'dan sonra azınlık durumunda olan cemaat olup, vilayet merkezinde, Siverek sancağında ve çoğunluğu Mardin sancağında ikamet etmişlerdir.¹⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin tüm cemaatlara sunduğu inanç özgürlüğü hasebi ile Yahudiler de vilayetteki diğer cemaatlerle beraber huzurlu bir dönem yaşamışlardır. Ticaretle uğraşmaları sebebi ile sosyal hayatta aktiftirler.

Vilayet genelinde bulunan tüm cemaatler yüzyıllar boyunca huzur bir yaşam ortamı bulmuşlardır. Ortak bir kültür etrafında toplanarak birbirlerinin farklılıklarına saygı duymuş ve beraber bir medeniyet oluşturmuşlardır. Ancak bu durum XIX. yüzyıla kadar sürebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin güç kaybettiği ve hemen hemen her alanda gerilediği bir dönemde Avrupalı devletlerin bölgeyi karıştırması ve İmparatorluğu parçalamak adına bölgede bulunan cemaatler yeni milli devletler kurmayı vadetmeleri sebebi ile bölgede huzur ortamının yerini çetin mücadelelere bırakmasına sebep olmuştur. XIX. yüzyılda Doğu vilayetlerinde ciddi bir oranda misyonerlik faaliyeti olmuştur. Ancak Diyarbakir vilayetinde meydana gelen misyonerlik faaliyetlerinden Müslümanların pek etkilenmediği ifade edilebilir. Çünkü *“İslamiyet'ten dönerek din değiştirmek, pratikte olanaksızdır, dönmek sadakatsizliktir ve cezası ölümdür.”*¹⁸⁰ Misyonerlerin hedefinde Müslümanlar değil, Süryaniler, Nesturiler¹⁸¹ ve Ermeniler bulunmaktaydı.¹⁸²

¹⁷⁹ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

¹⁸⁰ Öztemiz, *Süryaniler*, s.40.

¹⁸¹ İstanbul Patriği Nestur'un (ö. 451) Öncülüğünde oluşturulan bir Hristiyanlık mezhebidir. Doğu Süryani veya Asurî kilisesi olarak da bilinen Nestûrîlik (Nestorianizm) akımına adını veren Nestur, 382 yılında Roma İmparatorluğu'nun Kommagene eyaletinin Germanikeia (Maraş) şehrinde doğmuş, öğrenimini Antakya İlahiyat Okulu'nda tamamladıktan sonra papaz ve vâiz olarak çalışmıştır. İyi bir hatip olan Nesturî, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde “sapkınlar”a karşı verdiği ateşli mücadeleyle tanınmış, 428'de İmparator II. Theodosius tarafından İstanbul patrikliğine tayin edilmiştir. Nestur'un fikirlerinin kaynağı, eğitim gördüğü ve döneminde oldukça popüler bir konuma sahip bulunan Antakya İlahiyat Okulu'dur. IV ve V. yüzyıllarda Hristiyan dünyasında güçlü etkinliğiyle tanınan iki entelektüel merkez mevcuttu. Bunlardan biri olan ve antik Mısır kültürü ile Yeni Eflâtunculuk'la beslenen İskenderiye Okulu Kitâb-ı Mukaddes'in sembolik ve bâtinî bir perspektiften yorumunu ön plana çıkarırken daha çok geçmişindeki Aristocu gelenekten beslenen Antakya Okulu literal yorumu

1.3.1. Aşiretler

Aşiret, Arapça bir kelime olup “kabile” anlamını ifade ettiği gibi kabilenin altındaki küçük bir grubu da ifade etmektedir. Osmanlı devletinde “boy ”un altında, “cemaatin” üstündeki bir gruba verilen isim olmuştur. Aşiretler genel itibari ile hayvancılık ile uğraşmakta ve bu yüzden yaylak ve kışlaklar arasında gidip geldikleri içinde onlar için “konargöçer” veya “yörük” tabirleri kullanılmıştır¹⁸³.

Diyarbakır vilayet merkezinde beyzadeler, eşraflar, söz sahibi iken, kırsal alanda ise genel itibari ile aşiret yapılanması daha etkindir¹⁸⁴. Vilayette bulunan aşiretlerin büyük bir bölümü, XIX. yüzyılın ilk yarısında hala göçebe ve yarı göçebe durumda yaşamışlardır.¹⁸⁵ Genel itibari ile yaylak ve kışlak arası gidip geldikleri için Kürt ve Arap aşiretleri arasında mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadeleler bölgede asayişin bozulmasına sebep olmuştur. Vilayet genelinde birden fazla aşiret bulunmaktadır. 1905 tarihli vilayet salnamesine göre, Diyarbakır vilayetinde Milli, Tayy, Cubur, Miran Kika, Karakeçi, Şerabi ve Dekori aşiretleri yaşamaktadır.¹⁸⁶ Ancak Nusaybin kazasında bulunan *Şemmer Aşireti*,¹⁸⁷ sonradan bölgeye yerleştirilen *Aşiti Aşireti*,¹⁸⁸ Midyat kazasında yer alan *Günçar Aşireti*¹⁸⁹ Şırnak ve Silopi’de bulunan *Batvan* ve *Tayan Aşiretleri*¹⁹⁰ vilayet genelinde bulunan diğer aşiretlerdir. Ayrıca Mardin, özellikle Nusaybin ve Midyat’ta etkili olan *Dekşuri* ve *Heverkan*¹⁹¹ aşiretleri de bölgede mevcut diğer aşiretler arasındadırlar.

Bu aşiretlerin kendi arasında mücadeleleri de söz konusudur. Bulundukları yerlerde hâkimiyet sağlamak ve kendi aralarındaki geçmişten gelen husumetlerden ötürü mücadele etmişlerdir.¹⁹² Bu mücadelenin en önemli merkezi ise Nusaybin ve

tercih etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Albayrak, “Nasturilik”, *DİA*, C 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.15-17.

¹⁸²Resul Çatalbaş, “Diyarbakır’da Misyonerlik Faaliyetlerinin Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 29, İstanbul 2013, s.109-132.

¹⁸³Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *DİA*, C 4, TDV Yayınları İstanbul 1991, s.9.

¹⁸⁴İbrahim Özcoşar, “Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbakır’ında Eşraf”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2015, C 14 S 53, s. 127-144.

¹⁸⁵Yılmazçelik, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır’da Yönetim-Halk Münasebetleri”, *38.İCANAS - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007*, Ankara, s.3385-3396.

¹⁸⁶İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, s.404.

¹⁸⁷BOA. DH. EUM. AYŞ. 18/96.

¹⁸⁸BOA. A. DVNSMHM. d. 80/183.

¹⁸⁹BOA. DH. MTK. 1635/89.

¹⁹⁰BOA. DH. MTK. M. 134/18.

¹⁹¹Yiner, “Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”, s.193-220.

¹⁹²BOA. DH. EUM. AYŞ. 8/52.

çevresi olduğu görülmektedir. Nusaybin tarafından gelen Şemr Aşireti ile Resülayn tarafından gelen Anze Aşiretleri arasında geçmişten gelen husumetler sebebi ile muhtemel çatışma olmaması için önlemler vilayetçe alınmıştır.¹⁹³ Yine Nusaybin kazasında meydana gelen aşiretler arası çatışmada onlarca kişinin ölmüştür. Bu çatışmaların durdurulup asayişin sağlanması için vilayet ve kaza yöneticileri yoğun çaba sarf ederek önlemler almışlardır.¹⁹⁴ Nusaybin kazasında bazı aşiretler arasında oluşmuş düşmanlığın son bulması adına kaza idarecisi aşiret reislerini toplayarak hepsiyle görüşmüş, aşiretlerin kendi aralarındaki tüm husumetlerin kaldırıldığı duyurulmuş ve asayişin sağlanması için mukavelename imzalatmıştır.¹⁹⁵ Özellikle vilayette güvenliği tehdit eden hatta asayiş sağlayan jandarma sayısının azaltılması veya artırılması Karakeçi ve Milli aşiretlerin¹⁹⁶ faaliyetlerine bağlıdır. Asayiş bozmadıkları takdirde jandarma sayısının azaltılabileceği belgelerde söz edilmiştir.¹⁹⁷ Son olarak kaleme alınan 1905 vilayet salnamesinde sadece sekiz aşiret kaydedilmiş olup haklarında çok kısa bilgiler verilmiştir. Ancak bu aşiretlerin geneline bakıldığında vilayetin güney bölgesinde yer aldıkları ve genel ekonomik uğraşları tarım ve hayvancılık olması hasebiyle kırsal alanda yaşadıkları görülmüştür.¹⁹⁸

Salnamede aşiretler ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir. *Milli aşireti*, bu aşiret iki koldan oluşmakta bir kolu Urfa tarafında diğer kolu ise, Re'sülayn (Ceylanpınar) ve Mardin arasında yaşamış olup ekonomik uğraş alanları, hayvancılık olmuştur. *Tayy aşireti*, bu aşiret Mardin sancağına bağlı Nusaybin kazasında ikamet etmiş olup birkaç aşiret ile birleşerek 3000 kadar nüfusa sahiptirler. Hayvancılık yanında tarımla da meşgul olmuşlardır. *Cubur aşireti*, Nusaybin kazasında ikamet edip ziraat ile meşgul olmuşlar. *Miran aşireti*, Cizre kazasında ikamet etmişler hayvancılıkla uğraşmışlardır. *Kika Aşireti*,¹⁹⁹ bu aşiret iki fark gruptan oluşmaktadır. "*Kika Tırkan*" ve "*Kika Hacıyan*" Re'sülayn (Ceylanpınar) ile Mardin sancağı

¹⁹³BOA. DH. EUM. AYŞ. 2/18; 8/52.

¹⁹⁴BOA. BEO. 2063/154652.

¹⁹⁵BOA. DH. EUM. AYŞ. 21/49.

¹⁹⁶Milli Aşireti Hakkında Ayrıntılı bilgi için bk. Selçuk Günay, "II. Abdülhamit Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 0, S 2, Yıl 1995, s. 103-132.

¹⁹⁷BOA. DH. ŞRF. 616/22; Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti Ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", s.1-46.

¹⁹⁸İzğöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.404.

¹⁹⁹Kika Aşireti hakkında detaylı bilgi için bk. A.Vahap Uluç, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime*, C 2, S 2, Şanlıurfa 2010, s. 35-52.

arasında ikamet etmektedir. Kika Aşireti, Milli Aşireti gibi tarım ve ticaret ile uğraşmışlardır. *Karakeçi aşireti*, Siverek kazası ve Urfa vilayeti arasında ikamet etmiş, ziraat ile meşgul olmuş. *Şerabi aşireti*, Re'sülayn civarında Habur Nehri kenarında ikamet etmişler. Hayvansal ürünler satarak hayatlarını idame etmişlerdir.

Dekori aşireti, bu aşiret de Re'sülayn ve Mardin arasında bazı arazilerde ikamet etmişler. Hal ve hareketleri, ziraat ve ticaretleri Milli aşireti gibidir.²⁰⁰ Bu aşiretler dışında vilayet genelindeki diğer aşiretler ise, *Kargeci*²⁰¹ ve *Şeyhan Aşireti*, *Şükran Aşireti*, *Teyi Aşireti*, *Cobır Aşireti*, *Şemır Aşireti*, *Xalılan Aşireti*, *Bızınıyan Aşiretleri* mevcuttur. Bu aşiretler, askeri konuda mahir olduklarından hepsi de Hamidiye alaylarında yerlerini almışlardır. Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır ve bunlar Arap ve Kürt Kökenli aşiretlerdir²⁰² (Tablo 3).

Bu aşiretler klasik dönemde devlete sınır güvenliğinde büyük yararlar sağlarken, devletin son dönemlerinde merkezi otoritenin güç kaybettiği dönemde ise büyük problemlere sebep olmuşlardır.²⁰³

1.3.2. Gazeteler

Gazete, toplumda meydana gelen gelişmeleri günlük olarak halka bildiren basın organıdır. “Basın, günlük ya da haftalık, olarak, güncel olaylara ilişkin bilgileri içeren yayınların bütünüdür; günlük basın ürünlerine gazete, haftalık, on beş günde bir veya aylık yayınlanan basın ürünlerine de dergi denilmektedir.”²⁰⁴ Ancak Osmanlı basını için günlük yayınlar değil de haftada bir, on beş günde bir veya aylık şekilde yayınlar çıkartılmıştır²⁰⁵. Bu dönemin imkânları ile ilgili bir durumdur.

Osmanlı tarihinde basın hayatı tazimattan önceki dönemlerde başlamıştır. Tanzimat’tan önce Vakayi-i Mısriye ve Takvim-i Vakayi ile başlamış olan basın hayatı, Tanzimat döneminde Cerîde-i Havâdis, Tercümân-ı Ahvâl, Tasvîr-i Efkâr, İbret gibi gazetelerle devam etmiş, hatta II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gazete ve

²⁰⁰İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.404. Kemal Süphandağı, *Büyük Osmanlı Entrikası ve Hamidiye Alayları*, Komal Yayınları, 1.Baskı İstanbul 2006, s. 141-142.

²⁰¹Kargeci: Karakeçi aşireti.

²⁰²Süphandağı, *Büyük Osmanlı Entrikası ve Hamidiye Alayları*, s. 141-142.

²⁰³BOA. DH. ŞRF. 616/22;Uluç, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, s.35-52.

²⁰⁴Osman İbrahimov, Osmanlı Devleti’nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 5, Kars 2016, s.83.

²⁰⁵Osmanlı Devleti zamanında çıkarılan bazı gazete ve dergiler yayınlanma süreleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.tufts.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html> E.T. 13.04.2019.

mecmua sayısı yüzlerle ifade edilmiştir.²⁰⁶ Osmanlı basın hayatında bu gelişmeler yaşanırken yerel basında ise Diyarbekir vilayet genelinde çeşitli gazeteler çıkarılmıştır. Diyarbekir’de yeni idarî düzenlemeden sonra vilayetin resmî organı olan *Diyarbekir Vilayet Gazetesi* 3 Ağustos 1869 tarihinde çıkmaya başlamıştır. Gazete 1869’dan 1931 yılına kadar zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, resmî vilayet gazetesi olarak yayımlanmıştır. 1931’de, Gazete matbaayla birlikte özel şahıslara devredilmiştir.²⁰⁷

1869 tarihinde, Vilayetin Resmi Gazetesinden sonra 1875’de Bulgar Yanko Koçev tarafından *Budnina (İstikbal)* yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazetenin hangi aralıklarla neşredildiği, yazı işleri müdürünün kim olduğu ve hangi tarihte yayınına son verildiği hakkında net bir malumat bulunamamıştır. 1898’de çıkarılan *Bahar*, Ziya Gökalp tarafından çıkartılıp bu da bir önceki gazete gibi yazı işleri müdürü, kapanma tarihi ve hangi aralıklarla çıkarıldığı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. 1909’da *Amid-i Sevdâ*, çıkartılmış olup, gazete sahibi Mehmet Şükri Diyarbekiri’dir. Bu gazete 15 günde bir çıkartılmıştır. Ancak hangi tarihte kapatıldığı ve yazı işleri müdürünün kim olduğu bilinmemektedir. 1909 ‘da *Peyman*,²⁰⁸ Ziya Gökalp tarafından kurulmuş olup, yazı işleri müdürü E. Baki’dir yayın süresi uzun olmayıp 1910 kapatılan gazete haftalık olarak pazartesi günleri çıkartılmaktaydı. 1910’da *Dicle*, hem sahibi hem de yazı işleri müdürlüğünü yapan Attatzade Hakkı’dır. Haftalık pazartesi günleri çıkartılan gazete varlığını 1966’ya kadar devam ettirmiştir. 1913 ‘te *Mücahid*, hem sahipliğini hem de yazı işleri müdürlüğünü Mehmet Tevfik yapmış olup, haftalık pazar günleri çıkartılan gazete 1913’te yayın hayatına son vermiştir. 1919 ‘da *Gazi (Çağrı)*, bu gazete diğerlerinden farklı olarak bu bir şahsın değil Kürdistan Cemiyetine²⁰⁹ ait olup yazı işleri müdürü,

²⁰⁶Mesude Sezer Özdilli, “II. Meşrûtiyet Döneminde Bir Muhalif Gazete ve Gazeteci: Türkiye Gazetesi ve Şirvânizâde Mahmûd Tâhir”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 / 2, 2013, s.429-470.

²⁰⁷Aşan, Diyarbekir Basınından Yeni Hilal Mecmuası (1-14), s. 30.

²⁰⁸Peyman Gazetesi için ayrıca bk. Murat Issı, “*Peyman-Diyarbekir’in İlk Hususi Gazetesi*”, *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi*, S 7, 2012, s.91-115; Cavit Tütengil, “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C 24, S 1-2, İstanbul 1964, s.145-154.

²⁰⁹Kürtler açısından Mütareke Dönemi’nin ve Kürt milliyetçi faaliyetlerinin merkezi konumundaki örgütlenme olan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin yasal kuruluşuna dair üç önemli veri bulunmaktadır: Birincisi, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nce hazırlanıp Dâhiliye Nezareti’ne verilen ve cemiyetlerin kuruluş tarihini, amacını, idare heyetini gösteren listedir. İlgili listede Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kuruluş tarihi; “17 Kânun-ı evvel sene 1334” [17 Aralık 1918] şeklinde geçmektedir. İkincisi, İstanbul Valiliği’nin Dâhiliye Vekâlet’ine yazdığı 27 Nisan 1919 tarih ve 6733/7454 sayılı gizli bir yazıdır. Yazıda, Şubat 1919’da İstanbul’da Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin kurulduğu belirtilmektedir.

kapanma tarihi ve ne aralıklarla yayınlandığı bilgisi bulunmamaktadır. 1923'te *Yeni Dicle*, sahibi ve yazı işleri müdürü Ali Rıza Bey olup, haftalık perşembe günleri yayınlanıp, aynı yıl içinde kapanmıştır.²¹⁰

1.4.Ekonomik Faaliyetler

Diyarbakır'ın ekonomik faaliyetleri çeşitlilik arz etmiştir. Halk şehirlerden çok kırsal alanda yaşamakta tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlarken ekonomiye de katkı sağlamışlardır. Tarım, hayvancılık, ticaret, olsa çok fazla gelişmemiş olsa da sanayi gibi farklı ekonomik faaliyetleri olmuştur. Bu ekonomik faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin istikrarı sağladığı dönemlerde getirisi fazla olurken, istikrarın olmadığı dönemlerde yani eşkıyalık faaliyetleri, aşiret mücadeleleri, özellikle de bölgede çok etkin olan Milli ve Karakeçi aşiretlerinin asayışı bozan faaliyetleri,²¹¹ Ermeni olayları ekonomik faaliyetlere büyük oranda zarar vermiştir. Ekonomik faaliyetlerin fazla olması sebebi ile vilayete bağlı sancaklar içerisinde en fazla nüfus yoğunluğunun Mardin sancağında olduğu görülmektedir.²¹²

Üçüncü veri ise Dâhiliyye Nâzırı Ali Kemal Bey'in Sadâret'e verdiği 11 Mayıs 1335 tarihli yazıdır. Sadâret'e sunulan adı geçen yazıda Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşuna ilişkin şu ifade yer almaktadır: "Âyandan Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde zevât-ı ma'lûmeden mürekkeb olarak Dersââdet'te teşekkül eden ve 17 Kânûn-ı evvel 1334 tarihinde ale-l-usûl ilm ü haber i'tâ edilmiş olan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne..." Anlaşılan resmi makamlarca Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluş tarihi belirlenmesinde, Cemiyetin vesikasının alındığı gün baz alınmıştır. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, kuruluş bildirisini Dâhiliye Nezareti'ne verdiği 17 Aralık 1918'e kadar henüz yasal bir statü kazanmamıştır. Yasal statü kazanmasının, Dâhiliye Nezareti'nce 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı karara binaen, Cemiyetin kuruluşuna onay verilmesiyle gerçekleştiği söylenebilir. Dönemin resmi kayıtları, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kuruluş amacını; "Kürdistan sekenesinin hukuk-i meşrûasının muhâfaza ve maârif ve iktisâdiyyât ve içtimaiyatının teâlî ve inkişâfına hâdim olmak maksadıyla..." diye vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilal Altan- Mehmet Akbaş- Ercan Çağlayan, "Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 6, S 1, 2019, s. 313-339; Suat Zeyrek, "Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu" *Türkiyat Mecmuası*, C 23, 2013, s. 109-140.

²¹⁰ Asım Kaçmaz, "*Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır'da Yerel Basın (Medya)*", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012, s.52.

²¹¹ BOA. DH. ŞRF. 616/22.

²¹² Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.331-373-397. XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı merkez sancağa bağlı dört kaza, dört nahiye ve 393 köy; Mardin Sancağı'na bağlı dört kaza, dokuz nahiye ve 1139 köy; Ergazni- Maden Sancağı'na 3 kaza 28 nahiye ve 758 köy bulunmaktaydı. Köy sayısının fazlalığı vilayette kırsal kesimin gücü ve yönetiminin zorluğunu açıkça göstermektedir. Bk. Bülent Çukurova- Bülent Erantepli, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, (ed. Bahaeddin Yediyıldız- Kerstin Tomenendal) C 1, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2008, s.356.

1.4.1. Tarım ve Hayvancılık

Bilindiği gibi ilk insanlar sığınak olarak mağaralarda yaşamlarını devam ettirmiş daha sonra hayvanları evcilleştirdikten sonra tarımsal faaliyetlere girerek yerleşik hayata geçmişlerdir. Yerleşik hayata dair kalıntıların bulunduğu yerlerden birisi de Diyarbakır Çayönü'dür²¹³ (Resim 1). Bunun yanında ilk hayvan evcilleştirmenin, ilk tahıl ve üretimin yapıldığı yerlerden birisidir. *“Diyarbakır’de arkeolojik buğdayın (Einkorn) Karacadağ kökenli olduğu gibi, ilk şarabında (yabani üzümlerden) burada yapıldığı ifade edilmektedir.”*²¹⁴

Diyarbakır vilayetinde hem iklimin elverişli olması hem tarım alanlarının fazla olması yetiştirilen ürünlerin çeşitli olmasını etki etmiştir. Buğday, arpa, ak, darı, pamuk, tütün, mercimek, küşne, susam, nohut, üzüm, kavun, karpuz ve sair sebzeler gibi çok çeşitli ürünler yetişmektedir.²¹⁵ Belli dönemlerde Diyarbakır eyaleti, Basra ve civarının hububat ihtiyacını temin eden bir tahıl ambarı durumundadır.²¹⁶ Dicle Nehri sayesinde bu topraklarda portakal, limon ve hurma dışında tüm sebze ve meyveleri yetiştirilebilir bir iklime sahiptir.²¹⁷ Özellikle batılı seyyahlar, karpuzların çok büyük olduğunu ifade etmişler; büyüklük ve ağırlıklarını anlayabilmek için de bir atın sadece iki karpuz taşıyabildiğini belirtmişlerdir.²¹⁸

Bu ürünlerden en fazla yetiştirilenlerden, buğday, arpa, beyaz darı, pamuk olmuş genellikle ihtiyaç fazlası ambarlara ve kuyulara saklanarak depo edilmiştir. Vilayet genelinde üzüm yetiştirilmiş, ürün fazlası pekmez ve şarap yapılmıştır. Bağcılığın ne kadar geliştiğini 1540’larda şehirdeki meyhane gelirlerinin 270.000 akçe olmasından anlaşılmaktadır. Bu yerleri gayrimüslimler işletmekteydi.²¹⁹ Vilayette pirinç de (erz) yetiştirilmekteydi, ancak her yerde değil suyun bol olduğu bölümlerde yetiştirilmiş ihtiyaç fazlası, Erzurum ve Halep’e²²⁰ ihraç edilmekteydi. Bu ürünler dışında, Diyarbakır vilayetinde her türlü sebze de yetiştirildiği

²¹³Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, s.34-35.

²¹⁴M. Cihan Özdemir, *Osmanlı Salnameleri’ne Göre Diyarbakır (1869-1905)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2011, s.25.

²¹⁵Özdemir, *Osmanlı Salnameleri’ne Göre Diyarbakır (1869-1905)*, s.59.

²¹⁶Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:31, İzmir 1984, s.129.

²¹⁷İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 402.

²¹⁸Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)”, s.203.

²¹⁹Göyünç, “Diyarbakır”, s.467.

²²⁰Özdemir, *Osmanlı Salnameleri’ne Göre Diyarbakır (1869-1905)*, s.59.

bilinmektedir. Halkın zaman içinde ağaçları kesip satmaları²²¹ ormanlık alanların daralmasına sebep olmuştur. Diyarbakır'e gelmiş yabancı seyyahların seyahatnamelerinde Diyarbakır'den şöyle bahsetmektedirler; “Pazarlarda yiyecek ve zahire boldur. Etraftaki köyler verimli olup çok iyi ekilmiştir.”²²² XVII. yüzyılda Diyarbakır'e gelen Evliya Çelebi buradaki gözlemlerini : “burada yedi türlü taneli buğday” ekildiğini ve mahsulünün oldukça fazla olduğunu kaydetmiştir.²²³

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise, tarım alanlarının fazla olması ve tarımdan iyi kazanç elde edilmesi adına dönemin Diyarbakır valisi Mehmet Halit Bey'in girişimleriyle bir “Numune Bahçesi ve Numune Çiftliği”²²⁴ açıldı. Ziraat alanındaki bu gelişmeler halkın ziraat alanında gelişmesini, az masrafla çok ürün elde etmesini ve tarım aletlerinin kullanımını yaygınlaştırarak üretimi artırmasını sağlamıştır. 1905 yılında Diyarbakır Vilayetinde buğday üretimi 2.466.000, arpa üretimi 1.710.000, diğer hububat çeşitleri 300.000, toplamda ziraat üretimi 4.476.000 İstanbul kilesidir.²²⁵

Vilayet genelinde tarımın yanında hayvancılık da yapılmaktaydı. Hem iklim koşulların hem de coğrafi şartların müsait olması sebebi ile hayvancılık halkın önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle halkın büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığı vilayette hayvancılık faaliyetlerini tarımla hemen hemen eşit seviyede olmuştur. Vilayetteki sancakların tarım ve hayvancılık gelirlerini gösteren tablolara bakınız. (Tablo 4,5,6)

Hayvan ticaretinde yine, 1566'da koyun pazarı İbrahim adında bir Ermeni tarafından işletilmekte olup Türkmen bölgesindeki hayvanları Diyarbakır üzerinden İstanbul'a ihraç²²⁶ ettiği bilinmektedir.

²²¹Özdemir, *Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)*, s.58.

²²²Tufan Gündüz, *Uzun Hasan- Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 18.

²²³Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 66; Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Diyarbakır”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 7, 2012, s. 14-51.

²²⁴Yıldız, “Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, s.398.

²²⁵İlhan Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999, s.222.

²²⁶Göyünç, “Diyarbakır”, s.467.

Hayvancılık için özellikle mera ve geniş otlaklar içinde Cizre ve Nusaybin²²⁷ tarafları tercih edilmekteydi. Vilayetin 1890-1900 yıllarında sancaklara göre hayvan dağılımı verilmiştir (Tablo 7).²²⁸

Halkın bölgede birden fazla hayvan çeşidi yetiştirdiği görülmektedir. Güçlerinden yararlanmak amaçlı sığır ve manda gibi büyük baş hayvanlar tercih edilirken, çiftlik ve köylerde bu hayvanlar dışında at, katır, eşek gibi binek hayvanlar, yün, süt ve etlerinden yararlanmak temel ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile keçi, koyun, gibi küçükbaş hayvanlarda vilayet genelinde yetiştirilmiştir²²⁹ (Tablo 4.1;5.1;6.1).

1.4.2. Ticaret

Diyarbakir, ticaret yollarının kavşağında bulunması sebebi ile bir ticaret şehri hüviyetine bürünmüştür. Akkoyunlu Devleti döneminde ticaretin ve şehrin zenginliğini hakkında Venedik elçileri şu şekilde yazmaktalar: “*Halk ipekli ve pamuklu kumaş, bakır, gümüş ve demir imal edip, bunları Bağdat ve İstanbul’a ihraç eder*”.²³⁰ Bunun yanında ticaret yollarını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Birinci yol, İstanbul’dan çıkan bir mal Bağdat’a gönderileceğinde, deniz yolu ile İskenderun Limanına oradan kervanlar vasıtası ile Diyarbakir’e ve oradan Bağdat’a ulaşırdı. İkinci bir yol, İstanbul’dan deniz yolu ile Samsun’a orandan kervan yolu ile Diyarbakir, Mardin ve Bağdat’a giderdi. Üçüncü yol, kara yolu ile İstanbul’dan Sivas’a ve Diyarbakir üzerinden Bağdat’a yollanırdı. Dördüncü yol, İran veya Dağıstan bölgesinden bir ürün Diyarbakir ve Sivas üzerinden İstanbul’a gönderilirdi. Beşinci yol, Dağıstan veya İran bölgesinden gelen bir ürün Şam ve Halep’e gönderilmesi için Diyarbakir üzerinden gönderilmiştir; son olarak altıncı yol ise, İran veya Dağıstan bölgesinden gelen ürünlerde Diyarbakir üzerinden Bağdat’a gönderilmiştir.²³¹ Diyarbakir vilayetinin bazı önemli limanlara olan mesafeleri

²²⁷Özdemir, *Osmanlı Salnameleri’ne Göre Diyarbakir (1869-1905)*, s.61.

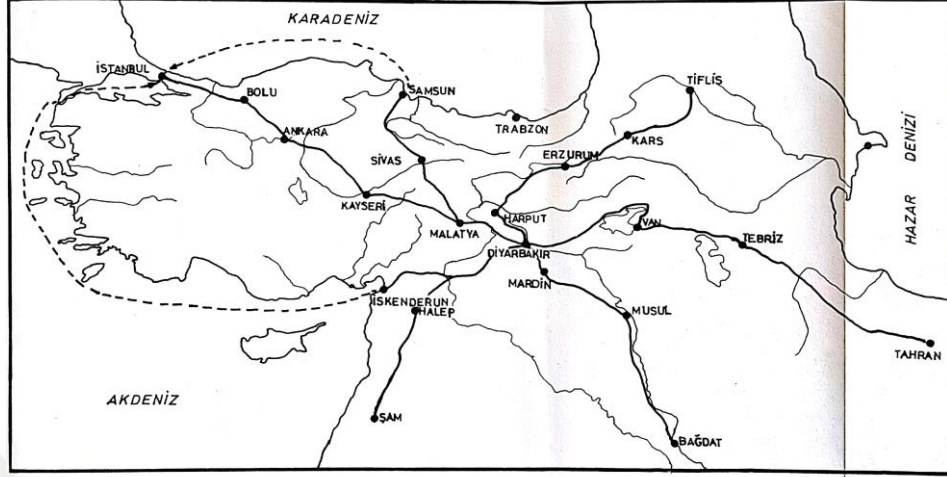
²²⁸Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905)*, s.233; Diyarbakir vilayetinde 1894 tarihinde mevcut hayvan sayısı, süt ve yün üretimleri için ayrıca bk. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s.454.

²²⁹Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905)*, s.230.

²³⁰Gündüz, *Uzun Hasan- Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu’da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini’nin Seyahatnameleri*, s.18.

²³¹Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.14-15.

İskenderun limanına 120 saat, Trabzon limanına 109 saat, Samsun limanına 144 saat mesafededir.²³²

Harita 4: XIX. yüzyılda Diyarbekir Vilayetinden geçen ticaret yolları haritası.²³³

Yol kavşağı üzerinde yer alması doğudaki malların batıya batıdaki malların doğuya aktarılmasında bir ticaret üssü olarak kullanılması Diyarbekir şehrinin ticaret gelirinde büyük kazançlar sağlamıştır. Şehre gelen tüccar sayısını tam olarak tespit edilmese de vilayet gelirlerinin 1797-1834 yılları arasında en fazla gelirin gümrük gelirinden sağlanması vilayete gelen tüccarların fazla olduğunu göstermiştir.²³⁴ Buna paralel olarak nüfusun bu bölgede yoğunlaşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Doğudan gelen tüccarlar Diyarbekir üzerinden Anadolu'nun farklı bölgelere kervanlar vasıtası ile gitmişlerdir (Harita 5,6).

Ticaret merkezlerinde bedesten, hanlar, çarşı ve pazar yerleri ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti her yerde olduğu gibi buraya da hak ettiği değeri vermiştir ki buraya gelen padişahlar ve devlet adamları bu şehre ihtiyacı olan güzel mimari eserler bırakmışlardır.²³⁵ Diyarbekir eyaletinde bu alanların fazla olması onun bir ticaret şehri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin, Diyarbekir'de mevcut bazı

²³²İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 402.

²³³Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.Ek/A.

²³⁴Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.286.

²³⁵Diyarbekir'de Osmanlı döneminde yapılan bazı imar faaliyetleri için bk. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.17-94; Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, s.389-431; Haspolat, "Diyarbakır'ın Turizm Potansiyeli ve İnanç Envanteri", s.218-266.

hanlar: “*Hasan Paşa Hanı, Deliller Hanı, İbrahim Paşa Hanı, Tütün Hanı, Çifte Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Kayseri Hanı, İpekoğlu Hanı, Han-ı Cedid*”²³⁶ hanlardır. Çarşı ve pazarlar, *Hasan Paşa Çarşısı, Sipahi Pazarı, Sinek Pazarı, Kürkçüler Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Palancılar Çarşısı, Yoğurt Pazarı, Melek Ahmet Pazarı, Yeni Çarşı, Uzun Çarşı, Kılıççılar Çarşısı, Meyveciler ve Yahudiler Çarşısı, İplik Çarşısı, Kitapçılar Çarşısı, Haşim-zade Çarşısı*,²³⁷ ticaret merkezleri mevcuttur. Ayrıca Osmanlı dönemi önce ve sonrasında vilayette yapılan mahalleler, cami-mescit, tekke-zaviye, kiliseler, medreseler, mektepler, kütüphaneler, hamamlar, hanlar, çarşı, pazarlar mevcuttur²³⁸ (Resim 2).

1.4.3. Sanayii ve Madencilik

Klasik devirde Osmanlı sanayisi genel itibari ile tarıma, imalathanelere ve ticarete dayandığı gibi kendi dönemi içerisinde belirli bir refah seviyesi sağlamıştır.²³⁹ Tarım, ticaret, sanayi gibi faktörler birçok iş ve meslek grupları ortaya çıkmıştır. 1518’lerde Diyarbakır’da bulunan sanayi kollarını şu şekildedir; Bir darphane²⁴⁰, bir kirişhane, birer de boyahane²⁴¹, macunhane, debbağhane²⁴², başhane bulunuyordu.²⁴³ Vilayetin sancaklarına göre sanayii gelir giderleri vilayet salnamesinde verilmiştir (Tablo 4.2;5.2;6.2).

Diyarbakır Vilayeti, sanayii gelirleri en fazla pay dokumacılığa²⁴⁴ aittir. Vilayete bağlı birçok sancak ve kazada boyahaneler vardı. Evliya Çelebi Diyarbakır’da 366 esnaf grubunun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca savaş teçhizatı

²³⁶Mine Baran, “Osmanlı Dönemi Diyarbakır Hanları’nda Yöresel ve Mimari Üslup”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, s.557-569; Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s.89-93.

²³⁷Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s.93-97.

²³⁸İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 402-418.

²³⁹Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S 48, 2016 s.17-44

²⁴⁰Darphane: Para basılan yer.

²⁴¹Boyahane; Osmanlı’da boyaların üretildiği yer olup tekstil sanayisini önemli yan kollarından biridir. İmparatorluğun birçok yerinde bulunmakta olup önemli ihraç ürünleri arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mikail Acıpınar- İrem Çanlı, “Osmanlı Dönemi Batı Anadolu Boyahaneleri: İzmir Örneği” II. Uluslar Arası Akdeniz Sanat Sempozyumu 10-12 Mayıs 2017, s.152-162.

²⁴²Debbağhane: Derilerin işlendiği yer.

²⁴³Göyünç, “Diyarbakır”, s.466.

²⁴⁴Göyünç, “Diyarbakır”, s.467.

yapımında bunlarla ancak İsfahan demircilerinin yarışabileceğini,²⁴⁵ belirterek ne kadar ileri bir seviyede olduklarını göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, sanayisinin gelişimi sınırlı ve Diyarbakir'de mevcut sanayi kolları da Hristiyan ahalinin elindeydi.²⁴⁶ Dönemin valisi Mehmed Halid Bey'in girişimleri ile devlet memurları ve halkın ileri gelenlerin desteği ile *Mekteb-i Sanayi-i Hamidi* açıldı. Burada eğitim görenlere temel dersler yanında marangozluk, matbaacılık, ciltçilik, terzilik, kunduracılık, havluculuk, çarşafçılık, çadırcılık gibi eğitimler verilmekte idi.²⁴⁷ Sanayi alanındaki bu gelişmeler kısmen de olsa sanayi alanında bir ilerleme kaydetmesine imkân sağlamıştır.

²⁴⁵Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Diyarbakir”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 7, 2012, s.14-51; Erpolat, “Osmanlı Döneminde Diyarbakir'daki Esnaf Grupları ve Meslekler”, s.311.

²⁴⁶Yıldız, “Diyarbakir Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor”, s.389.

²⁴⁷Yıldız, “Diyarbakir Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor”, s.399.

BÖLÜM II

2. DİYARBEKİR VİLAYETİNDE CANA VE MALA KARŞI MEYDANA GELEN CİNAYET SUÇLARI VE FAİLLERİ

2.1.Osmanlı Ceza Hukukuna Göre Cinayet Suçu

Suç olgusunun, insanlık tarihi kadar bir geçmişi vardır. Suç olgusu, hukuki bir kavram olduğu kadar aynı zamanda sosyolojik bir kavramdır.²⁴⁸ Toplum bilimi olan sosyolojide farklılık gösterebilmektedir. İki toplum ele alındığında birinde suç olan bir durum diğesinde suç olamayabilir. Bu durum üzerinde toplumların kültürleri etkili olmuştur. Suçu önlemeye yönelik ceza uygulamaları da toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir.

Osmanlı Devleti, 1858 Ceza Kanunnamesi'nde suçları üç gruba ayırmıştır. Bunlar, cinayet, cünha ve kabahat 'tır.²⁴⁹ Bu tasnif, suçların türünden çok ceza süresi ve türüne göre şekillenmiştir. Cinayet, ceza süreleri farklılık göstermektedir. Örneğin; cinayet suçunun cezası olarak idam, müebbet, süreli kürek cezası veya kalebentlik, memuriyetten atılma ve sürgündür.

Cünha, suçunu işleyen biri farklı cezaya çarptırılır. Cünha kapsamına giren suçlar için, hapis, sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezaları öngörülmüştür. Hapis cezasının müddeti, suçlunun hapse girişinden itibaren yirmi dört saatten başlayarak en fazla üç senedir. Suçlu, bulunduğu yerden bir başka bölgeye, üç aydan üç seneye kadar sürgün edilmelidir. Memuriyetten uzaklaştırma cezası alanlar, görevden üç aydan altı seneye kadar uzaklaştırılır ve bu süre boyunca maaşları kesilir. Memur olmayanlar bu cezaya çarptırılırsa, hak etseler dahi memuriyete alınmazlar. Kabahat: diğer suçlara göre daha hafif suçlardır. Bunların cezaları ise; 24 saatten bir haftaya kadar hapis cezası sonunda 100 kuruşluk bir para cezası alırlar.²⁵⁰

²⁴⁸Uğur Alacakaptan, *Suçun Unsurları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:372, Ankara 1975, s.1.

²⁴⁹BOA. DUİT.78/31; Abdullah Demir, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, (Edi. Tufan Gündüz), *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s.386.

²⁵⁰BOA. DUİT.78/31; Fatih Öztıp, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2014, s.77.

Cinayet suçu günümüzdeki adam öldürme anlamı ile değil de birden fazla suçu kapsamaktadır. Belgelerde geçen bazı cinayet suçları şunlardır. Adam öldürme, yaralama, kız ve kadın kaçırma, kürtaj, tecavüz, eşkıyalık ayrıca devlete karşı işlenen suçların hepsi cinayet suçu olarak geçmektedir.²⁵¹ Bu suçlardan bazıları cinayet suçu sayıldığı gibi cünha ve kabahat suçları içerisinde de değerlendirilebilirler. Örneğin “yaralama suçu” eğer basit bir yaralama vakası ise bu suç cünha veya kabahat suçu olarak değerlendirilmiştir.

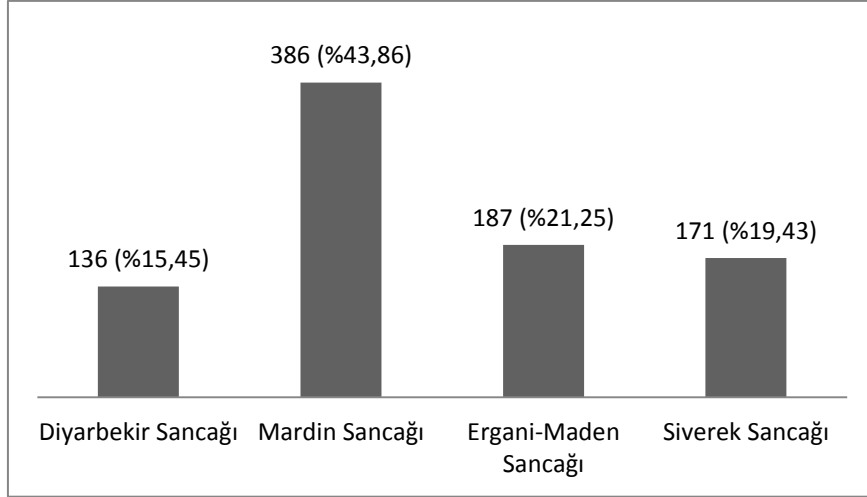
2.2.Diyarbakir Vilayetinde Meydana Gelen Cinayet Suçları

1912-1917 (R. 1328-1333) yılları arasında düzensiz tutulan, birbirini takip etmeyen, toplamda 24 aylık bir zaman dilimini kapsayan vukuat-ı cinaiye cetvelleri ve failler hakkında ayrıntılı bilgiler veren 12 aylık ceraim-i umumiye cetvelleri olmak üzere Diyarbakir Vilayeti için toplam tutulan cetvel sayısı 36 adettir.

Vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre Diyarbakir vilayetinde toplamda 880²⁵² cinayet suçu işlenmiştir. Bu suçlara 971 fail iştirak etmiş, bunlardan 280 firari; 639’u tutuklu; faili meçhullerin toplamı ise 52 tanedir. 1912-1917 yılları arasında meydana gelen cinayet suçlarının sancaklara göre dağılımı şu şekildedir. Vilayet merkezini teşkil eden Diyarbakir merkez sancağında 136, Mardin sancağında 386, Ergani sancağında 187, Siverek sancağında 171 cinayet suçu işlenmiştir (Grafik 1).

²⁵¹BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 67/23; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁵²BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 67/23; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Grafik 1: Vukuat-ı Cinaie Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Cinayet Suçlarını Gösterir Grafik.²⁵³

Suçların nüfus ile doğru orantılı olması²⁵⁴ beklenirken vilayet merkez nüfusu Mardin sancak nüfusundan fazla²⁵⁵ olmasına rağmen Mardin sancağında daha fazla suç meydana gelmiştir.

2.2.1. Can ve Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suçlar

İnsanın temel haklarından olan yaşama hakkı devlet güvencesindedir. Öldürme eylemi Osmanlı hukuki terminolojisinde “katl”²⁵⁶ olarak ifade edilmiştir. Vukuat-ı cinaie cetvellerinde genel olarak bu tabir kullanılmışken, ceraim-i umumiye cetvellerinde ise bunların çeşitli isimlerle kaydedildiği görülmüştür. Bunları şöyle; planlayarak adam öldürme²⁵⁷, planlamadan adam öldürme²⁵⁸, kazaen adam öldürme, alt-üst soydan birini öldürme,²⁵⁹ zehirleyerek öldürme ve kürtaj²⁶⁰ şeklinde sıralamak mümkündür. Vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar ise belgelerde yaralama, işkence, darp, şeklinde kaydedilmiştir. İnsanoğlunun yaşadığı her yerde suç işleme olanağı her zaman var olmuştur.

²⁵³ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 67/23; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁵⁴ Öztöp, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), s.78.

²⁵⁵ BOA. DH. EUM. MTK.74/51.

²⁵⁶ Adam öldürme.

²⁵⁷ Teammüden katl.

²⁵⁸ Gayri teammüden katl.

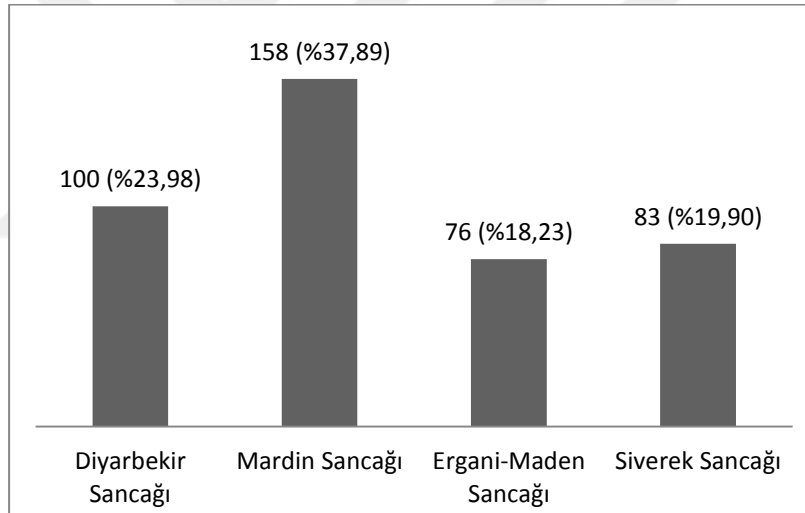
²⁵⁹ Katl-ı usül, katl-ı fûru.

²⁶⁰ İskatı cenin.

2.2.1.1. Adam Öldürme

Arşiv vesikalarında “katl” olarak geçen, sözlük anlamı ise adam öldürme²⁶¹ olan katl; insanın canına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen bir suçtur. Tanım olarak; bir insanı bilerek, isteyerek ya da kazara bir başka insanın hayatına son verme eylemidir.²⁶² Tanımda olduğu gibi bunlar belgelerde çeşitli isimler ve ayrı ayrı cezalara göre sınıflandırılmıştır.

Osmanlı hukukunda bu suçlara cezalar verilirken “kasıt” unsuru gözetilmekteydi. Kasıtlı olup olmadığı gözetilerek cezalar bu duruma göre verilirdi. Diyarbekir vilayeti genelinde üç yıllık zaman zarfında toplam 24 aylık vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre adam öldürme vakaları toplamda 417’dir.²⁶³ Sancaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: Merkez sancakta 100, Mardin sancağında 158, Ergani-Maden sancağında 76, Siverek sancağında 83’tür²⁶⁴ (Grafik 2).

Grafik 2: Vukuat-ı Cinaiye Cetvellerine Göre Diyarbekir Vilayeti ve Bağlı Sancaklarda Meydana Gelen Adam Öldürme Suçlarının toplamını Gösterir Grafik.²⁶⁵

²⁶¹Ferit Develioğlu, *Lügat*, s. 595; Ali Bardakoğlu, “Katl”, *DİA*, C 25, İstanbul 2002, s. 45-48.

²⁶²Faruk Eren, “Adam Öldürme”, *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 10, S 1, Ankara 1953, s. 33-91.

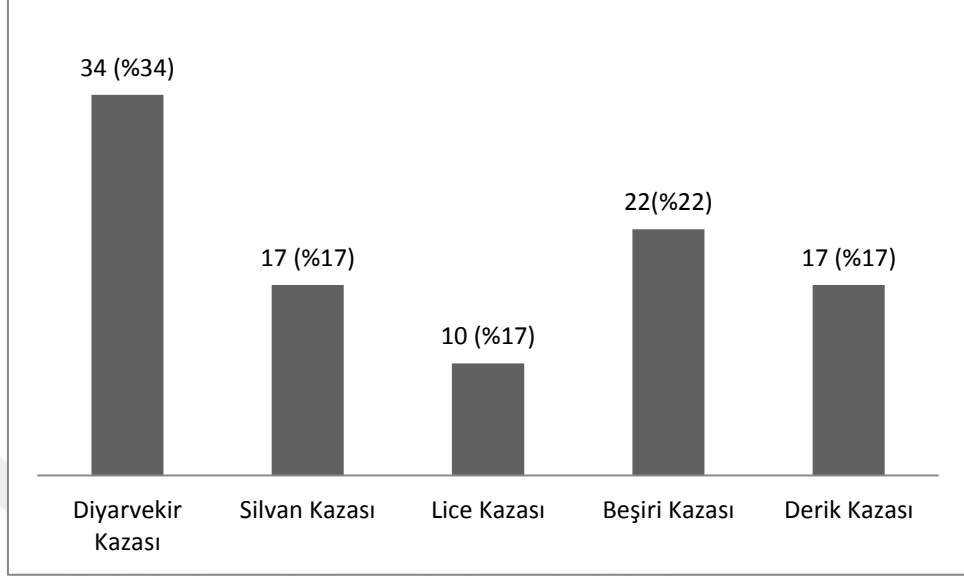
Tülin İçli, “Adam Öldürme Olayında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 5, S 2, Ankara 1987, s.22-23.

²⁶³BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁶⁴BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁶⁵BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21.

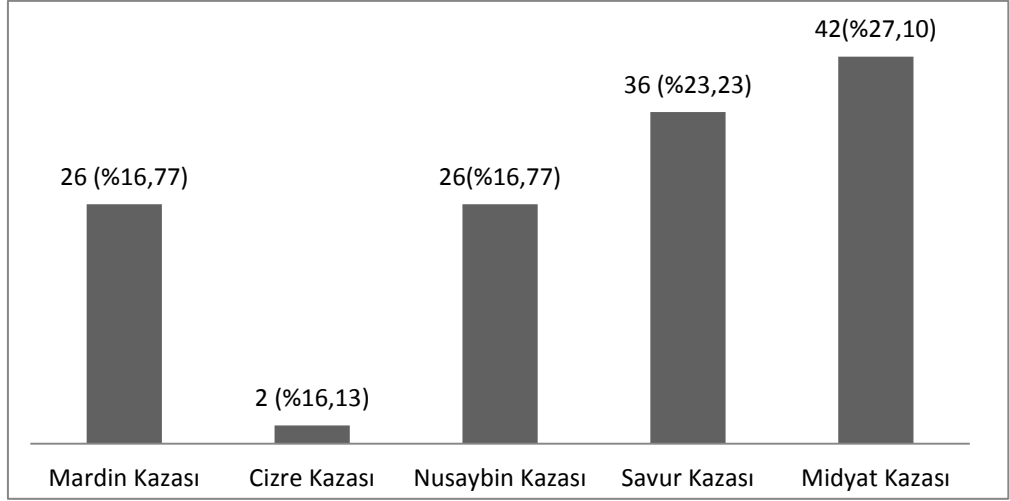
Vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre adam öldürme suçlarının kazalara dağılımı şöyledir. Merkez kazada 34 (%34), Silvan kazasında 17 (%17), Lice kazasında 10 (%10), Beşiri kazasında 22 (%22), Derik kazasında 17 (%17)'dir (Grafik 3).

Grafik 3: Diyarbekir Sancağı ve Bağlı Kazalarında Meydana Gelen Adam Öldürme Vakalarının Grafiği.²⁶⁶

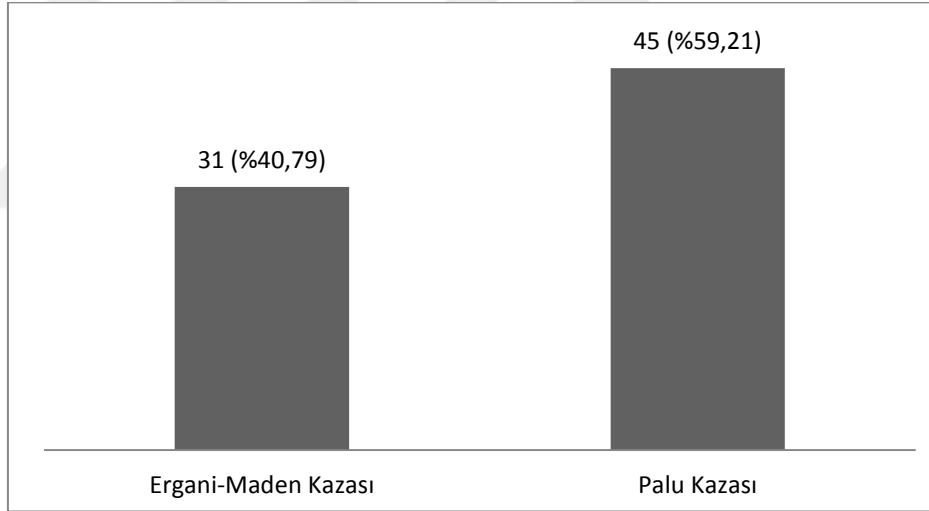
Mardin sancağında 26 (%16,77), Cizre kazasında 25 (%16,13), Midyat kazasında 42 (%27,10), Nusaybin kazasında 26 (%16,77), Savur kazasında 36 (%23,23) adam öldürme vakası gerçekleşmiştir (Grafik 4).

²⁶⁶BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Grafik 4: Mardin Sancağı ve Bağlı Kazalarda Meydana Gelen Adam Öldürme Vakalarının Kazalara Dağılımını Gösterir Grafik.²⁶⁷

Ergani-Maden sancağında 31(%40,79), Palu kazasında 45(%59,21) adam öldürme vakası meydana gelmiştir (Grafik 5).

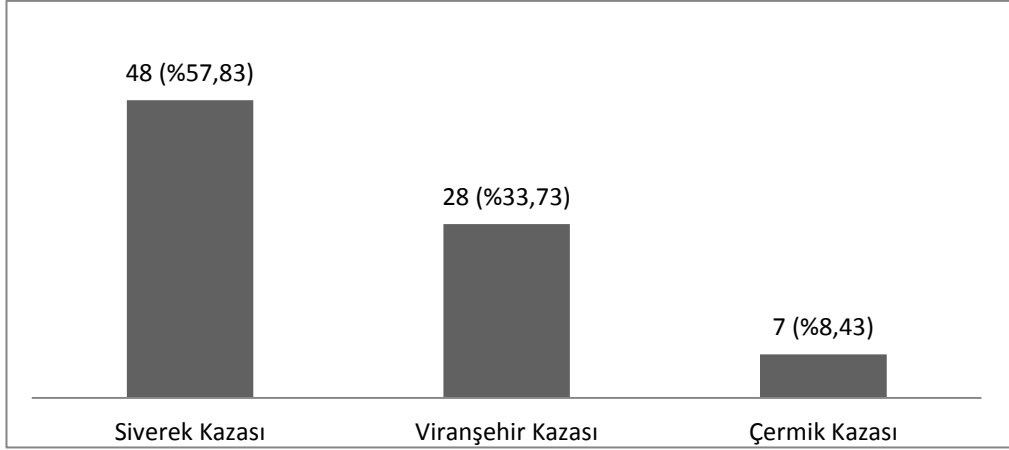

Grafik 5: Ergani-Maden Sancağı ve Bağlı Kazalarında Meydana Gelen Adam Öldürme Vakalarını Gösteren Grafik.²⁶⁸

Siverek sancağında 48 (%57,83), Viranşehir kazasında 28 (%33,73), Çermik kazasında 7(%8,43) adam öldürme vakası meydana gelmiştir (Grafik 6, Tablo 8).

²⁶⁷ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21 DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁶⁸ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21;DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Grafik 6: Vukuat-ı Cinaie Cetvellerine Göre Siverek Sancağı ve Bağlı Kazalarında Meydana Gelen Adam Öldürme Vakalarının Dağılımını Gösteren Grafik.²⁶⁹

Adam öldürme vakalarında 24 aylık vukuat-ı cinaie cetvellerine yansıyan durum, nüfus olarak çoğunluğa sahip Müslümanlar²⁷⁰ arasında gerçekleşmiş olup kısmen de olsa diğer dini grupların müdahil olduğu vakalar da olmuştur. Örneğin; Silvan kazasına bağlı Bakuz karyesinde meydana gelen bir adam öldürme vakasında bir Müslüman ve bir Ermeni birleşip bir Rum'u öldürmüşlerdir.²⁷¹ Mardin sancağının Savur kazasında gayrimüslimler kendi aralarındaki husumetten ötürü birbirlerini öldürmüştür.²⁷² Vukuat-ı cinaie cetvellerin bir kısmında fail ve maktulün hangi dini cemaate mensup olduğu belirtilirken²⁷³ öbür tarafta ise belgelerin birçoğunda bu durum söz konusu değildir.²⁷⁴ Bazı kazalara ait aylık cetvel bulunmasına rağmen o ay içerisinde suçların işlenmediği notu düşürülmüştür.²⁷⁵

Vukuat-ı cinaie cetvellerine göre meydana gelen öldürme vakalarında faillerin genel durumları hakkında belgelerde suçu işleyen bir kişinin adı verilmektedir.

²⁶⁹BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁷⁰BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.331-373-397.

²⁷¹BOA. DH. EUM. MTK. 60/5.

²⁷²BOA. DH. EUM. MTK. 67/23.

²⁷³Bu belgede Siverek sancağının Çermik kazasında Temmuz 1330 'da meydana gelen çeşitli suçlarda fail ve maktulün hangi dine bazen de hangi mezhebe mensup oldukları belgede belirtilmiştir. BOA. DH. EUM. MTK. 60/5; 67/23; 1328/29 tarihli vukuat-ı cinaie belgelerinde fail ve maktulün hangi dine mensup oldukları hakkında bilgi verilmez iken; 1330 tarihli belgelerin bir kısmında ise fail ve maktulün hangi dine mensup oldukları hakkında bilgi verilmiştir.

²⁷⁴BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁷⁵BOA. DH. EUM. EMN. 13/8; 45/9.

Yardımcısı var ise isim yerine “*refik*”²⁷⁶ eğer suça birden fazla kişi iştirak etmiş ise “*rüfekası*”²⁷⁷ diye not düşülmüş olup isimleri verilmemiştir. Refik olarak belirtilene artı 1, rüfekası diye belirtilen birden fazla olduğu için artı 2 faillere eklenmiştir. 30’u faili meçhul olmak üzere toplam 417 vaka meydana gelirken 512 fail bulunmaktadır.²⁷⁸ Bu durum bazı suçların birden fazla fail tarafından işlendiğini ortaya koymaktadır. Faillerin, 364’ü tutuklanmışken 118’i cetvellerin tutulduğu esnada hala firardadırlar ve buna göre faillerden %75,52’si yakalanmış ve %24,48’i firari durumdadır. Vukuat-ı cinaiye ve ceraim-i umumiye cetvellerine göre adam öldürme suçunda firar oranı toplam suçlar içerisindeki firar oranları ortalamanın üzerindedir (Genel suçlar içerisindeki firar oranları %11,81). Faili meçhul vaka oranı %7,19 faili meçhul vakalar toplamda 30’dur. Bu verilerden de anlaşılabacağı gibi kolluk kuvvetlerinin faillerle mücadelede başarılı olduğu ifade edilebilir.

²⁷⁶BOA. DH. EUM. MTK. 60/5; 16/14; 67/23; DH. EUM. EMN. 13/28; 43/20; 43/17.

²⁷⁷BOA. DH. EUM. MTK. 60/5; 16/14; 67/23; DH. EUM. EMN. 27/27; 43/20; 43/17.

²⁷⁸BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Kaza Adı	Vaka Sayısı	Faillerin Dini		Faillerin Durumu			Toplam Failler	Aylık Suç Ortalamaları
		İslam	Diğer	Tutuklu	Firar	Meçhul		
Diyarbakir	34	46	1	38	8	1	47	1,41
Derik	17	24		11	12	1	24	0,70
Silvan	17	20		15	4	1	20	0,70
Beşiri	22	26		20	6		26	0,91
Lice	10	15		10	3	2	15	0,41
Mardin	26	32		30	2		32	1,08
Nusaybin	27	30	1	18	7	6	31	1,12
Cizre	25	34		24	10		34	1,04
Midyat	42	48		26	20	2	48	1,75
Savur	38	48	1	40	4	4	48	1,58
Ergani-Maden	31	41		35	6		41	1,29
Palu	45	49	1	27	12	11	50	1,87
Siverek	48	56		39	16	1	56	2
Çermik	7	9		9			9	0,29
Viranşehir	28	32		22	9	1	32	1,16
Toplam	417	508	4	364	118	30	512 ²⁷⁹	17,37

Tablo 8: Vukuat-ı Cinaie Cetvellerine Göre Diyarbakir Vilayetinde Meydana Gelen Adam Öldürme Vakaları.²⁸⁰

Vukuat-ı cinaie cetvellerindeki faillerin milletlere göre dağılımları bakıldığında ise gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla az olması²⁸¹ sebebi ile meydana gelen vakaların sadece 3'ünde fail²⁸² ve 1'inde refik olarak yer almışlardır.²⁸³ Geriye kalan 413 vakanın tamamı Müslümanlar tarafından işlenmiştir. Kazalara göre faillerin genel durumuna bakıldığında ise; merkez kazada 34 öldürme

²⁷⁹Bu rakam faillerin toplamını gösterdiği gibi bu toplam sayı içerisinde 417 vakaya karşılık faillerin yardımcısı ve yardımcıları, tutuklu, firarda ve faili meçhullerin toplamı verilmiştir.

²⁸⁰Bu tabloda vukuat-ı cinaie cetvellerine yansıyan adam öldürme suçu genel itibari ile "katl" şeklinde kaydedildiği için burada planlayarak adam öldürme, planlamadan adam öldürme ve kazaen-darben adam öldürme vakalarının tamamını kapsamaktadır. BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; BOA. DH. EUM. MTK. 16/14;60/5;67/23;73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁸¹BOA. DH. EUM. MTK.74/51; Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.331-373-397.

²⁸²BOA. DH. EUM. MTK.67/23; 60/5.

²⁸³BOA. DH. EUM. MTK. 60/5.

vakası gerçekleşmiştir. Bunlardan bir vaka gayrimüslimler tarafından gerçekleşmiş, bu suçu işleyenlerden 38'i tutuklu, 8'i firari, 1'i meçhuldür. Silvan kazasında toplamda 17 vaka meydana gelmiş olup faillerin 15'i tutuklu, 4'ü firari, 1'i meçhuldür. Lice kazasında, toplamda 10 vaka vuku bulunmakla beraber faillerin 10'u tutuklu, 3'ü firari, 2'si meçhuldür. Beşiri kazasında, 22 vaka vuku bulmuş, faillerin 20'si tutuklu, 6'sı firar etmişlerdir. Derik kazasında toplamda 17 vaka vuku bulmuş, bunların failleri hakkında ise 11'i tutuklu, 12'si firarda olup, 1'i meçhuldür.²⁸⁴

Mardin'in kazalarında ise toplamda 26 vaka vuku bulmuş, faillerden 30'u tutuklu, 2'si firarda; Cizre kazasında toplamda 25 vaka meydana gelmiş ve bu 25 vakaya karşılık 34 fail tespit edilmekle beraber faillerden 24'ü tutuklu, 10'u firardadır. Midyat kazasında toplamda 42 vaka meydana gelmiş olup 42 vakaya karşılık 46 fail tespit edilmiş, bunların 26'sı tutuklu, 20'si firarda, 2'sinin faili meçhuldür. Nusaybin kazasında, toplamda 26 vaka; bunlardan 18'i tutuklu, 7'si firari, 6'sının faili meçhul; Savur kazasında toplamda 36 vaka; bunlardan 40'ı tutuklu, 4'ü firarda, 4'ü failleri meçhuldür.²⁸⁵

Ergani-Maden kazasında ise, toplamda 31 vaka vuku bulmuş, bunlardan 35'i tutuklu, 6'sı firarda; Palu kazasında toplamda 45 vaka vuku bulmuş, bunlardan 27'si tutuklu, 11'i firarda, 11 vakanın failleri ise meçhuldür.²⁸⁶

Siverek kazasında toplamda 48 vaka vuku bulmuş, faillerin 39'u tutuklu, 16'sı firarda, 1'i meçhul; Viranşehir kazasında toplamda 28 vaka vuku bulmuş, faillerden 22'i tutuklanmış, 9'u firarda, 1'inin faili meçhul; Çermik kazasında toplamda 7 adam öldürme suçu işlenmiş olup faillerin 9'u da tutuklanmıştır.²⁸⁷

²⁸⁴BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁸⁵BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁸⁶BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

²⁸⁷BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Sancaklara göre aylık ortalamalar ise; merkez sancakta toplamda 100 adam öldürme vakası işlenmiş olup aylık ortalama 4,16'dır. Mardin sancağında toplam adam öldürme 158 adet olup, aylık ortalama 6,58; Ergani-Maden sancağında, toplamda 76 olup, aylık ortalama, 3,16; Siverek sancağında toplamda 83 vaka meydana gelmiş, aylık ortalama ise 3,45'tir.

Adam öldürme, cetvellerde adı geçen diğer suçlara oranla en fazla işlenen suç olup her kazada işlenmiştir. Kazalara göre suçun aylık ortalamalarına bakıldığında, nüfus yoğunluğunun fazla oluşu Mardin sancağında adam öldürme vakalarının en fazla olduğu görülmüştür. Suçlar nüfus ile doğru bir orantı göstermemiş, Mardin sancağı nüfus olarak merkez sancaktan daha az nüfusa sahiptir.²⁸⁸ Vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre 24 aylık zaman diliminde vilayet genelinde meydana gelen adam öldürme vakaları toplamda 417 adet olup, aylık ortalama 17,35 olup fail başına, 1,22 suç işlenmiştir. Diyarbekir ve Aydın vilayetleri vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre adam öldürme suçları kıyaslandığında Aydın vilayetinde aylık öldürme ortalaması 35,41²⁸⁹ iken; Diyarbekir vilayeti 17,35 ile bu ortalamanın altında kaldığı tespit edilmiştir.

2.2.1.2. Planlayarak Adam Öldürme

Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde “adam öldürme” vakaların çoğu “katl” şeklinde geçtiği için bu vakaların ne şekilde meydana geldiği bilinmemektedir. Ancak öldürme vakaları ceraim-i umumiye cetvellerinde ayrı ayrı ele alınmış ve failler hakkında çok fazla bilgiler vermiştir.²⁹⁰ 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin 169. maddesine göre planlayarak adam öldürme tanımı şu şekilde ifade edilmiştir. “... Katil suçu işlemeden önce zihninde tasavvur ve tasdim etmiş bulunmasıdır.”²⁹¹ Bu suçun cezası normal şartlarda idamdır. Ancak, maktulün ailesi diyet karşılığında affetse bile ceza kanunnamesinin 172. maddesinde faile ceza olarak ya müebbet hapis cezası veya 15 seneden az olmamak şartı ile kürek cezası verilir.

²⁸⁸ BOA. DH. EUM. MTK.74/51; Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.331-373-397.

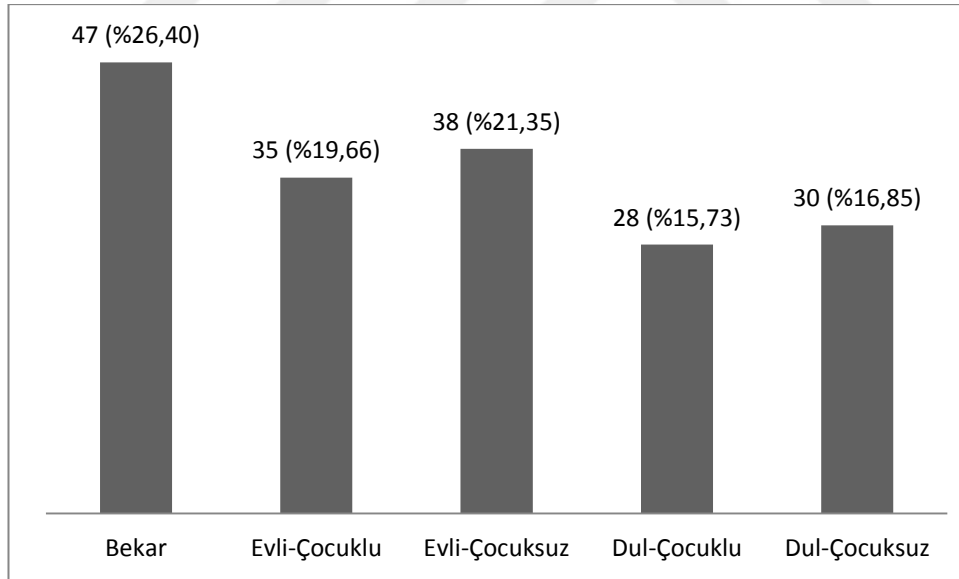
²⁸⁹ Öztö, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s. 82.

²⁹⁰ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

²⁹¹ BOA. İ.DUİT. 78/31; Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Mimoza Yayınları, Konya 2014, s.26; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:6, Diyarbekir 1986, s. 861; Ali Bardakoğlu, “Katl”, *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s. 45-48.

Ceraim-i umumiye cetvellerinde 55'i faili meçhul olmak üzere toplam 159 vaka kaydedilmiş ve faili belli olan 104 vaka için toplam 178 fail tespit edilmiştir. Bu faillerin 120'si tutuklanmış iken 58'i ise firar etmiştir. Buna göre firar oranı %32,58'dir ve vaka başına düşen fail sayısı 1,71'dir.

Faillerin medeni halleri şöyledir: 33 tutuklu bekâr erkek, 14 firar olmak üzere toplamda 47; 21 tutuklu evli çocuklu, 14 firar olmak üzere toplam fail sayısı 35 kişidir. 25 tutuklu evli çocuksuz, 13 firar olmak üzere toplam fail sayısı 38; 20 tutuklu dul çocuklu erkek, 8 firar olmak üzere toplam fail sayısı 28; 21 tutuklu dul çocuksuz erkek, 9 firar olmak üzere toplam 30 kişi tespit edilmiştir.²⁹² Buna göre planlayarak adam öldürme suçuna karışan faillerin medeni halleri göz önüne alındığında istatistik oranları şöyledir; tutuklu bekâr erkek oranı %18,54, firari oranı %7,87; tutuklu evli çocuklu erkek oranı %11,80, firari oranı %7,87; tutuklu evli çocuksuz erkek oranı %14,04, firari oranı %7,30; tutuklu dul çocuklu erkek oranı %11,24, firari oranı %4,49; tutuklu dul çocuksuz erkek oranı %11,80, firari oranı %5,06'dır (Grafik 7).

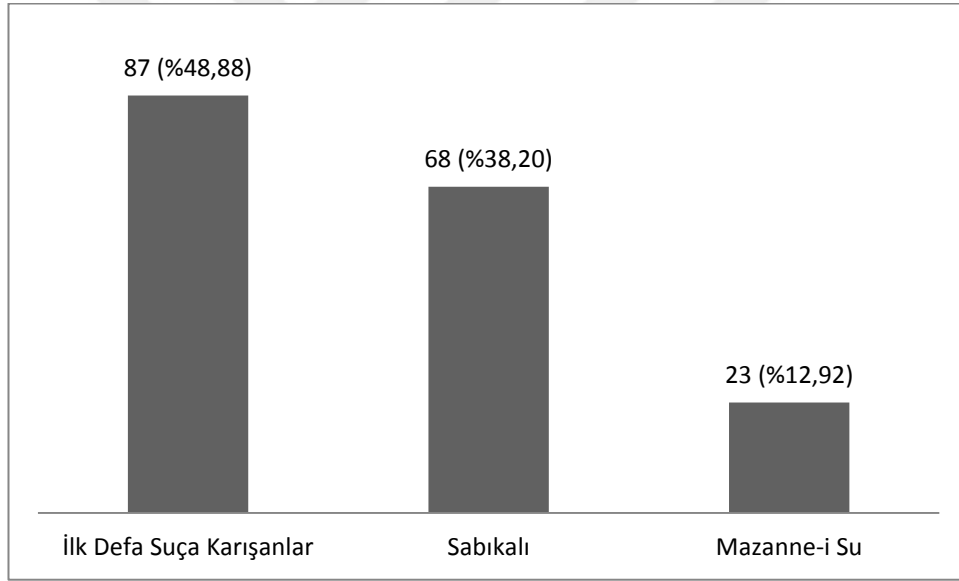
Grafik 7: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Planlayarak Adam Öldürme Suçunu İşleyen Faillerin Medeni Hallerini Gösterir Grafik.²⁹³

²⁹² BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

²⁹³ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Osmanlı Devleti ceraim-i umumiye cetvellerinde faillerin sabıkaları hakkında bilgi verirken failleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlardan birincisi “birinci defa”, ikincisi, “sabıkalı”, üçüncüsü, “mazanne-i sudan olanlar”²⁹⁴, dördüncüsü, “ceraim töhmetiyle maznun bulunanlar”²⁹⁵ şeklinde ayırmıştır.

Birinci defa suça karışan, 58 tutuklu, 29 firar olmak üzere toplam fail sayısı 87; daha önce suç kaydı buluna sabıkalı 48 tutuklu, 20 firar olmak üzere 68 kişi; 14 tutuklu mazanne-i su, 9 firar olmak üzere toplamda 23 fail tespit edilmiştir.²⁹⁶ Faillerin sabıka kayıtlarının istatistiksel olarak karşılığı, ilk defa suça karışan tutuklu faillerin oranı, %32,58; firarda olanların oranı %16,29; sabıkalı tutuklu faillerin oranı %26,97; firar durumunda olan sabıkalı faillerin oranı %11,24; mazanne-i su tutuklu olanların oranı %7,87; firarda olanların oranı ise %5,06 şeklinde ifade edilebilir (Grafik 8).

Grafik 8: Planlayarak Adam Öldürme Suçuna Karışan Faillerin Sabıka Durumlarını Gösterir Grafik.²⁹⁷

²⁹⁴Mazanne-i Su: Sözlük anlamı olarak “kendisinden ancak fenalık beklenen kimse” olarak tanımlanmaktadır. Develioğlu, *Lügat*, s.703.

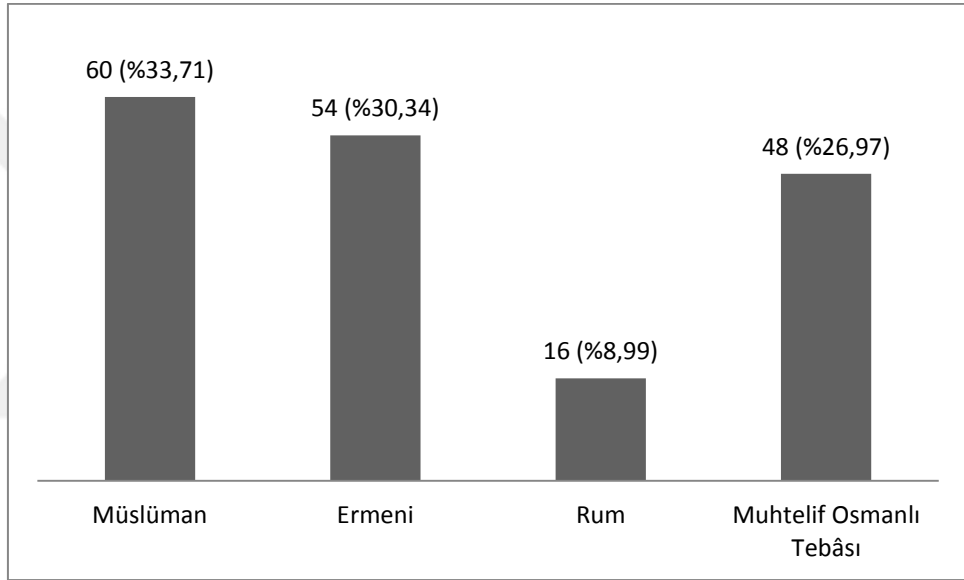
²⁹⁵Ceraim Töhmetyile Maznun: Sözlük anlamı olarak, “birine isnad olunan suç, işlendiği sanılan fakat gerçekliği henüz meydana çıkmamış olan suç, kabahat” olarak tanımlanmaktadır. Develioğlu, *Lügat*, s.1336; Ayrıntılı bilgi için bk. Öztö, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s. 84-85.

²⁹⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

²⁹⁷BOA. DH. EUM. THR. 102/95; BOA DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Faillerin mesleklere göre dağılımı ise, tutuklu ilim adamları²⁹⁸ 29, firari 14 olmak üzere toplamda 43 kişi; tutuklu çiftçi 43, firari 22 olmak üzere toplam 65 kişi; tutuklu sarraf 18, firarda 13 olmak üzere toplamda 31 kişi; tutuklu zanaatkâr 30, firari 9 olmak üzere toplamda 39 kişidir.²⁹⁹ Planlayarak adam öldürme meslek grupların istatistikteki dağılımı ise, memur tutuklu %16,29, memur firar %7,87; tutuklu çiftçi %24,16, firari %12,36; tutuklu sarraf %10,11, firari %7,30; tutuklu zanaatkâr %16,85, firari %5,06 şeklindedir.

Planlayarak adam öldürme suçuna karışan faillerin mensubu oldukları dini gruplar (Grafik 9).

Grafik 9:Planlayarak Adam Öldürme Suçuna Karışan Faillerin Hangi Cemaate Mensup Olduklarını Gösteren Grafik.³⁰⁰

Faillerden 45 tutuklu İslam, 15 firar olmak üzere toplam 60 kişidir; 8 tutuklu Rum, 8 firar olmak üzere toplam 16 kişi; 32 tutuklu Ermeni, 22 firar olmak üzere toplamda 54 kişi; geriye kalan 35 tutuklu muhtelif Osmanlı tebaası, 13 firarda olmak üzere toplamda 48 kişi şeklinde bir dağılım söz konusudur.³⁰¹ İstatistiksel olarak ise İslam tutuklu %25,28, İslam firar %8,43; Rum tutuklu %4,49, Rum firar %4,49;

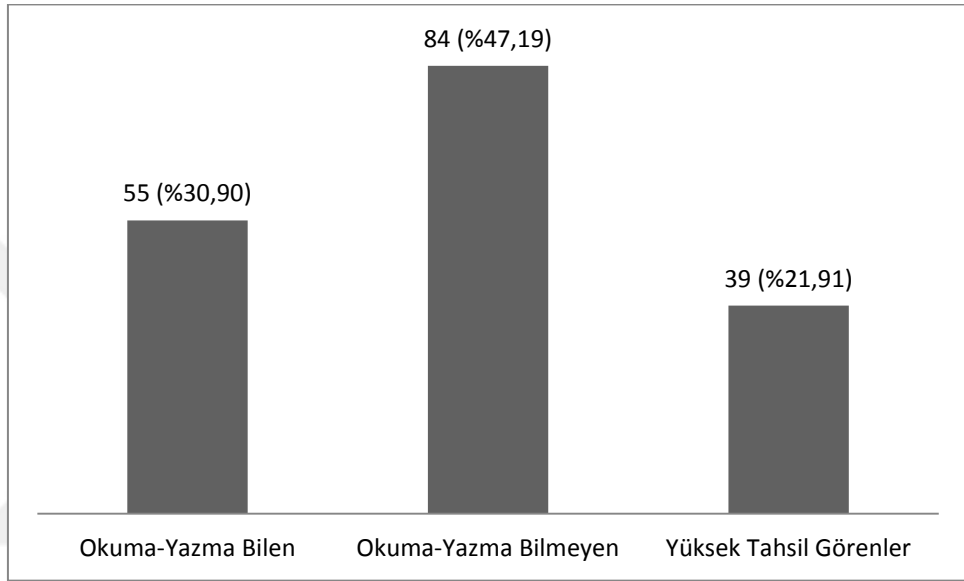
²⁹⁸ İlim adamları: Erbab-ı Fünun, Avukat, Doktor, Eczacı vb.

²⁹⁹ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁰⁰ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁰¹ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Ermeni tutuklu %17,98, Ermeni firar %12,36; Muhtelif Osmanlı tebaası tutuklu %19,66, muhtelif Osmanlı tebaası firar %7,30 şeklindedir. İslam dinine mensup nüfusun fazla olması sebebi ile en fazla suçun onlar tarafından işlenmesi tabii bir durum olduğu ifade edilebilir. Nüfus miktarı olarak Müslümanlardan sonra Ermenilerin çoğunlukta olması sebebi ile yine suça karışma oranlarının da fazla olması normal karşılanabilir. Bu sebep ile burada nüfus oranlar ile suç işleme oranları arasında bir doğru orantı olduğu ifade edilebilir.

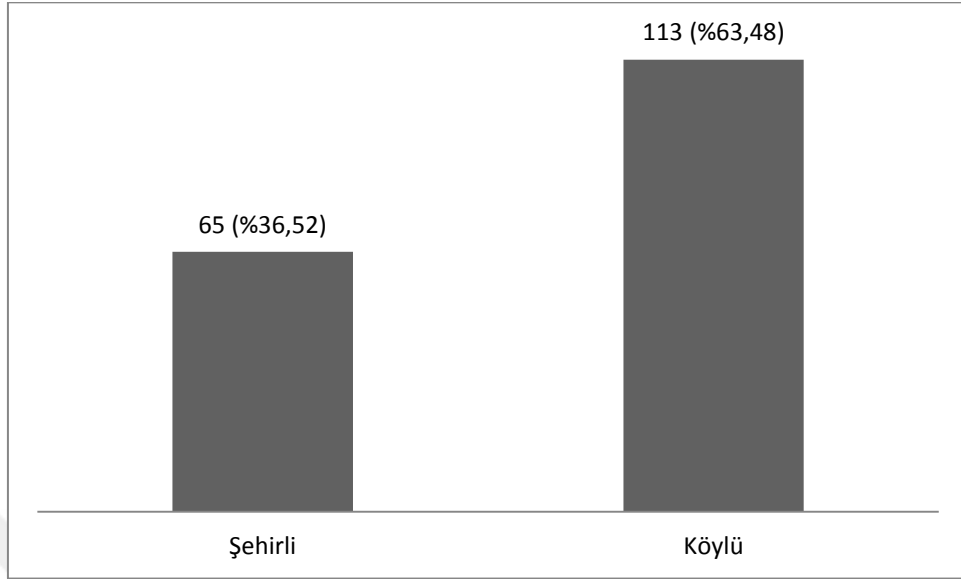
Grafik 10: Planlayarak Adam Öldürme Suçuna Karışan Faillerin Eğitim Durumunu Gösterir Grafik.³⁰²

Faillerin eğitim durumları, okuma yazma bilen tutuklu 40, firarda 15 olmak üzere toplamda 55; okuma yazma bilmeyen tutuklu 60, firar 24 olmak üzere toplam fail sayısı 84; yüksek tahsil (Tahsil-i Âli) gören tutuklu 20, yüksek tahsil gören firar 19 olarak toplamda 39 kişi olarak belgelere yansımıştır.³⁰³ İstatistik verileri ise, okuma yazma bilen tutuklu oranı %22,47 okuma yazma bilen firar %8,43; okuma yazma bilmeyen tutuklu %33,71, okuma yazma bilmeyen firar %13,48; yüksek tahsil görenlerin tutuklu oranı %11,24, firarda olanların oranı %10,67 şeklindedir (Grafik 10). Faillerin büyük bir kısmının eğitim seviyesinin düşük ya da olmadığı tespit edilmiştir. Ve suç oranının en fazla okuma yazma bilmeyenler tarafından işlendiği

³⁰²BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁰³BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

ortaya çıkmıştır. Suç işleme ile eğitim arasında ters bir orantı vardır. Eğitim seviyesi yükseldikçe suç oranının azaldığı görülmüştür.

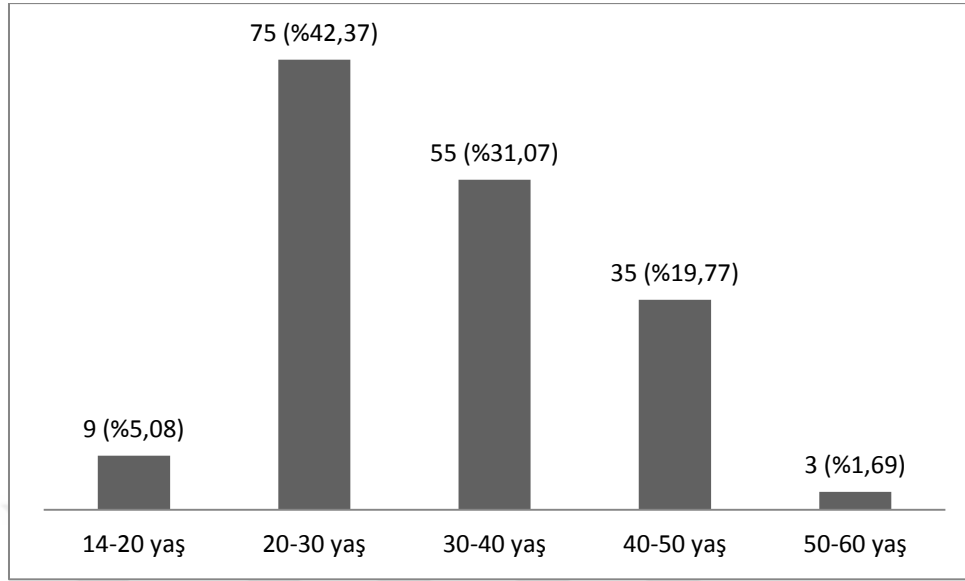

Grafik 11: Planlayarak Adam Öldürme Suçuna Karışan Faillerin İkamet Ettikleri Yeri Gösterir Grafik.³⁰⁴

Faillerin ikamet ettikleri yerleşim yerleri, şehirde 48 tutuklu, 17 firar olmak üzere toplamda 65 kişi; köyde 72 tutuklu, 41 firar olmak üzere toplamda 113 kişi tespit edilmiştir. İstatistik verileri ise şöyledir; Şehirli tutuklu oranı, %26,97, firar %9,55; köylü tutuklu oranı %40,45, firari oranı %23,03 şeklindedir (Grafik 11). Verilere bakıldığında halkın büyük bir kısmının kırsal alanda yaşıyor olması sebebi ile kırsal alanda suç oranının fazla olması tabii bir durum olarak ifade edilebilir. Ayrıca kolluk kuvvetlerinin yetersizliği de sebep gösterilebilir. Çünkü vilayet genelinde 4 tabur olduğunu ve toplam asker sayısının 1202 kişi olduğu saptanmıştır. Bu taburlar merkezde 1. taburda 429; Mardin sancağında 2.tabur 277; 3. tabur Ergani sancağında olup toplam asker sayısının 258 ve son 4. tabur ise seyyar tabur olarak 238 asker bulunmaktadır.³⁰⁵ Suç cetvellerinin kırsalda jandarma tarafından tutulduğu dikkate alındığında, vilayet sınırlarının genişliği ve nüfus dikkate alındığında asker sayısının az olduğu ifade edilebilir.

³⁰⁴ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁰⁵ İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 185.

Grafik 12: Planlayarak Adam Öldürme Suçuna Karışan Faillerin Yaş Aralıklarının Gösterir Grafik.³⁰⁶

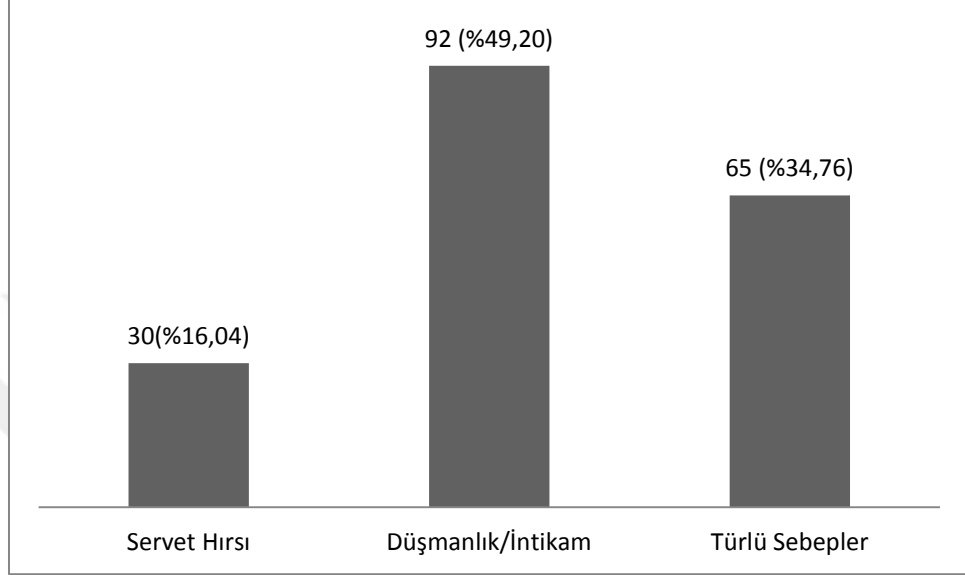
Faillerin yaş bilgileri ise, 14-20 tutuklu 3, firari 6 olmak üzere toplam fail 9 fail; 20-30 tutuklu 50, firari 25 olmak üzere toplamda 75 fail; 30-40 tutuklu 42, firari 13 olmak üzere toplamda 55 fail; 40-50 tutuklu 24, firar 11 toplamda fail sayısı 35 kişidir; 50-60 firari 3 kişidir.³⁰⁷ 14-20 tutuklu %1,69, firari %3,37; 20-30 tutuklu %28,09, firari %14,04; 30-40 tutuklu 24,16, firari %7,30; 40-50 tutuklu %13,48, firari %6,18; 50-60 firar %1,69 şeklindedir. Suça karışan faillerin çoğu 20-30 yaş aralığındaki kişiler tarafından işlendiği ifade edilebilir. Sebep olarak ise gençlerin sorumluluk bilincinde olmaması, gençliğin vermiş olduğu heyecan sebebi ile suça karışma ihtimalleri yüksektir.

Ceraim-i umumiye cetvellerinde son kısımlarda suçun sebebi bölümü yer almaktadır. Bunlar şu başlıklarla, “servet hırsı, ırza tasallut, aşk, sarhoşluk, fuhuş ve sefahat, meyhanede münazara, düşmanlık/ intikam ve son olarak türlü sebepler” kaleme alınmıştır. Suçların, can ve vücut bütünlüğüne karşı, mal varlığına karşı ve devlete karşı işlenenlerin sebepleri arasında “servet hırsı, düşmanlık/ intikam ve türlü sebepler” olarak kaydedildiği tespit edilmiştir. Planlayarak adam öldürme vakaların

³⁰⁶ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁰⁷ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

sebeplerine bakıldığı zaman da bu bilgi teyit etmektedir. İstatistik olarak servet hırsı ile işlenmiş suçların oranı %16,04; düşmanlık ve intikam sebebi ile işlenmiş suçların oranı %49,20; türlü sebepler ile işlenmiş suçların oranı %34,76 tekabül ettiği tespit edilmiş olmakla beraber diğer sebeplerle pek fazla bir suç işlenmediği ifade edilebilir (Grafik 13).

Grafik 13: Planlayarak Adam Öldürme Suçunun Sebeplerini Gösterir Grafik.³⁰⁸

Planlayarak adam öldürme suçunun sebepleri arasında en fazla “düşmanlık ve intikam sebebi” başlığı altında kaydedilmiştir. En fazla düşmanlık ve intikam almak ki, bu da planlayarak adam öldürme suçunun mantığını açıklamaktadır. Adama düşmanlık ve intikam hisleri ile yaklaştığından, bunu önceden planlamış, kafasında canlandırmış ve fiile geçirmiştir.

2.2.1.3. Planlamadan Adam Öldürme

Planlamadan adam öldürme, Diyarbakır vilayetine ait vukuat-ı cinaiye cetvelleri içerisinde yer almayıp genel itibari ile ceraim-i umumiye cetvellerinde kayıt altına alınmıştır. Katil önceden bu kimseyi öldürmeyi planlamasa dahi, eylem sırasında öldürme kastı taşımaktadır. Fail tartıştığı bir kişi ile ani bir öfke ile bıçaklayarak öldürmesi durumudur. Önceden bir plan ve tasarı söz konusu olmayıp ani gelişen bir olay üzerine işlenen bir suçtur. Örneğin; fail çarşıda tartıştığı bir

³⁰⁸ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

kimseyi, bir anlık öfke ile bilerek ve isteyerek öldürmüştür. Bu suça genel itibari ile ceza olarak 15 yıl hapis cezası verilmektedir.³⁰⁹

Vilayet genelinde toplamda 38 vaka vuku bulmuş, buna karşılık 4 vakanın faili meçhul, geriye kalan 34 vakanın failleri bellidir. 34 vakaya karşılık 42 fail tespit edilmiştir. Bu faillerden 32'si tutuklu, 10'u firar etmişlerdir.

Faillerin medeni halleri, tutuklu bekâr erkek 18, 4 firari olmak üzere toplamda 22 kişi; 10 tutuklu evli çocuklu erkek, 4 firari olmak üzere toplam 14 kişi; 4 tutuklu evli çocuksuz erkek, 2 firari olmak üzere toplamda 6 kişidir.³¹⁰ Bekârlar bu suçta da ilk sırayı almışlardır.

İlk defa suça karışan tutuklu 20 kişi, firari 6 kişi; sabıkalı olan tutuklu fail sayısı 11, firari sayısı 3; suçu bir alışkanlık haline getiren mazanne-i su firar 1, suçu henüz ispatlanmamış ceraim töhmetiyle maznun bulunan tutuklu 1 kişidir. Ancak diğer suçlarda olduğu gibi sabıkası olmayan kişilerin suça karışma oranları bu suçta da fazla olduğu tespit edilmiştir.

Faillerin mesleklere göre dağılımı ise, erbab-ı fûnûn (doktor, avukat vb.) tutuklu 6, firari 20 olmak üzere; 26 tutuklu çiftçi, firari 8 olmak üzere toplamda 34 kişidir. Faillerin hangi dine mensup olduklarını ise, tutuklu İslam 14, firari 6 olmak üzere toplam 2; tutuklu Ermeni 8, firari 2 olmak üzere toplamda 10 kişi; geriye kalan failler ise muhtelif Osmanlı tebaasından tutuklu 10, firari 2 olmak üzere toplam 12 kişidir.³¹¹

Okuma yazma bilen tutuklu toplam fail sayısı 10 kişi; okuma yazma bilmeyen tutuklu 22, firar 10 olmak üzere toplamda 32 kişidir. Faillerin ikametgâh adreslerine bakıldığı zaman, tutuklu şehirli 5 kişi; tutuklu köylü 27, köylü firar 10 kişi olmak üzere toplam fail sayısı 37'dir. Diğer suçlarda olduğu gibi nüfusun yoğun olduğu kırsal alanda bu suçun da çokça işlendiği yer kırsal alanlar olmuştur. Şehirde 12 vakaya karşılık kırsal alanda 26 vaka meydana gelmiştir.

³⁰⁹ Âdem Korkmaz, "Aydın Vilayetinde Meydana Gelen Adli Vakalar Ve Bu Vakalara Karışan Suçlulara Dair Bazı Sayısal Veriler (1876-1880)", *Tarih Dergisi*, S 65, (2017/1), İstanbul 2017, s.119-130; Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s.78.

³¹⁰ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³¹¹ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Faillerin yaş aralıkları ise, tutuklu 14-20 yaş aralığında 4, firari 4 kişi olmak üzere toplamda 8 fail; tutuklu 20-30 yaş aralığında 13, firari 2 toplamda 15 fail; tutuklu 30-40 yaş aralığında 11, firar 2 olmak üzere toplamda 13 fail; tutuklu 40-50 yaş aralığında 4, firar 2 olmak üzere toplamda 6 kişi olarak kaydedilmiştir.³¹² Bu suça yeltenenlerin genç diye nitelendirilebilen kişilerin ağırlıkta olduğu ifade edilebilir.

Planlamadan adam öldürme suçunun sebeplerine bakıldığı zaman 7 tane suçun servet hırsı ile işlendiği, 16 suçun düşmanlık sebebi ile işlendiği geriye kalan 15 suçun ise türlü sebeplerle işlendiği kaydedilmiştir.³¹³

2.2.1.4. Alt ve Üst Soydan Birini Öldürme

Belgelerde katl-i usul ve katl-ı fûrû geçmekle beraber bu suçlar cinayet suçu olmasına rağmen birçok suç gibi vukuat-ı cinaiye cetvellerinde değil de ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilmişlerdir. Katl-i usul; failin kendi üst soyundan birisini veya birilerini öldürmesidir. Örneğin; katilin anne, baba, amca, dayısını öldürmesidir. Bu suç kasıt şartı aranmaksızın cezası idamdır.³¹⁴ Katl-i fûrû; katilin alt soydan birini veya birilerini öldürmesidir.³¹⁵ Örneğin; bir kimsenin çocuklarını, yeğenlerini öldürme durumudur.

Katl-i fûrû suçu vilayet genelinde cetvellere yansıyan sadece iki vaka olup, iki vakanın failleri de bellidir. İki vakaya karşılık 2 fail tespit edilmiştir. Faillerin medeni halleri 2'side bekâr erkek tutukludur. Faillerin bekâr olması sebebi ile bu failer yeğenlerinden veya kardeşlerinden birilerini öldürmüş olma ihtimali yüksektir. İki de ilk defa suça karışmış ve tutuklanmışlardır. Mesleklerine bakıldığı zaman ikisinin de çiftçi tutuklu oldukları tespit edilmiştir. Faillerin ikisi de İslam dinine mensup oldukları, eğitim seviyelerinin düşük, okuma yazma bilmeyen, ikametgâh adreslerinin kırsal alanda yani köyde yaşadıkları, yaş aralıklarının 20-30 oldukları, suçu işleme sebepleri ise servet hırsı olarak kaydedilmiştir. Suçun sebebi göz önüne alındığında muhtemeldir ki; bekâr olan fail yetim yeğenlerini öldürerek abisinden

³¹² BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³¹³ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³¹⁴ Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s. 79.

³¹⁵ Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s. 79.

kalan malların paylaşılmasını önlemek ve hepsinin kendisinde kalmasını sağlamak amacı bu suça karışmıştır.

Katl-i usul; bu suç da diğer birçok suç gibi cinayet suçu olmasına rağmen vukuat-ı cinaiye cetvellerine kaydedilmeyip, ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilmiştir. Bu suç vilayet genelinde toplamda 19 tane işlenmiş olup, hepsinin failleri bellidir. Faillerden 15'i tutuklu, 4'ü cetvelin tutulduğu esnada firari oldukları tespit edilmiştir. Faillerin medeni hallerine bakıldığında zaman, tutuklu bekâr erkek 7, firar 4 olmak üzere toplamda 9 fail; evli çocuklu erkek tutuklu 4, evli çocuksuz erkek tutuklu 4 kişi oldukları tespit edilmiştir.³¹⁶

Faillerin sabıka kaydına bakıldığında suça ilk defa karışan tutuklu sayısı 12, firar 4; daha önce herhangi bir suça karışıp sabıkalı olan fail sayısı 3 kişi tutuklanmıştır. Faillerin mesleki dağılımlarına bakıldığında memur tutuklu 3; geriye kalan çiftçi tutuklu 12, firar ise 4 kişidir. Faillerin mensup oldukları dini cemaat ise, İslam 8 tutuklu, geriye kalan failler tutuklu 7 muhtelif Osmanlı tebaası, firarda olan fail sayısı ise 4 kişidir. Faillerin eğitim durumları ise, okuma yazma bilen tutuklu fail sayısı 7, okuma yazma bilmeyen tutuklu fail sayısı 8, firar fail sayısı 4 kişidir. Faillerin eğitim seviyesinin düşük olması suçların fazla olmasını tetikleyen önemli etmenlerdendir. Faillerin ikametgâh bilgileri ise, tutuklu 5 şehirli; tutuklu 10 köylü, firar 4 kişi oldukları tespit edilmiştir. Faillerin yaş aralıkları ise 20-30 yaş aralığında tutuklu fail sayısı 10, firar 4; 30-40 yaş aralığında tutuklu fail sayısı 5 kişidir. Bu suçların sebepleri ise şu şekilde, servet hırsı ile 7, düşmanlık ile 2, türlü sebeplerle ise 12 suç işlendiği kaydedilmiştir.³¹⁷

2.2.1.5. Zehirleyerek Adam Öldürme

Bu suç cinayet suçu olmasına karşın vukuat-ı cinaiye cetvellerinde yer almamış olup, ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilmiş bir cinayet suçudur. Bu suçta kişinin can ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen bir suç olması sebebi ile cezası, idam, kalebentlik, süreli veya süresiz kürek cezası, hapis cezası şeklindedir.

³¹⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³¹⁷BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Vilayet genelinde toplamda 5 vaka meydana gelmiş olup, 5 vakanın failleri de bellidir. Ve tüm failler tutuklanmıştır. Faillerin medeni durumlarına bakıldığında, 3 bekar erkek, evli çocuklu erkek 2; sabıka kayıtları 5'inde ilk defa suça karıştıkları; faillerin 5'i de çiftçilik ile meşgul oldukları; faillerin dini, 5'ide Müslüman oldukları; faillerin eğitim durumları, 5'i de okuma yazma bilmeyen kimseler oldukları; faillerin yerleşim yeri olarak 3'ü köylü, 2'si ikametgâhsız oldukları; faillerin yaş aralıkları, 30-40 yaş aralığında 1, 40-50 yaş aralığında 4 kişi; suçların sebepleri olarak ise türlü sebepler olarak belgelere kaydedilmiştir.³¹⁸

2.2.1.6.Darp ve Yaralama

Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde cerh,³¹⁹ olarak geçen ve kelime anlamı olarak yaralama, yaralanma anlamında kullanılmıştır. Yaralama Osmanlı hukuku içerisinde failin, mağdurun vücudunda sebep olduğu hasarın büyüklüğüne göre cinayet, cünha veya kabahat olarak tanımlanmıştır. Bir uzvun kopmasına ya da kullanılamamasına neden olan veya kişiyi sakat bırakan, önceden planlanmış veya öldürme maksadıyla saldırıp, hafif de olsa bir yaralanmaya neden olan kişiler, cinayet suçlusu olarak yargılanmıştır. Buna karşılık hafif yaralanmalar, istemsiz gerçekleştirilen eylemler veya basit darplar, mağdurun vücudunda oluşan kaybın büyüklüğüne göre kabahat veya cünha sınıfına dâhil edilmiştir.³²⁰ Darp etmek ise; yaralama, failin mağdura karşı öldürme kastı olmaksızın, vücut bütünlüğüne karşı bir takım fiziki müdahalede bulunması, darp etmek, itmek, kesmek, çekmek, sıkmak, saç yolmak gibi fiziki acı ve ıstırap veren fiillerin işlenmesidir.³²¹

Yaralama vakalarında, yaranın büyüklüğü, vücutta yol açtığı tahribat, ölümcül olup olmaması gibi hususlara göre Osmanlı hukuku içerisinde, cinayet, cünha veya kabahat olarak tanımlanmıştır.³²² Bir kimse, yaralama vakasında bir

³¹⁸ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³¹⁹ Develioğlu, *Lügat*, s.166; DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³²⁰ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:6, Diyarbakir 1986, s. 862; Esmer Taşdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri (1912-1917)*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2019, s.99.

³²¹ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.143.

³²² BOA. İ. DUİT. 78/31.

uzvun kopmasına ya da kullanılmamasına neden olan veya kişiyi sakat bırakan, yaralama vakaları cinayet suçu sayılmıştır.³²³

Yaralama vakaları; cinayet, cünha ve kabahat suçları olarak kabul edilmesine rağmen vukuat-ı cinaiye cetvellerinde geçen yaralama vakaları cinayet suçu olarak kaydedilmiştir. Yaralama vakaları kısmen ölümle sonuçlanmış, cetvellerde “*cerh ve katl*” yani “*yaralama ve ölüm*” bu vakanın ölüm ile bittiği belli ve öyle kaydedilmiştir. Ancak “*cerh*” yani “*yaralama*” diye kaydedilen ve belgelerin düzenlenmesinden sonra bu vakaların ölümle bitme olasılığı olmasına rağmen bu kayıtların cetvellere yansımadağı da bir gerçektir.

Bu vakaların çoğunun ölüm ile bitmesi muhtemeldir ki; kırsalda meydana gelen bir yaralama vakası dönemin şartları ulaşım olanaklarının yetersiz oluşu, kaza merkezlerinin birbirinden uzak oluşu, sağlık imkânlarının sınırlı olması hasebi ile kimi ağır vakaların ölümle sonuçlanması kaçınılmazdır. Yaralama vakalarında, adam öldürme vakaları kadar çok olmasa da suçu işleyen faillerinin yardımcısı veya yardımcıları mevcuttur.³²⁴

Vilayet genelinde meydana gelen yaralama vakaları toplamda 108 tane olup, buna karşılık fail, yardımcı veya yardımcıları ile toplam 154 fail tespit edilmiştir. Diğer birçok suçta olduğu gibi yaralama suçunun fazlaca işlendiği yer Mardin sancağıdır.

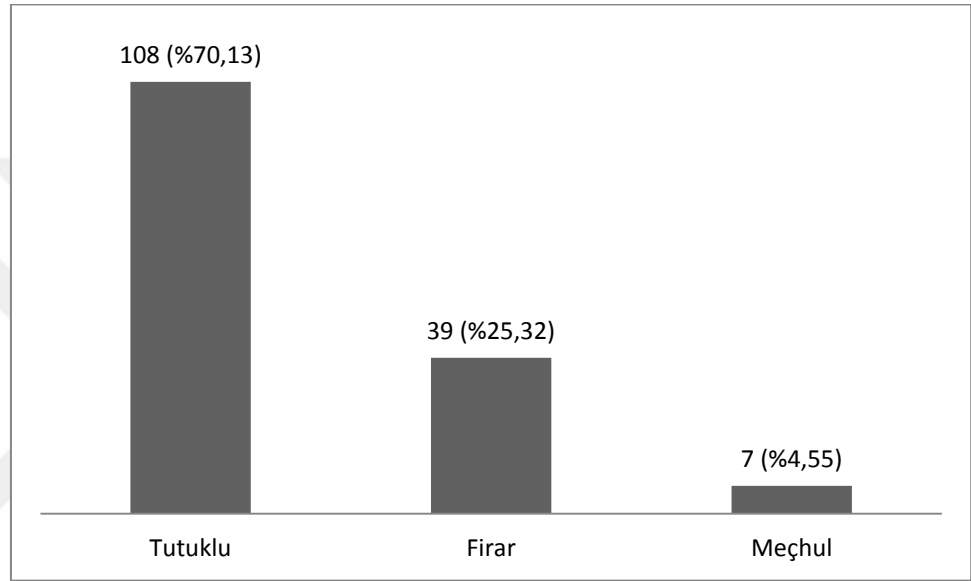
Yaralama vakaları, vilayet genelinde sancaklara göre dağılımı şu şekildedir: Merkez sancakta 11, Mardin sancağında 47, Ergani-Maden sancağında 25, Siverek sancağında 25, vaka meydana gelmiştir.

³²³1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi’nin 177. maddesine göre yaralama, fail suçu planlayarak işlemiş ise şer’i cezaya yani diyete ek olarak 10 sene; planlamadan yapmış ise 3 sene kürek cezası verilir. Ancak *taksirle yaralama*, hafif yaralama vakaları, basit darplar, mağdurun vücudunda oluşan tahribatın büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre kabahat veya cünha sınıfına dâhil edilmiştir. Bk. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:6, Diyarbakir 1986, s. 862; Öztop, “*II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*”, s.141; Bu suç işlendiği takdirde 1858 ceza kanunnamesinin 183. Maddesine göre bilmeyerek, dikkatsizlikten, ihmalkârlıktan meydana gelen yaralama vakalarında, fail 7 günden 2 aya kadar hapis cezası verilir. Bk. BOA, DUİT. 78/31.

³²⁴BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Sancak başına düşen aylık vaka oranları ise; merkez sancakta 0,45, Mardin sancağında 1.95, Ergani-Maden sancağında 1,04 ve son olarak Siverek sancağında da 1,04'tür.

Yaralama suçunu işleyen failler hakkında 108 suça karşılık 154 fail tespit edilmiştir. Faillerin 108 (%70,13), tutuklu, 39 (%25,32) firarda, 7'si (%4,55) meçhul olduğu tespit edilmiştir. Burada da kolluk kuvvetlerinin başarılı olduğu ifade edilebilir (Grafik 14).

Grafik 14: Vukuat-ı Cinaie Cetvellerine Göre Diyarbekir Vilayetinde Yaralama Vakalarında Faillerin Genel Durumu.³²⁵

2.2.1.7.Kürtaj

Kürtaj, vukuat-ı cinaiye belgelerinde, “*iskat-ı cenin*”³²⁶ olarak geçmektedir. İslam hukuku, *cenin*’in³²⁷ alınması veya aldırılmasını caiz bulmamaktadır.³²⁸ Bunun sebebi ise, İslam nüfusunun artmasına büyük kıymet vermesi ile ilgilidir.³²⁹

³²⁵BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5;67/23;73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³²⁶*İskat-ı cenin*: Çocuk düşürme. İslam hukukunda ceninin hayat kazanmış olup olmaması hususuna dikkat edilirdi. Cenin ana rahminde canlanmış ise, buna zihayat cenin, canlanmamış ise, gayrı zihayat cenin denilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sulhi Dönmezer, “Çocuk Düşürme ve Düşürtmenin Dünü ve Bugünü”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 50, S 1-4, 1984, s.3-11; BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³²⁷*Cenin*: Doğmamış çocuğa, doğum vaktine kadar anne karnında saklandığı için cenin tabiri kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Uzunpostalcı, “Cenin”, *DİA*, C 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.369-370; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.176.

İslam dinin çocuk düşürme suçunu ayet ile yasaklanması,³³⁰ nüfusun artmasını engellemesi³³¹ gibi sebepler ile Osmanlı Devleti kürtajı yasaklamıştır. Bu suçun gerçekleşmesi için ceninin 7 hafta geçmiş olması gerekmektedir.³³² Kürtaj suçu hem bireysel hem de toplumsal menfaatleri engelleyen bir suç olması sebebi ile önem arz etmektedir.³³³

Bu suç ile ilgili olarak 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 2. faslının 192 ve 193. maddelerine göre; hamile bir kadını darp ederek çocuğunun düşmesine sebep olan biri muvakkaten küreğe çarptırılır. Ayrıca bir kadının rızası dâhilinde olsun veya olmasın ilaç içirilip, çeşitli sebeplerle çocuğu düşürülür ise, bu duruma sebep olan her kimse 6 aydan 2 seneye kadar hapis cezası alır; bu duruma sebep olan doktor, cerrah, eczacı ise bunlara da muvakkatten kürek cezası verilir.³³⁴

Diyarbakır vilayetinde vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre toplamda 10 çocuk düşürme suçu işlenmiş olup³³⁵, kazalara göre dağılımı şöyledir; Diyarbakır, Lice, Midyat, Palu ve Siverek kazalarında 1'er tane, Ergani-Maden kazasında ise 5 suç ile toplamda 10 vaka vuku bulmuştur. Diğer kazalarda ise bu suçun işlenmediği tespit edilmiştir. Bu suçun işlenme sebepleri arasında çoğunlukla bir veya ikiden fazla çocuğu olan ailelerin geçim sıkıntısı sebebi ile istenmeyen gebeliklerden kurtulmak için³³⁶ çocuk düşürme suçuna bulaşmışlardır. Genel itibari ile vilayet genelinde diğer suçlara oranla az işlenen suçlar arasında olduğu ifade edilebilir.

Toplamda vukuat-ı cinaiye cetvellerinde 10 suça karşılık 10 fail tespit edilmiştir. Bu suçun aylık ortalaması, 0,41'dir.

³²⁸ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.177.

³²⁹ Dönmezer, "Çocuk Düşürme ve Düşürtmenin Dünü ve Bugünü", s. 6.

³³⁰ "Yoksulluk kaygısıyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de doyuran/ rızıklandıran biziz. Onların öldürülmesi gerçek büyük bir suçtur." *Kuran-ı Kerim*, İsra Suresi, Ayet 31.

³³¹ İskat-ı cenini engelleme çabalarının temel amacı, imparatorluğun içine düştüğü nüfus darlığıdır. Özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan nüfus darlığı, imparatorluğun üzerinde yoğunlaştığı bir sorun olmuş, bu soruna yol açan bütün sebepler ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu sebeple nüfus artışını salamaya yönelik çabaların başında ıskat-ı ceninin yasaklanması gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Şimşek- Haldun Eroğlu, Güven Dinç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 6, 2009, s. 595; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.178.

³³² Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.184.

³³³ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.178.

³³⁴ BOA. DUİT. 78/31;

³³⁵ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³³⁶ Şimşek-Eroğlu-Dinç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", s.298.

Bu suç aynı zamanda ceraim-i umumiye cetvellerinde de kaydedilmiştir. Vilayet genelinde 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine göre toplamda 2 vaka yansımıştır. Bu 2 vakanın failleri belli olduğu gibi tutuklanmıştır. Faillerin diğer bilgilerine bakıldığı zaman, medeni halleri evli çocuklu tutuklu erkekler oldukları; mensubu oldukları cemaat İslam; sabıkaları ise ikisi de ilk defa suça karışmışlar; meslekleri, çiftçi; eğitim seviyeleri, okuma yazma bilmeyen, ikametgahları ise köylü oldukları, yaş aralıkları, 20-30 oldukları, sebep ise türlü sebepler olarak kaydedilmiştir.³³⁷ Ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan bu iki vakanın geçim sıkıntısı sebebi ile işlenmiş olduğu tahmin edilebilir.

Suçun Adı	Toplam Suç	F.Meçhul	Tutuklu	Firari	Toplam Fail
Adam Öldürme	417	30	364	118	512
Planlayarak Adam Öldürme	159	55	120	58	178
Planlamadan Adam Öldürme	38	4	32	10	42
Katl-ı Fünun	2	-	2	-	2
Katl-ı Usul	19	2	15	2	17
Zehirleyerek Öldürme	5	-	5	-	5
Darp ve Yaralama	108	7	108	39	154
Kürtaj	12	-	12	-	12
Toplam Öldürme	760	98	658	227	922

Tablo 9: Can ve Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerin Genel Durumunu Gösterir Tablo.³³⁸

³³⁷ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³³⁸ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

2.2.2. Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Failleri

İnsanın diğer temel hakları gibi mal varlığı da devletin güvencesi altında bulunan bir haktır. Sosyal bir varlık olan insanoğlunun yaşadığı her dönem ve coğrafyada suç unsurunun görülmesi olası bir durumdur. Bundan ötürü devletin güç kaybettiği asayişin bozulduğu bir dönemde kişinin mal varlığına yönelik suçların artması muhtemel bir durumdur. Bir toplumda bu tarz suçların artmasının sebepleri olarak, ekonomik sıkıntılar, maneviyat noktasında eksiklikler, ihtiras, zenginlik hırsı, eğitimsizlik, toplumun içinde bulunduğu ahlaki çöküntüler ve israf; ayrıca devletin içerisinde bulunduğu genel durum, savaşlar, ülke içi isyanlar, ekonomik ve toplumsal problemler sayılabilir.³³⁹

Diyarbakir vilayetinde mal varlığına karşı işlenmiş suçlar söz konusu olup bunlar belgelere vukuat-ı cinaiye cetvellerine sadece “*sirkat, gasb, kundakçılık*” olarak kaydedilmiş iken, ceraim-i umumiye cetvellerinde ise özellikle hırsızlık vakalarının daha da ayrıntılı olarak kaydedildiği görülmektedir. Bunlar şu şekilde kaydedilmiştir, meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık, gece örgütlü ana yolda hırsızlık, gece silahlı duvardan aşarak ve cebir ve şiddetle hırsızlık şeklinde ayrı başlıklar şeklinde ele alınmıştır.³⁴⁰

2.2.2.1.Hırsızlık

Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde “sirkat”,³⁴¹ olarak geçer ve sözlükte “hırsızlık, çalma, çalınma”³⁴² anlamındadır. İslam hukukunda başta hırsızlık olmak üzere mal varlığına karşı işlenen birtakım suçlar mevcut olup, bunlar; gasb,³⁴³ yankesicilik, tefecilik, dolandırıcılık, ölçü ve tartıda hırsızlık, zimmet, mala zarar verme gibi suçlardır.³⁴⁴ 1858 Ceza Kanunnamesi’nin 217. maddesi gereği bu suçun cinayet suçu olarak değerlendirilmesi için bazı şartlar taşıması zorunludur. Hırsızlık; 1) gece vakti olması, 2) iki veya daha fazla kişi tarafından yapılması, 3) faillerden en az

³³⁹ Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)” s.16.

³⁴⁰BOA. DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁴¹BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁴²Develioğlu, *Lügat*, s.1147; Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *DİA*, C 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s.384-396.

³⁴³*Gasb*: Zorla alma, kapma, zapt etme, zorla alınan şey; Develioğlu, *Lügat*, s.334; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.289-302.

³⁴⁴Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.289.

birinin silahlı olması, 4) bir ev veya eklentisine duvarı yıkarak, merdiven kullanarak, kapısını kırarak, kilidini bir alet ile açarak veya memur kıyafeti giyerek veyahut kolluk güçleri tarafından verildiğini iddia ettiği sahte emir göstererek, 5) şiddet veya silah kullanarak korkutma ile işlenmiş³⁴⁵ ise bu şartlardan herhangi birini taşıyor ise bu cinayet suçu olarak değerlendirilir ve cezai işlem ona göre yapılmaktadır.

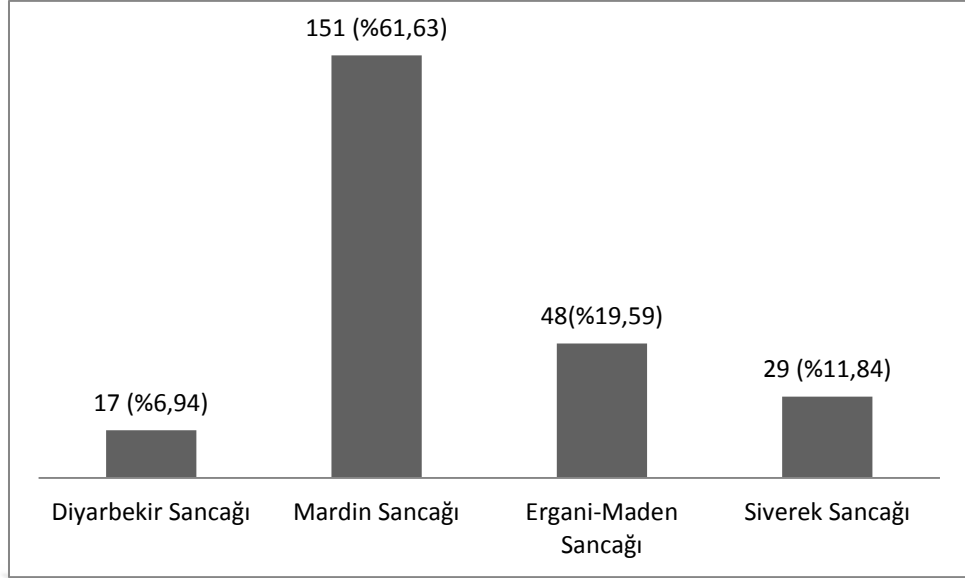
Vukuat-ı cinaiye cetvellerine hırsızlık çeşitli isimlerle yani cinayet suçu sayılması gerektiren şartlar ile beraber yazılmıştır. Genel de belgelerde hırsızlık (sirkat) olarak geçmektedir, bu durumda hangi koşullarda gerçekleştiği hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak bazı belgelerde “*gece sirkati, duvarı delerek sirkat, geceleyin ve duvar delerek sirkat, teşhir-i silah ile sirkat, teşhir-i silah ile duvarı aşarak sirkat*” şeklinde geçmektedir. Ceza kanunnamesine göre bu suçu işleyen faillere 15 seneden az olamamak şartı ile kürek cezası verilir.³⁴⁶

Vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre Diyarbekir vilayetinde meydana gelen hırsızlık vakaların toplamı 245³⁴⁷ adet olup, sancaklara göre dağılımı şu şekildedir; Merkez sancakta, 17 (%6,94); Mardin sancağında 151 (%61,63); Ergani-Maden sancağında 48 (%19,59); Siverek sancağında 29 (%11,84) suç işlendiği tespit edilmiştir (Grafik 15).

³⁴⁵BOA. DÜİT. 78/31 (217, 222. Maddeleri) ; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.346; Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s. 133-134.

³⁴⁶Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.346; Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s.53.

³⁴⁷BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Grafik 15: Vukuat-ı Cinaie Cetvellerine Diyarbakir Vilayetinde Meydana Gelen Hırsızlık Vakalarının Sancaklara Göre Durumunu Gösterir Grafik.³⁴⁸

Suçun en fazla işlendiği Mardin sancağında kazalara göre hırsızlık suçunun dağılımı şöyledir; Mardin merkez kazada 20, Cizre kazasında 10, Midyat kazasında 81, Nusaybin kazasında 15 (1'i gayrimüslim), Savur kazasında 25 vaka meydana gelmiştir.

Birçok suç gibi, hırsızlık suçunun da, Mardin sancağında daha fazla işlendiği görülmektedir. Normal şartlarda, nüfus ve suç arasında doğru orantılı bir ilişkisi olsa da, Mardin Sancağı, sosyolojik anlamda bu durumun bir istisnası durumundadır. Zira bu sancak içerisinde, en yüksek nüfusa sahip olan kazalar Mardin ve Savur iken, ters orantılı bir şekilde en fazla suç Midyat kazasında meydana gelmiştir. Bu hal, suç-nüfus ilişkisi açısından bakıldığında genel sosyolojik yaklaşıma³⁴⁹ ters bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu suçun fazla işlenme sebepleri arasında nüfus yoğunluğu dışında, bölgenin ekonomik yapısı ve coğrafi yapısının dağınık olması kolluk kuvvetlerinin yetersizliği ve zamanında müdahale edilememesi, asayişin sağlanamamasına bağlanabilir.³⁵⁰

³⁴⁸BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁴⁹BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁵⁰Naim Ürkmez, "Eşkıyalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor", *Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 2015, s.31-64.

Vilayet genelinde işlenen 245 suç karşılık toplamda 298 fail tespit edilmiştir. Bu toplam faillerin dağılımı ise şöyledir; 209 (%70,13) fail tutuklu, 81 (%27,18) firarda ve 8 (%2,68) faili meçhuldür. Hırsızlık suçuna bu kadar iştirak edilme sebepleri arasında genel olarak devletin içinde bulunduğu ekonomik problemler, savaşlar, özel durumlarda ise vilayetin sosyo-ekonomik yapısının zayıflamış olması, halkın refah düzeyinin düşük olması, zenginlik hırsı gibi sebepler ile ifade edilebilir.

Faili meçhul olanlar ve firarda olanlar hakkında soruşturma devam ettiği³⁵¹ kısmen de olsa yakalananlar firar cetvellerine kaydedilip merkeze gönderildiği de tespit edilmiştir.³⁵²

Hırsızlık suçu ceraim-i umumiye cetvellerinde ise sirkat olarak değil de bir çalma olayının hırsızlık ve cinayet suçu sayılabilmesi için geçerli maddelerin başlıkları ile yer almıştır. Ve şu isimlerle, “*gece örgütlü anayolda hırsızlık, meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık, gece silahlı duvardan aşarak ve cebir, şiddetle hırsızlık*”³⁵³ kaydedilmiştir.

Gece örgütlü anayolda hırsızlık; vukuat-ı cinaiye cetvellerinde yer almayan bu suç sadece ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedildiği gibi çok az oranda işlenmiş bir hırsızlık suçudur. Vilayet genelinde toplamda 19 vaka meydana gelmiş, buna karşılık 7 vakanın faileri meçhul, 12 vakanın faileri ise bellidir. 12 vakanın faileri 23 tutuklu, 7 fail ise firarda oldukları, tespit edilmiştir.

Belgelere yansıyan failerin medeni durumlarına göre dağılımı ise, tutuklu 11 bekâr erkek, 3 firari; 12 tutuklu evli çocuklu erkek, firar 4 kişidir. Faillerin ilk defa suç işleyen tutuklu 12, firar 3; daha önce herhangi bir suça karışmış sabıkalı olan tutuklu fail sayısı 8, firar 1; suç işlemeyi alışkanlık haline getiren mazanne-i su tutuklu 3, bu grupta yer alan firar sayısı da 3 kişidir. Faillerin meslek dağılımları ise, tutuklu 3 çiftçi, 3 firar; tutuklu 6 işçi, 4 firari; geriye kalan 14 fail işsizler tayfasından olup hepsi tutuklanmıştır. Faillerin mensubu oldukları cemaatlere göre dağılımları ise, İslam tutuklu 12, firar 3; geriye kalan tutuklu 11 muhtelif Osmanlı tebaası, firari 4 kişidir. Faillerin eğitim seviyeleri, okuma yazma bilen; tutuklu 16 okuma yazma

³⁵¹BOA. DH. EUM. EMN. 35/21.

³⁵²BOA. DH. EUM. MTK. 69/39; 73/30; 69/39; 69/41; 73/30; 81/ 25; 81/28; 81/29.

³⁵³BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

bilmeyen, firar 7 kişidir. Eğitim seviyesi düşük faillerin burada da en fazla suça karışan grup olduğu tespit edilmiştir. Faillerin ikametgâhları ise, şehirli tutuklu 6; tutuklu 17 köylü, firar 7 kişidir. Faillerin yaşlarına dair bilgiler ise, 20-30 yaş aralığında tutuklu 8 kişi, firar 2 kişi; 30-40 yaş aralığında tutuklu 12, firar 5 kişi; 40-50 yaş aralığında tutuklu 2 kişidir. Bu suçun sebepleri arasında 9'u servet hırsı geriye kalan 3 'ü ise türlü sebeplerden ötürü işlendiği kaydedilmiştir.³⁵⁴

Meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık; bu suç cinayet suçu olarak kabul edilmesine karşın vukuat-ı cinaiye cetvellerinde yer almamış ve ceraim-i umumiye cetvellerinde yer almıştır. İnsanların yaşadığı veya yaşamadığı bir mekân olsa, kapalı veya duvarlarla çevrili bir mahallîn duvarı delinerek ya da merdiven ile duvarını aşarak veya herhangi bir alet ile kapısını açarak hırsızlık yapılmış ise cinayet suçu işlenmiş olmakla beraber, ceza olarak muvakkaten kürek cezasına çarptırılır.³⁵⁵ Bir çalma vakasının, hırsızlık olarak değerlendirilip cinayet suçu sayılması için hırsızlığın beş şarttan birini kapsayan bu suç ceraim-i umumiye cetvellerinde bu başlıklar ile “*gece örgütlü anayolda hırsızlık, meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık, gece silahlı duvardan aşarak ve cebir ve şiddetle hırsızlık*” ile kaleme alınmış toplamda 3 suç³⁵⁶ mevcuttur.

Ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan, vilayet genelini kapsayan toplamda 14 vaka meydana gelmiş olup, bunlardan 5 vakanın failleri meçhul geriye kalan 9 vakaya karşılık ise 21 fail tespit edilmiş bunlardan 4 fail firar durumundadır. Faillerin medeni halleri, tutuklu 12 bekâr erkek, 2 firar; tutuklu 5 evli çocuklu erkek, firar 2 kişidir. Faillerin sabıka durumları, ilk defa suça karışanlar tutuklu 18, ilk defa suça karışanlar firar 2, sabıkalı firar 1 kişidir. Faillerin meslek dağılımlarına bakıldığında zaman çiftçi firar 4, işçi tutuklu 4, işsiz tutuklu 13 kişidir. Faillerin dini dağılımları İslam tutuklu 6, İslam firar 2, muhtelif Osmanlı tebaası tutuklu 11, muhtelif Osmanlı tabası firar 2 kişidir. Faillerin eğitim durumları, okuma yazma bilen tutuklu 5, okuma yazma bilen firar 2, okuma yazma bilmeyen tutuklu 12, okuma yazma bilmeyen firar 2 kişidir. Faillerin ikametgâh durumları ise, şehirli tutuklu 4, köylü tutuklu 2, köylü

³⁵⁴BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁵⁵BOA. DUİT. 78/31; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.869.

³⁵⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

fırar 2, ikametgâhsız tutuklu 9, ikametgâhsız fırar 2 kişidir. Faillerin yaş aralığı 20-30 yaş aralığı tutuklu 11, 20-30 yaş aralığı fırar 4, 30-40 yaş aralığı tutuklu 3, 40-50 yaş aralığında tutuklu fail sayısı 3 kişidir. Faillerin bu suça bulaşma sebepleri servet hırsı ile bulaştıkları tespit edilmiştir.³⁵⁷

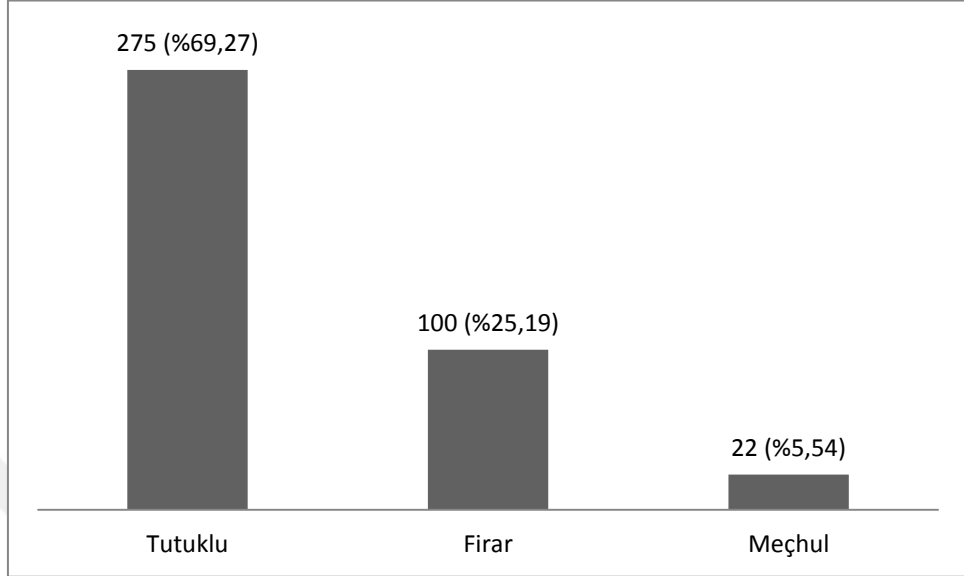
Gece silahlı duvardan aşarak ve cebir ve şiddetle hırsızlık, bu suç türü ceraim-i umumiye cetvellerinde geçen bir hırsızlık suçu olmakla beraber cinayet suçu olarak kabul edilip, failler bu doğrultuda cezalandırılmıştır. Failin insanların yaşadığı bir mekânın herhangi bir şekilde zor kullanarak duvarı aşaması, şeklinde hırsızlık cinayet suçu olarak değerlendirilir. Ve ceza olarak muvakkaten kürek cezasına çarptırılır.³⁵⁸ Bu suç vukuat-ı cinaiye cetvellerinde hırsızlık olarak geçen suçun, beş şartından biri olarak ceraim-i umumiye cetvellerinde bu başlık ile yer almaktadır.

Vilayet genelinde toplanda 16 vaka meydana gelmiş olup, bu vakaların 2 tanesinin failleri meçhul, geriye kalan 14 vakanın failleri ise bellidir. 14 vakaya karşılık faillerin 22'si tutuklu, 8 fırar olmak üzere toplam 30 fail suça karışmıştır. Faillerin medeni hallerine bakıldığı zaman, tutuklu 7 bekâr erkek, fırarda 4 fail olmak üzere toplamda 11 kişi; tutuklu 6 evli çocuklu erkek, fırar 4 fiil olmak üzere toplamda 11 kişi; evli çocuksuz erkek tutuklu 9 kişidir. Faillerin sabıka kaydı, ilk defa suça karışan tutuklu fail 16, firari 5 olmak üzere toplamda 21; daha önce suça bulaşmış sabıkalı tutuklu fail 5, firari 4 olmak üzere toplamda 9 kişidir. Faillerin meslek dağılımı ise, tutuklu 2 tüccar; tutuklu 6 çiftçi, firari 5 olmak üzere toplamda 11 kişi; tutuklu 3 zanaatkâr; tutuklu 11 işsiz; fırar 3 toplamda 14 kişidir. Faillerden 16'sı tutuklu Müslüman, 4'ü firari olmak üzere toplamda 20 kişi; muhtelif Osmanlı tebaası tutuklu 6 kişi, fırar 4 olmak üzere toplam 10 kişidir. Faillerin eğitim seviyesine bakıldığı zaman, okuma yazma bilen tutuklu fail 6, firari 1 olmak üzere toplam 7; okuma yazma bilmeyen tutuklu 16, firari 7 kişi olmak üzere toplamda 23 kişidir. Faillerin ikametgâh adresleri hakkında ise, tutuklu 5 şehirli, fırar 1 toplam 6; tutuklu 17 köylü, firari 7 toplamda 24; ikametgâhsız tutuklu 6 kişidir. Faillerin yaş bilgileri, 20-30 yaş aralığında tutuklu 18, firari 6 olmak üzere toplam 24 kişi; 30-40

³⁵⁷ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁵⁸ BOA. DÜİT. 78/31; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.869.

yaş aralığında tutuklu 4, firari 2 olmak üzere toplamda 6 kişidir., 40-50 yaş aralığında tutuklu 2 kişidir. Suçun sebepleri arasında 8 tanesi servet hırsı ile işlenmiş olup geriye kalan 2 suç sebebi ise türlü sebepler olarak kaydedilmiştir³⁵⁹ (Grafik 16).

Grafik 16: Vukuat-ı Cinaie ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Hırsızlık Suçunun Faillerini Gösteren Grafik.³⁶⁰

Vukuat-ı cinaie ve ceraim-i umumiye cetvellerine göre toplam 36 aylık zaman diliminde Diyarbekir vilayetinde aylık hırsızlık ortalaması 8,16'dır. Fail başına düşen suç sayısı, 1,27'dir.

2.2.2.2.Kundakçılık

Vukuat-ı cinaie belgelerinde “*ihrak*”³⁶¹ olarak geçmektedir. Kundakçılık, Osmanlı ceza kanunnamesine göre cinayet suçu sayılmış, ancak suçun neye yönelik ve nerede işlendiğine bakılarak ceza verilmiştir. 1858 Ceza Kanunnamesinin 16. fasıl 163-164-165. maddelere göre bu suç şehir, kasaba ve köylerin içerisinde işlenmiş ise fail cinayet suçu işlemiş olur ve cezası idamdır. Ayrıca yakılan yer yerleşim yeri

³⁵⁹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁶⁰BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁶¹*ihrak*: Yakma, yakılma gibi anlamlara gelmektedir. Develioğlu, *Lügat*, s.499; BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

dışında ise eski bir yapı, içinde kimsenin yaşamadığı veya yakılan şey bir tarla, kesilmiş odun, toplanmış kereste ise kendisinin olsun veya başkasının olsun, fail kürek veya kalebentlik ile cezalandırılırdı.³⁶²

Vukuat-ı cinaiye cetvellerine göre Diyarbekir vilayetinde meydana gelen, toplamda 33 kundakçılık vakasının sancaklara dağılımı şu şekildedir: Merkez sancakta 1, Mardin sancağında 7, Ergani-Maden sancağında 11, Siverek sancağında 14 adettir. Kazalara göre; Diyarbekir sancağında işlenen tek suç Silvan kazasında işlenmiş olup, merkez sancağa bağlı diğer kazalarda bu suç işlenmemiştir. Mardin kazası 1, Cizre, Midyat, Savur kazalarında 2'şer vaka işlenmiş olup, Nusaybin kazasında ise bu suç işlenmemiştir.

Ergani-Maden kazasında 6; Palu kazasında 5 vaka meydana gelmiştir. Siverek kazasında 5, Çermik kazasında 9 vaka meydana gelmişken Viranşehir de bu suç işlenmemiştir³⁶³. Bu suç genel itibari ile cetvellerde “*ihrak*” diye geçse de, bazen neyin kundaklandığı yazılmaktadır. Mesela; *hane yakmak*, *orman yakmak* gibi. Bu suçun sebebi, aileler arası husumetler olduğu gibi mal hırsı da olabilmektedir. Kundakçılık suçunda, 33 vakaya karşılık 14'ü firari olmak üzere 48 fail vardır. Buna göre suçun aylık ortalaması 1,37; suç başına düşen faile ortalaması ise 1,30'dur.

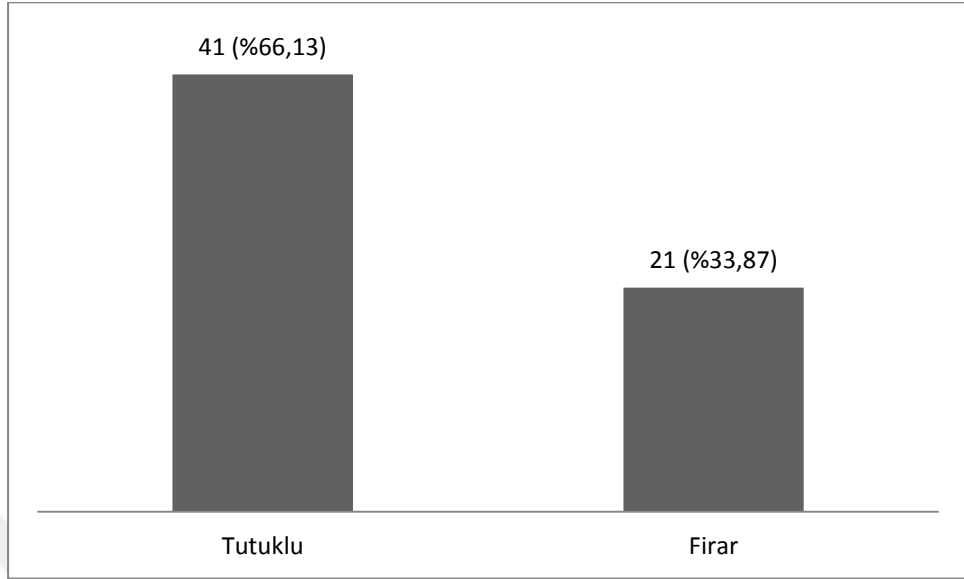
Ceraim-i umumiye cetvellerinde de yer alan ve vilayet genelinde 5 vaka meydana gelmiş olup hepsinin failleri belli olmakla beraber, 5 vakaya karşılık 7 fail tespit edilip tutuklanmıştır. Faillerin 5'i bekâr, 1'i evli-çocuklu ve 1'i de evli-çocuksuz erkektir. 4'ü çiftçi, 3'ü işsiz olan bu faillerin tamamı ilk defa suç işlemiştir ve önceden bir sabıkalari yoktur. Faillerden 3'ü ermeni iken 4'ü Muhtelif Osmanlı tebaasındandır.

Faillerin eğitim düzeyi, okuma yazma bilen 3 kişi; okuma yazma bilmeyen 4 kişidir. Faillerin ikametgâhlarına bakıldığında zaman, şehirli 4, köylü 3 kişidir. Faillerin

³⁶² BOA. DÜİT. 78/31; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 860; Öztöp, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s.128.

³⁶³ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

yaş aralığı 20-30 yaş aralığı fail 5, 30-40 yaş aralığında fail sayısı 2 kişidir. Bu 5 vakanın sebepleri servet hırsı olarak kaydedilmiştir³⁶⁴ (Grafik 17).

Grafik 17: Vukuat-ı Cinaie ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Kundakçılık Suçunun Faillerini Gösterir Grafik.³⁶⁵

Vilayet genelinde toplam 36 aylık zaman diliminde 38 kundakçılık vakasına karşılık 62 fail müdahil olmuştur. Faillerden 41'i (%66,13) tutuklanmış, geriye kalan faillerin 21'i (%33,87) ise firar etmişlerdir.

Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar	Toplam Suç	Faali Meçhul	Tutuklu	Fırar	Toplam Fail
Hırsızlık	245	8	209	81	298
Gece Örgütlü Ana Yolda Hırsızlık	19	7	23	7	30
Meskun Mahallede H.	14	5	17	4	21
Kundakçılık	38	-	41	14	55
Toplam	316	20	290	106	404

Tablo 10: Mal Varlığına Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerinin Toplam Durumunu Gösterir Tablo.³⁶⁶

³⁶⁴ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

³⁶⁵ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

BÖLÜM III

3. KADINA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR VE FAİLLERİ

Osmanlı toplumunda kadın değerlidir. Dönemin şartları gereği kadınlar erkekler kadar aktif olmasalar bile sosyal hayatın içerisinde aktif olarak yer almışlardır. Her ne kadar “*evine kapatılan, birçok haktan mahrum bırakılan ve sosyal hayattan tecrit bir varlık gibi gösterilmiş*”³⁶⁷ olsa bile bunun böyle olmadığını ortaya koyan birçok delil bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda kadın, sahip olduğu statü ve değer açısından, Osmanlı öncesi ve çağdaşı olan devletlerle kıyaslandığında, bu fark daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nde vakıfların %36 gibi bir kısmında yönetici olarak kadınların bulunduğunu, bu durumun kadınların servet sahibi oldukları gibi ekonomik anlamda da bağımsız olabildiklerini göstermektedir.³⁶⁸ Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı saray kadınlarının yapmış oldukları cami, medrese, hamam ve dâru’ş-şifalar Osmanlı toplumunda kadınların yerini işaret eden eşsiz eserlerdir.³⁶⁹ Ayrıca vakıfların Osmanlı dönemindeki birçok faaliyet yürüttüklerini göz önüne alındığında kadınların sosyal hayatta ne denli aktif olduklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı kadını sosyal alanda aktif olduğunu gösteren ve kanunlar önünde eşit olduklarını gösteren bir diğer durum ise kadınların hakları gasp edildiğinde mahkemeye istedikleri zaman başvurdukları, mehir,³⁷⁰ miras hakları oldukları,³⁷¹ boşandıkları takdirde kadının nafaka³⁷² alma hakkı olması,

³⁶⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁶⁷İbrahim Solak- Zeynep Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680), *Uluslar Arası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 6-8 Mayıs 2016, Konya s.991-1004.

³⁶⁸Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı’da Kadın Hakları”, *Derin Tarih Dergisi*, Mart 2016, s. 70.

³⁶⁹Buğra Ekinci, “Osmanlı’da Kadın Hakları” s.70.

³⁷⁰Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya maldır. Sözlükte mehir (mehr) “ücret” manasına gelir. Bir fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmesi bu uygulamanın evlilik kurumunun Sâmi kültüründeki ilk şekilleriyle irtibatlı olmalıdır. Kur’an-ı Kerîm’de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak ücûr, farîza ve saduka (çoğulu sadukat) kelimeleri geçmektedir. Hadislerde bu manada daha çok Mehîr ve sadak terimlerine rastlanmaktadır (Wensinck, el-Mu’cem, “şdk” ve “mhr” (md.leri). Bazı durumlarda “misil mehir” anlamında ukr kelimesi de kullanılmıştır. Türkçe’de ise daha çok mihr şeklinde kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, C 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.389-391.

³⁷¹Kadınlara miras hakkı; 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile ölen babanın toprakları erkek ve kız evlatlara kalmaktadır. Kız çocuğunda erkek çocuk gibi mirastan eşit pay alacaktır. 1265 tarihli irade-i seniye ile; kadın ve erkek arazisinin varislere intikal şekilleri arasındaki fark kaldırılarak annenin arazisi de kız ve erkek çocuğa eşit 19 olarak verilecektir. Kız ve erkek çocuklar vakıf

kadının sosyal hayatta aktif ve değerli olduğunu göstermektedir.³⁷³ Buna karşılık Roma İmparatoru Justinianus, çıkarmış olduğu kanunlar ile kadınları, akıl hastalarının statüsü ile aynı tutmuştur. Ayrıca İngiltere’de de bir kadın evlendiği gibi tüm mal varlığı kocasının üzerine geçerdi, kadın sadece kocasının izni ile mahkemeye başvurup dava açabilirdi; kadına 1870’lerden sonra mülkiyet hakkı ve 1935’ten sonrada kocası ile eşit bir statü hakkı elde edebilmiştir.³⁷⁴ XVIII. Yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen bir seyyah, Osmanlı toplumunda kadınların, dünyanın diğer bütün toplumlarında yaşayan kadınlardan daha özgür yaşadıklarını belirtmiştir.³⁷⁵

Osmanlı toplumunda kırsal alanda yaşayan kadınlar şehirlerde yaşayan kadınlara göre daha aktif olmuştur. Bu durumun temel sebebi olarak halkın geçim kaynakları ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Çünkü kırsal alanda kadınlar bağ, bahçe, tarla işleriyle uğraşmaktadırlar.³⁷⁶

gelirinden eşit hisse alacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, (yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), s. 18-19.

³⁷²Sözlükte nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” anlamındaki infak mastarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan para vb. maddî değerler” manasına gelir. Fıkıhta kişinin başka varlıkları görüp gözetme yükümlülüğü belirli yakınlarıyla sınırlı olmayıp köle, hayvan ve cansızlara karşı da bu kapsamda sorumlulukları bulunduğu İslâm hukukçuları tarafından nafaka için değişik tarifler verilmiştir. Buna göre nafakanın terim anlamı, “hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar” şeklinde ifade edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, C 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.282-285; Beşiri nahiyesinden Sinan köyü ahalisinden Hasan Hüseyin Efendi zevcesi Meryem hanıma nafaka bırakıp gitmiş ve Meryem Hanım kendisine bırakılan 30 kuruşluk nafakanın 4 aylık 120 kuruşunun kendisine verilmesi için mahkemeye başvurmuştur. Yine “*Cizre kazası muhabere memuru Abdulhamid Efendi üzerine nafaka tahsisi hakkında Fatma Hanım*” dilekçe vererek nafaka talebinde bulunmuştur. Örneğin Gülşen Hatun’un pederi Ali Efendi, kızı için nafaka istediği 593 Numaralı Şer’iye Sicili’nde görülmüştür. Nafaka meselelerinin başka vilayetlerde görüşülmesi istendiğini görülmüştür. Mesela Melahir Hayrice Mahallesi sakini ve Cizre ahalisinden Fatma Hanım, eşi İzmirli telgraf memuru Hasan İsmail Efendi’den 100 guruş nafaka kendisine verilmesini istemiştir. Bunun dışında mirastan kızlarına pay verilmesini istemiş, Hasan İsmail Efendi bu durumu kabul etmiş, ancak davanın İzmir Şer’iye Mahkemesi’nde görülmesini talep etmiştir. Bunun üzerine dava İzmir Şer’iye Mahkemesi’ne sevk edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Alakaş, *593 Numaralı Şer’iye Sicilline Göre Diyarbekir’in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, s.55-62.

³⁷³Emrah İstek, “Diyarbakir Şer’iyye Sicillerine Göre Kadınlarla İlgili Davalar ve Sosyal Sorunları (1727-1798), *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı 2016, s.1106-1121; Solak- Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680), s.991.

³⁷⁴Ekinci, “Osmanlı’da Kadın Hakları”, s. 68-75.

³⁷⁵Solak- Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680), s.991; Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.664-685.

³⁷⁶Saadet Tekin, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 29, S 47, Ankara 2010, s.83-102; Öztöp, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve İdari Vaziyet (1908-1916), s.126.

3.1.Suç Cetvellerinde Kadına Karşı İşlenen Suçlar ve Failleri

Osmanlı toplumunda kadınların erkeklere göre biraz daha geri olduğu ifade edilse de bunun aksini gösteren örnekleri de bulunmaktadır.³⁷⁷ Ancak özellikle aşiret yapılarının olduğu yerlerde kadının sosyal hayata kısmen aktiftir. Burada kadınlara önem vermediklerinden değil, aksine daha fazla önem vermeleri ve koruyucu gibi davranmalarından kaynaklı bir durum söz konusu olabilir. Öyle ki; kadının biri her hangi bir suç işlemiş olsa bile, kanının adli mercilerde isminin geçmesi hoş karşılanmadığından aile bireylerinden veya aşiretten biri suçu üstlenmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Kadınların hem vukuat-ı cinaiye, hem de ceraim-i umumiye cetvellerinde fail olarak suça karışmadıkları tespit edilmiştir.³⁷⁸ Yapılan bir araştırmaya göre dünyada kadınların suça karışma oranları erkeklere göre daha az bir oranda olduğu ve sebepleri arasında kadınların fiziki olarak yetersiz, kadınların şiddete ve tehdide dayanan suçları işlemeye uygun bir bünyesi olmadığı ile ifade edilmiştir.³⁷⁹ Ayrıca kadınların en fazla karıştıkları suçlar ise; iftira, yalancı şahitlik yani kabahat ve cünha uçlarıdır.³⁸⁰ Hakaret suçu, adi hırsızlık, darp ve yaralama, serserilik³⁸¹ ve fuhuşa tahrik ve alenen ahlakdışı eylemde bulunma gibi suçlara karışmışlardır.³⁸²

Mağdur olarak birçok vakada yer almışlardır. Bunlar tecavüz, kız kaçırma, kürtaj, cebren kız ve kadın kaçırma vakaları belgelere yansımıştır.

³⁷⁷İstek, “Diyarbakir Şer’iyye Sicillerine Göre Kadınlarla İlgili Davalar ve Sosyal Sorunları (1727-1798), s.1106-1121.

³⁷⁸BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁷⁹Öztekin Tosun, “Kadın ve Suç”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 33, S 3-4, İstanbul 1967, s.27-44.

³⁸⁰Tosun, “Kadın ve Suç”, s.27-44.

³⁸¹1909 yılında çıkartılan bir kanunla, serserilik suç sayılmış ve çalışmaya kudreti olduğu halde en az iki aydır çalışmayan, bu süre zarfında herhangi bir zanaatla meşgul olmayan ve iş bulmak için herhangi bir teşebbüste bulunduğunu ispatlayamayıp sağda solda dolanan kişiler serseri olarak tanımlanmıştır. Toplam 9 madde olan bu kanunun 5-7’inci maddeler, serseri addedilen kişinin işe başvurma koşullarından bahsederken 8. maddede, hizmetinden firar veya imtina veya bir sene içinde mükerrer olan kişiler, yakalandıkları takdirde, üç aydan bir seneye kadar sürgün edileceklerine hükmolunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Özbek, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, 1999, s.34-38; Öztöp, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s.205-207.

³⁸²Öztöp, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s. 133-134-205-207.

3.1.1. Tecavüz

Tecavüz suçu, genel olarak bir kişinin cebren bir başka insanla cinsel ilişkiye girmesi olarak tanımlanabilir. İslam hukukunda arada bir nikâh ahdi olmadan gönül rızası olmadan veya zorla bir ferdin ve bir fert ile arasında geçen cinsel fiil, *zina*³⁸³ suçu olarak değerlendirilip, ceza olarak hadd³⁸⁴ cezası ile cezalandırılmışlardır.³⁸⁵

Arşiv vesikalarında *fi'il-i şen'i* olarak geçen³⁸⁶ zina suçu, sözlük anlamı olarak, “*ayıp, kötü, utanılacak fiiller*” anlamında kullanılmaktadır.³⁸⁷ Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde, *izale-i bîkr, cebren fi'il-i şen'i*, şeklinde çeşitli isimlerle belgelerde geçmektedir. Genç ve evlenmemiş bir kıza yönelik böyle bir girişime, *izale-i bîkr*; evli, dul bir kadına yönelik yapılan bir girişim ise, *fi'il-i şen'i*, olarak tanımlanırken, fiil zorla yapılıyorsa buda *cebren fi'il-i şen'i* olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁸ Bunun yanı sıra erkeğe yönelik bir tecavüz fiiline ise, “*fiil-i şen'i livata*”³⁸⁹ denilir.

Bu suç toplum ahlakına aykırı bir suç olması hasebiyle devlet bu tür suçlar için ağır cezalar öngörmüştür. 1540-1851-1858 ceza kanunnamelerinde bu suç ile ilgili bir kanun ve düzenleme olmadığı için bir fetva üzerinden cezalar verilmiştir.

³⁸³Zinanın “meşrû olmayan cinsel ilişki” şeklindeki sözlük anlamıyla dinî terminolojideki anlamı esasen farklı değildir. Ancak literatürde kavramın hakiki veya mecazi anlamda kullanımı, bütüncül yahut salt ceza hukuku açısından teknik bakış, suçun unsurlarını tarife yansıtmaya gayretleri, zinaya yol açan fiillerin zina kapsamına dahil edilmesi veya herkesçe bilinen bir kavram olmasından hareketle nisbeten kapalı ifadelerle yetinilmesi gibi sebeplerle birbirinden hayli farklı zina tanımlarına rastlanır. Diğer semavî dinlerin ve insanlığın ortak kültürünün her devirde büyük günah ve suç olarak gördüğü zinayı İslâm dini de haram kılıp büyük günahlardan saymış ve bu suçu işleyenlere bazı dünyevî-cezaî yaptırımlar öngörmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Esen, “Zina”, *DİA*, C 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 444-445.

³⁸⁴*Hadd*: Kur'an-ı Kerim ve sünnet ile yasaklanmış, cezası önceden belirlenmiş fiillerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Yılmaz Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç Ve Cezaları”, *Selçuklu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:3-4, Yıl:2001, s. 265-292.

³⁸⁵ Akbulut, *Türk Hukuk Tarihi*, s.181; Belkis Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, C. 29, S.29, s.149-172.

³⁸⁶BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁸⁷Develioğlu, *Lügat*, s. 264, 989.

³⁸⁸Korkmaz, “Aydın Vilayeti’nde Meydana Gelen Adli Vakalar Ve Bu Vakalara Karışan Suçlulara Dair Bazı Sayısal Veriler (1876-1880)”, s.125; Öztop, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s.141.

³⁸⁹*Livata*: Sözlük anlamı olarak erkekler arası eşcinsel ilişkinin yaygın olduğu Lût kavminden almaktadır. Livata kelimesi, “Lûtî” demektir ve “eşcinsel erkek” anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim’de belirtildiği üzere eşcinsel ilişkiler (ya da oğlancılık) yüzünden Lût kavmi helak edilmiştir. Buna gönderme olacak şekilde “oğlancılık” için “Lûtî” kelimesi Osmanlı terminolojisine girmiştir. Develioğlu, *Lügat*, s.661; Öztop, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s.122; Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Livatanın Cezası” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S 2, 2018, s.15-45; Öztop, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, s.122.

Fetvaya göre; “...itiyadi livataya siyaseten katl cezası önerilmiştir. “Zeyd’in oğlu Amr-ı emrede Bekir -neuzubillahi teala- amel-i kavmi lut ettiğini ispat eylese Bekir’e ne lâzım olur? Cevap: Mu’tadı ise izn-i imam ile katlolunmak meşrudur, zina gibi ihsan dahi lâzım değildir.”³⁹⁰

1858 Osmanlı ceza kanunnamesine göre; kişinin özgürlüğüne ve toplumun değerlerine karşı bir eylem olarak değerlendirildiği için bir cinayet suçu olarak kabul görmüştür.³⁹¹ Zor kullanılarak bir kadının ırzına geçerse bu failin cezası 1858 ceza kanunnamesinin 198. maddesinde belirtildiği gibi müebbet kürek cezasına çarptırılırdı³⁹². 199. maddesine göre ise eğer cebren fi’il-i şen’i icrasını mağdurun akrabaları tarafından işlenir ise faile beş seneden az olmamak üzere muvakkaten kürek cezası verilir.³⁹³

Vilayet geneli tecavüz vakalarına bakıldığında *fiil-i şen’i livata* suçu sadece Mardin merkezinde 1 tane vaka meydana gelmiş olup,³⁹⁴ genel itibari ile *fi’il-i şen’i ve izale-i biki* suçu işlenmiştir.³⁹⁵ Vilayet genelinde, toplam 34 tecavüz vakası tespit edilmiştir. Sancaklara göre dağılımı ise; merkez sancakta 2 vaka, Mardin sancağında 10, Ergani-Maden sancağında 15, Siverek sancağında ise 7 vaka meydana gelmiştir. Maden kazasında Mehmet Celal ile Ayşe arasında cebren fi’ili şe’ni bir suç işlenmiştir.³⁹⁶ *Fiil-i şen’i livata* suçunun işlenmesi konusunda Diyarbakır vilayetinde 1 vakaya karşılık, Aydın vilayetinde 47 vaka işlendiği³⁹⁷ tespit edilmiştir.

³⁹⁰ Avcı, “Osmanlı Hukukunda Livatanın Cezası”, s. 30.

³⁹¹ Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve İdari Vaziyet (1908-1916)*, s.141.

³⁹² Yapılan son değişiklik ile “eğer bir kadın kaçırılıp tecavüze uğramış ise bu suçun Osmanlı hukukundaki cezası en az on yıl kürek cezasıdır.” *Düstur*, Tertib 2, C5, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1330-1331, s.629.

³⁹³ BOA. İ.DUİT. 78/31; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.230; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:6, Diyarbakır 1986, s. 865.

³⁹⁴ BOA. DH. EUM. EMN.94/21.

³⁹⁵ BOA.DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁹⁶ BOA. DH. EUM. EMN. 43/17.

³⁹⁷ Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve İdari Vaziyet (1908-1916)*, s.124.

Vilayet genelinde işlenen bir suç olmayıp birçok kazada işlenmediği tespit edilmiştir. Tecavüz vakalarının yaşanmadığı kazalar şunlardır; Diyarbekir merkez kaza, Lice, Beşiri, Cizre, Nusaybin, Viranşehir kazalarıdır.³⁹⁸

Genel olarak faillerin durumu ise 34 vakaya karşılık 34 fail tespit edilmiştir. Diğer suçlar gibi yardımcısı olmayan bir suç hem toplum tarafından ayıplanan hem de kişinin toplumdan dışlanmasına ve hatta kişinin öldürülmesine kadar giden bir suç olması sebebi ile fail genel olarak tek kişidir. Faillerin 28'i tutuklu, 6'sı firari oldukları tespit edilmiştir.

Vilayet genelini kapsayan ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan 10 vaka meydana gelmiş ve tüm bu vakaların failleri belli olmakla beraber hepsi tutuklanmıştır. Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde olduğu gibi fail tek başına suç işlemiştir. 6 bekâr erkek, 3 evli çocuklu erkek; 1 evli çocuksuz erkektir. Faillerin hepsi ilk defa suça karışmış tutuklanmıştır. Faillerin, 3'ü memur, 5'i çiftçi, 2'si zanaatkârdır. Faillerin mensup oldukları dinler ise, 4 İslam, 2 Ermeni, 4 muhtelif Osmanlı tebaasıdır. Faillerin, 2'si okuma yazma biliyor, 8'i okuma yazma bilmemekte ve faillerin, 4'ü şehirli, 6'sı köylüdür. Ancak suçların 6'sı şehirde, 4 kırsal alanda, meydana gelmiştir. Fillerin yaş aralıklarına bakıldığı zaman, 14-20 yaş aralığında 1, 20-30 yaş aralığında 7, 30-40 yaş aralığında fail sayısı 2 kişidir. Suçların sebepleri ise ırza tasallut 8, geriye kalan 2 suçun sebebi ise türlü sebepler olarak belirtilmiştir.³⁹⁹ Vukuat-ı cinaiye ve ceraim-i umumiye cetvellerine göre Diyarbekir vilayetinde toplamda 34 tecavüz suçu işlenmiş,⁴⁰⁰ buna karşılık Erzurum vilayetinde ise 67 vaka meydana gelmiştir.⁴⁰¹ Diyarbekir vilayetinde bu yönde daha az suç işlendiği görülmüştür.

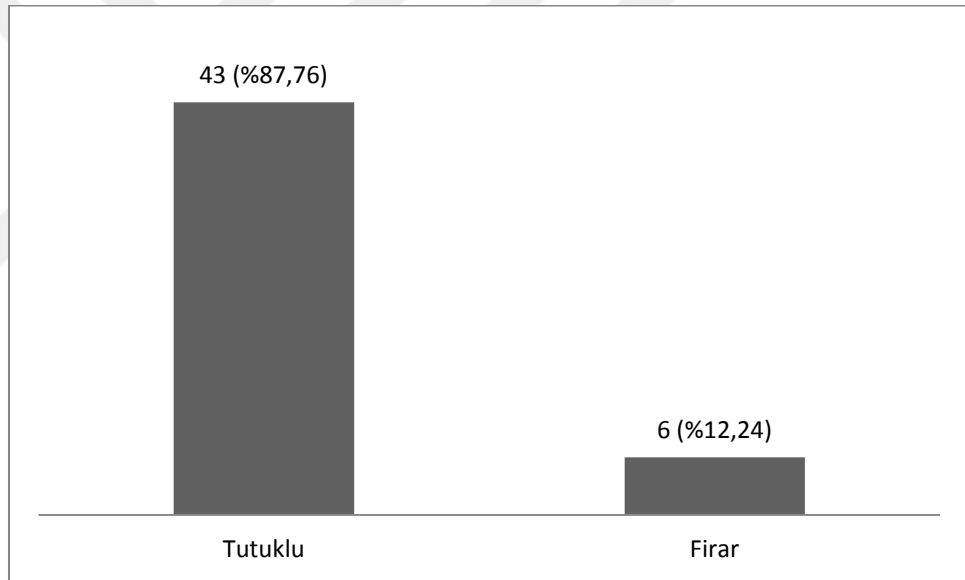
³⁹⁸BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

³⁹⁹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁰⁰BOA. DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29; DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁰¹Esmer Taşdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917)*, İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)Ağrı 2019, s. 134.

Tecaviuze teşebbüs suçu; vukuat-ı cinaiye cetvellerinde kaydedilmeyip, ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilen ve cinayet suçu olarak kabul edilen bir suçtur.⁴⁰² Bireyin özgürlüğüne karşı yapılan bir saldırı olarak değerlendirilmiş ve cinayet suçu olarak kabul edilmiştir.⁴⁰³ Vilayet genelinde cetvellere yansıyan toplamda 5 vaka mevcut olup, her 5 vakanın failleri belirlenip yakalanmıştır. Faillerin medeni hali hepsi bekâr tutukludur. Faillerden 3'ü ilk defa suça karışmış, 2'si sabıkalı; faillerin meslekleri, 2 çiftçi; 3'ü işsizdir. Faillerin mensup oldukları dini guruplar ise, 2 İslam, 3 Ermeni'dir. Faillerin eğitim durumları okuma yazma bilen 2, okuma yazma bilmeyen 3 kişidir. Faillerin ikametgâhları köylü 5 kişidir. Suçun işlendiği yer itibari ile şehirde 4, kırsalda 1 vaka meydana gelmiştir. Faillerin yaş aralığı 14-20 yaş aralığı 5 kişidir. Bu suçların sebepleri ise ırza tasallut olarak kaydedilmiştir (Grafik 18).

Grafik 18: Vukuat-ı Cinaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Tecavüz ve Tecaviuze Teşebbüs Suçunun Faillerini Gösterir Grafik.⁴⁰⁴

Vilayet genelinde 36 aylık zaman diliminde toplamda 49 tecavüz ve tecaviuze teşebbüs suçu işlenmiş olup, faillerin 43'ü (%87,79), tutuklu, geriye kalan faillerin

⁴⁰²BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁰³Taşdemir, II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917), s. 139.

⁴⁰⁴BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

6'sı (%12,24) belgelerin tutulduğu esnada firarda oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bu suçun vilayet genelinde aylık ortalaması, 1,36. Tecavüze teşebbüs suçunun da Diyarbakir, Erzurum vilayeti ile kıyaslandığında 5 vakaya karşılık 36 vakanın meydana geldiği görülmektedir. Aydın vilayeti ile kıyaslandığında ise, %4,46'ya karşılık %14,15 oranında bir suç işlendiği tespit edilmiştir. Bu durumda kadınlara karşı Diyarbakir vilayetinin, Aydın ve Erzurum vilayetlerine göre daha güvenli bir yer olduğu ifade edilebilir. Üç vilayetin toplum yapılarının birbirinden farklı olduğu ve farklı sonuç ve oranların ortaya çıkması tabii bir durumdur.

3.1.2. Kız Kaçırma

Kız kaçırma, en eski Türklerin geleneklerinden bir tanesidir.⁴⁰⁵ Orta Asya'da, özellikle Kırgız ve Kazaklarda görülen “kız kaçırma” geleneğinde amaç tamamen evlenmektir. Beğenilen bir kız, erkek tarafından görüldükten sonra, gerek tek başına gerekse arkadaşlar yardımıyla kaçırılıp erkek evine götürülür ve kapısı ardına kadar açık bir odaya yerleştirilir. Daha sonra kızın en büyük yengesi gelip kızın erkek evinde görür durumunu gözlemler, durumu iyi ise babasına haber verilir. Baba genel itibari ile aile şerefi için kızın orada kalmasına razı olur iken,⁴⁰⁶ aynı durum aşiret yapılanmasının olduğu Diyarbakir vilayeti için geçerli olmayıp, toplumda çok ciddi bir problemdir. Kız ve erkek tarafı bu durumda karşı karşıya gelebilmekte hatta kan davalarını tetiklemektedir. Kaçırılan kız genellikle ölüme mahkûm edilmektedir. Toplumda yüz kızartıcı, aşağılayıcı bir durum olarak görüldüğü için kız yakalandığı takdirde abi veya kardeşleri tarafından öldürülür. Kız kaçırma vakaları her ne kadar evlenme vaadi ile yapılmış olsa da bazı vakaların art niyetle gerçekleşmesi muhtemeldir.

⁴⁰⁵Eski Türklerde ve Anadolu kültüründe yöresel farklılıkları ile kız kaçırma geleneği. Mahmut Tezcan, “Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneğinin Antropolojik Çözümlemesi”, *Aile ve Toplum*, Yıl:5, C 2, S 6, Ekim-Aralık 2003, s.41-48; Kız kaçırma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt Güvenç, “Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız-Kaçırma, Kuma Ve Amca-Kızı Evliliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, C 0, S 1, Yıl 1993, s.43-48; Filiz Güven, “Kars Kültüründe Kız Kaçırma /Kaçırma Geleneğinin Sosyokültürel Arka Planı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C 4, S 8, Ocak 2016, s.197- 205; Berrin Bozdoğan Akbulut, “Kaçırma ve Alıkoyma Suçu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 8, S 1-2, 2000, s. 313-351.

⁴⁰⁶Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s.113.

Anadolu da kız kaçırma vakaları bölgesel farklılık gösterse⁴⁰⁷ de genel itibarı ile birbirlerini seven bir kız ve bir erkeğin başvurmuş olduğu bir yoldur.

Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde bu suç “*kız kaçırma, kadın kaçırma, cebren kız kaçırma*” olarak yer almaktadır. Ancak her vilayette farklı isimlerle geçmektedir. Erzurum vilayetine ait suç cetvellerinde farklı bazı isimler kullanılmıştır. Bunlar; “*kız sürmek, kız sürüklemek, kız kaldırmak*”dır.⁴⁰⁸ Cebren kaçırılan vakaların failleri kürek cezasına çarptırılır.⁴⁰⁹ Belgelerde zorla kaçırılanlar hakkında izahat kısmında not düşülmemiş ise bu vaka hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Ergani-Maden sancağında meydana gelen 3 kadın kaçırma vakasında 2 fail ve mağdur kadın ismi yazılmış iken, bir kadın ismi yazılmadığı gibi izahat kısmına da herhangi bir not düşülmemiştir. Bu vakalar sadece bir failin yakalandığı ile ilgili bilgi bulunmaktadır.⁴¹⁰

Vilayet genelinde 44 vaka meydana gelmiş olup, sancaklara göre dağılımı ise şu şekildedir; Merkez sancakta 3 vaka; Mardin sancağında 12 vaka; Ergani-Maden sancağında 17 vaka; Siverek sancağında 12 vaka meydana gelmiştir.⁴¹¹ Buna karşılık kız kaçırma suçunun işlenmediği kazalarda mevcuttur. Bunlar ise; Diyarbekir merkez kazası, Silvan, Lice, Beşiri ve Viranşehir kazalarıdır. En fazla kız kaçırma suçu (17) Ergani-Maden sancağında gerçekleşmiştir. Bu suçun failleri ise, tek başına işledikleri ve yardımcıları olmadığı tespit edilmiştir. 44 vakaya karşılık 44 fail, ancak bu faillerden 13 firar etmişlerdir. Suçların hangi kazalarda kaç adet işlendiği ise; Derik kazasında 3, Mardin, Cizre ve Nusaybin kazalarında 1’er, Midyat kazasında 6, Savur da 3; Ergani-Madende 13, Palu’da 4; Siverek kazasında 9, Çermik’te 3 vaka

⁴⁰⁷Tezcan,“Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneğinin Antropolojik Çözümlemesi”, s. 41-18.; Mehmet Yetişgin- Toroshan Özdamar, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği” *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 1, 2016, s.219-240.

⁴⁰⁸Taşdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917)*, s. 142.

⁴⁰⁹Bu zorla kaçırılan kız, kadın veya buluğa ermemiş bir çocuk ise farklı cezalar verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. BOA. İ. DÜİT. 78/31, (206. Maddesinde); Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.263; Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 866-867.

⁴¹⁰BOA. DH. EUM. EMN. 94/21; 67/8;

⁴¹¹BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

meydana gelmiştir.⁴¹² Kız kaçırma suçunun diğer suçlara oranla faillerinin az olmasının sebebi, devletin vermiş olduğu ağır cezalar dışında, toplumun aşiret yapılanmasından kaynaklandığı, aşiretlerin vermiş olduğu cezaların caydırıcı olması sebep gösterilebilir. Faillerin 31'i tutuklu, 13'ü firarda oldukları tespit edilmişlerdir.

Vilayet genelinde 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine göre toplamda 19 vaka meydana gelmiş ve faillerin hepsi belidir. 19 vakaya karşılık 25 fail tespit edilmiş, bu faillerden 15'i tutuklu, 10'u ise firar durumunda oldukları tespit edilmiştir. Faillerin medeni hallerine bakıldığında zaman, bekâr erkek tutuklu 12, bekâr erkek firar 6, dul çocuksuz tutuklu 3, dul çocuksuz firar 4 kişi oldukları tespit edilmiştir. Burada vukuat-ı cinaiye cetvellerine kıyasla fail sayısının suç sayısından biraz daha fazla olduğu ve bazı kız kaçırma vakaları fail beraberinde arkadaşını veya aile fertlerinden birini götürmüştür.

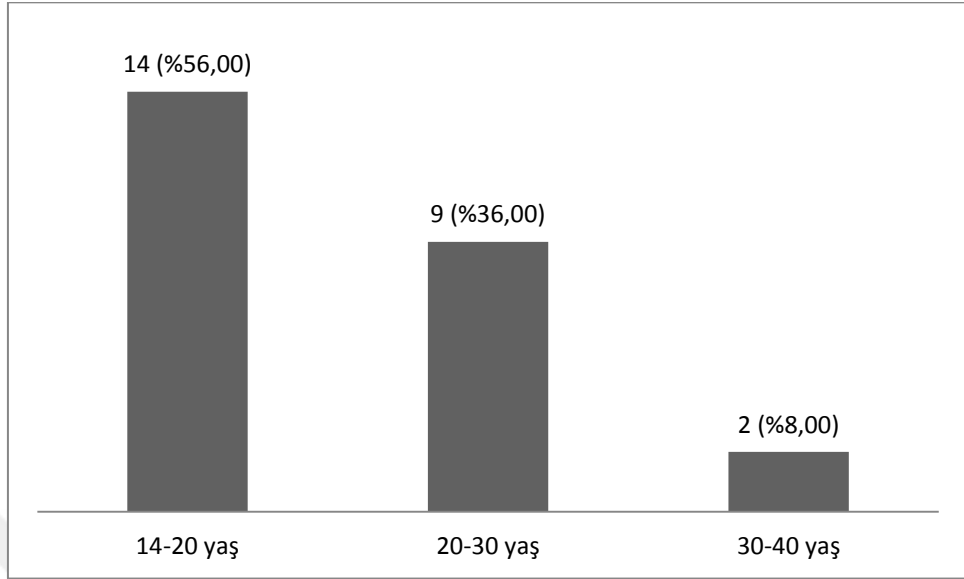
Faillerin sabıklarına dair bilgiler ise, ilk defa suça karışan tutuklu 14, ilk defa suça karışan firar 10, sabıklı tutuklu fail sayısı ise 1 kişidir. Faillerin meslek dağılımı, çiftçi tutuklu 7, çiftçi firar 9, zanaatkâr tutuklu 4, zanaatkâr firar 1, işsiz tutuklu 4 kişidir. Faillerin mensup oldukları dinler ise, İslam tutuklu 12, İslam firar 5, muhtelif Osmanlı tebaası tutuklu 3, firar 5 kişidir. Faillerin eğitim durumu okuma yazma bilen tutuklu 6, okuma yazma bilen firar 2, okuma yazma bilmeyen tutuklu 9, okuma yazma bilmeyen firar 8 kişidir. Kız kaçırma vakalarında faillerin okuma yazma bilmeyen kişilerin daha fazla karıştıkları görülmüştür. Erzurum vilayetindeki kız kaçırma vakalarının çoğu yine eğitim seviyesi düşük kişiler tarafından işlendiği görülmüştür.⁴¹³

Faillerin ikametgâh bilgileri, şehirli tutuklu 5, şehirli firar 2, köylü tutuklu 10, köylü firar 8 kişidir. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşıyor olması sebebi ile suç oranlarının buralarda fazla olması doğal bir durumdur. Faillerin yaş aralıkları 14-20 yaş aralığında tutuklu 9 kişi, firari 5; 20-30 yaş aralığında tutuklu 6, 20-30 yaş aralığında firar 3, 30-40 yaş aralığında faili firar sayısı 2 kişidir. Bu

⁴¹²BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

⁴¹³Taşdemir, II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917), s.145

suçların sebepleri ceraim-i umumiye cetvellerinde (%47,37) 9'u ırza tasallut, (%52,63) 10'u aşk, başlıkları altında kaydedilmiştir (Grafik 19).

Grafik 19: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Vilayet Genelinde Meydana Gelen Kız Kaçırma ve Cebren Kız Kaçırma Suçunu İşleyen Faillerin Yaş Aralığını Gösterir Grafik.⁴¹⁴

Diyarbakir Vilayetinde 36 aylık vukuat-ı cinaiye ve ceraim-i umumiye cetvellerine göre toplamda 69 vaka meydana gelmiş, bu vakalardan 69 fail tespit edilmiş, faillerin 46'sı (%66,67) tutuklu, geriye kalan 23 (%33,33) fail firar etmiştir. Kız kaçırma suçunun vilayet geneli aylık suç ortalaması 1,91'dir. Kız kaçırma vakalarında da Erzurum vilayetinde Diyarbakir vilayetine oranla daha fazla suçun işlendiği saptanmıştır.

⁴¹⁴BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2; DH. EUM. EMN. 27/27; 12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21; 51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29.

Suçun Adı	Toplam Suç	Faili Meçhul	Tutuklu	Firari	Fail Toplam
Tecavüz	44	-	38	6	44
Tecavüz Teşebbüs	5	-	5	-	5
Kız Kaçırma	63	-	46	23	69
Toplam	112	-	89	29	118

Tablo 11: Kadına Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerinin Genel Durumunu Gösterir Tablo.⁴¹⁵

⁴¹⁵ BOA. DH. EUM. EMN. 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21;51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; DH. EUM. MTK. 16/14;60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 811/29; BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

BÖLÜM IV

4. DEVLETE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

Devlet kurumu, kuruluşlarına ve düzenine karşı işlenen tüm suçlar sadece ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilmiştir. Bu suçlar, “*devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden, eşkıyalık, eşkıyaya yataklık, devlet malını çalmak, rüşvet, sahtekârlık, kalpazanlık*” alınmıştır.⁴¹⁶

4.1.Devlet Malını Çalmak

Devlete ait olan para ve senetlerin işleme konulması sırasında komisyon almak, bu gibi işlerin görülmesi sırasında, devletin gönderdiği paraları hak edenlere hak ettiğinden az dağıtmak, bu paraları kendi çıkarlarına dağıtmak, ihaleye fesat karıştırmak, zimmete para geçirmek; askerlerin ihtiyacı için gönderilen paraları doğru şekilde kullanmamak devlet malını çalmak olarak adlandırılmıştır.⁴¹⁷ Ve bu suç 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi’nde cinayet suçu olarak kabul edilmiş ve cezalar bu doğrultuda verilmiştir.⁴¹⁸

Devlete karşı işlenmiş bir suç olması sebebi ile cinayet suçu olarak kayıtlara geçmiş ancak bu suç vukuat-ı cinaiye cetvellerine yer almamıştır. Adı geçen suç ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilmiş olup bu suçun failleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Vilayet genelinde toplamda bu suç 69 tane vaka meydana gelmiş olup, bunlardan 64 vakanın failleri belli geriye kalan 5 (%7,25) vakanın failleri meçhul oldukları için haklarında bilgi bulunamamaktadır. 64 vakanın faillerinden 40’ı (%57,97) tutuklu, geriye kalan 24 (%34,78) fail ise cetvellerin tutulduğu esnada firari oldukları tespit edilmiştir. Faillerin medeni hallerine göre 13 bekâr erkek tutuklu, 8 firar; 20 evli çocuklu erkek tutuklu, 1 evli çocuklu firar; 7 evli çocuksuz erkek tutuklu, 3 evli çocuksuz erkek firarda; 2 dul çocuklu erkek tutuklu, 4 dul çocuklu

⁴¹⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴¹⁷BOA. DUİT. 78/31; Öztop, II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal Yapı Ve Adli Vaziyet, s.151

⁴¹⁸BOA. DUİT. 78/31.

erkek firari; 1 dul çocuksuz erkek tutuklu, 5 dul çocuksuz erkek firaridir.⁴¹⁹ Faillerin sabıka kayıtları ise tutuklu 25 ilk defa suça karışmış, firar eden fail sayısı ise, 10 kişi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca sabıka kayıtları olan ve daha önce yine suçlara karışan failler ise; tutuklu 15 sabıkalı, 14 firar eden fail tespit edilmiştir. Faillerin mesleklerine bakıldığında, memur tutuklu fail 4, çiftçi tutuklu 4, zanaatkâr tutuklu fail 3, zanaatkâr firarda olan 1, işçi tutuklu 13, işçi firarda 6, ev hizmetleri tutuklu 4, ev hizmetleri firarda 5, bu suça bulaşan en fazla kesim ise işsizler taifesi olmuştur. Toplamda 24 fail tespit edilmiş olup, bunlardan 12'si tutuklu, 12 'si firarda oldukları tespit edilmiştir.⁴²⁰ Faillerin mensubu olduğu dini cemaatler ise; 8 tutuklu İslam, 7 fail cetvellerin tutulduğu esnada firar durumdalar; Ermeni tutuklu 13 fail, 9'u firar; tutuklu 24 Muhtelif Osmanlı Tebaası, 8 fail ise cetvellerin tutulduğu esnada firarda oldukları tespit edilmiştir.

Faillerin eğitim durumları ise; okuma yazma bilen tutuklu fail sayısı 8, buna karşılık firarda olan okuma yazma bilen fail sayısı 4 kişidir. Ayrıca okuma yazma bilmeyen tutuklu 14, okuma yazma bilmeyen firari sayısı 9 kişi ve son zümre ise yüksek tahsil gören tutuklu fail 18 iken, firarda bulunan fail sayısı 11 kişidir. Faillerin ikametgâh yerlerine bakıldığında şehirli tutuklu 23, şehirli firar 8, köylü tutuklu 17, köylü firar 3 ve ikametgâh yeri belirsiz diyen kategori edilmiş, zümrede ise ikametgâhsız firarda olanlar 13 fail tespit edilmişlerdir.⁴²¹ Failin tespiti ve yakalanması en zor gruptur. Çünkü bir yerleşim yeri adresleri yoktur. Bunlara çingene taifesi⁴²² örnek gösterilebilir. Faillerin yaş aralıklarına bakıldığında ise, 20-30 yaş arası tutuklu 16, 20-30 yaş arası firar 13, 30-40 yaş arası tutuklu 19, 30-40 yaş arası firar 12, 40-50 yaş arası tutuklu fail 10, 40-50 yaş arası firar fail sayısı ise 4 kişi

⁴¹⁹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴²⁰BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴²¹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴²²Osmanlı Devleti'nde yaşayan çingene taifesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dilek Kayışbacak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler", *Tarih Kritik Dergisi*, C 3, S 1, 2007, s. 45-49; Dünyanın her tarafına yayılmış göçebe bir topluluktur. Bk. İsmail Altınöz, "Çingeneler" *DİA*, C Ek-1, TDV Yayınları, İstanbul 2016, s.293-296.

olarak tespit edilmiştir.⁴²³ Adı geçen suçun sebepleri ise, servet hırsı olarak 60 ve geriye kalan 4 suçun sebebi ise “ türlü sebepler” başlığı altında kaydedilmiştir.

Vilayet genelinde 12 aylık zaman zarfında meydana gelen devlet malını çalma suçunun aylık ortalaması 5,33’tür.

4.2.Rüşvet

Rüşvet;⁴²⁴ “yetkili birisine başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir şekilde menfaat vaat edilerek ya da sağlanarak bir işin yaptırılması”⁴²⁵ ya da bir memurun “yapmağa mecbur olduğu işi yapmamak veya yapmamağa mecbur olduğu işi yapmak”⁴²⁶ olarak tanımlanabilir. Rüşveti verene *raşi*⁴²⁷ adı verilmektedir. Tabi bu durum devlet kurumlarında gerçekleştiği göz önüne alındığı takdirde kurumların iş göremez hal almasına sebep olduğu gibi halkın mağdur olmasını beraberinde getirebilmektedir. Devlet kurumlarının yozlaşmasına, aksamasına, gerileyip devlet ve topluma problemler çıkarmasına sebep olan “en eski toplumsal hastalıklardan olan rüşvet”⁴²⁸ Osmanlı Devleti’nde de cinayet suçu olarak kabul edilmiş ve cezalar bu doğrultuda verilmiştir.

Rüşvet suçu diğer suçlara oranla tespiti daha zor bir suç olması hasebi ile devleti bir nebze de olsa zor durumda bırakmaktadır. Çünkü bu suçu işleyenler genel itibari ile teklif eden halktan rüşveti alan ise devlet kademelerinde çalışan kimselerdir. Eğer ki her iki tarafta razı ise tespiti daha da zor kılmaktadır. Ancak bir şikâyet üzerine tespit edilebilir.

Vukuat-ı cinaiye cetvellerine yansımayan bu suç ceraim-i umumiye cetvellerine kaydedilmiştir. Vilayet genelinde toplamda 13 suç tespit edilip kaydedilmiştir. 13 suçun failleri de bellidir. Bunlardan 4’ü firari, 9’u tutukludur.

⁴²³BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴²⁴Rüşvet ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Saffet Köse, “Rüşvet”, *DİA*, C 35, TDV Yayınları, s.303-306.

⁴²⁵Ömer Düzbakar, “İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet Ve Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 2008, Volume: 3, Number: 3 Article Number: C0074, s.532-550; Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekârlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler”, *Sayıştay Dergisi*, S 59, s.119.

⁴²⁶Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005, s.11.

⁴²⁷Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 814;Develioğlu, *Lügat*, s. 1053.

⁴²⁸Köse, “Rüşvet”, s.304.

Faillerin medeni halleri şöyledir: 3 bekâr erkek firari; 9 evli çocuklu erkek tutuklu; 1 evli çocuksuz erkek firaridir.⁴²⁹

Faillerin tamamı ilk defa suça karışmışlardır. Faillerin meslek dağılımlarına göre, 7 tutuklu memur, 2 firari memur, 2 tutuklu çiftçi, 2 firari çiftçidir. Mesleklerine dağıldığında çiftçi rüşveti alan değil veren olduğu muhtemeldir. Faillerin hangi dine mensup oldukları ise, tutuklu 7 İslam, 3 firari; 2 tutuklu Ermeni, 1 firaridir. Faillerin eğitim durumları, 7 okuma yazma bilen tutuklu, 2 okuma yazma bilen firar; 2 okuma yazma bilmeyen tutuklu, 2 okuma yazma bilmeyen firaridir. Faillerin ikametgâh adresleri, 7 şehirli tutuklu, 1 şehirli firar; 4 köylü tutuklu, 1 köylü firaridir. Faillerin yaş aralıkları, 20-30 yaş aralığında 6 tutuklu, 20-30 yaş aralığında 2 firaridir. Ayrıca 30-40 yaş aralığında 3 tutuklu, 30-40 yaş aralığında 2 firaridir. Faillerin bu suça bulaşma sebepleri ne bakıldığında belgelere en fazla zenginlik hırsı ve türlü sebepler yansımış olup, 7 servet hırsıyla, 6 türlü sebepler başlığı altında kaydedilmiştir.⁴³⁰

4.3.Eşkialık

Sözlük anlamı olarak, yol kesen *kuttâ-i tarîk*⁴³¹ ve şehir dışında yapılan haydutluk, yol kesicilikte bulunma *hirâbe*,⁴³² *şaki*,⁴³³ şeklinde tanımlanmaktadır.⁴³⁴ Bir kişi veya birden fazla kişinin dağlarda ve kırlarda yol kesip, silah zoru ile veya silahsız bir şekilde kişilerin hayatına kastedip, ellerindeki mallarını alarak halkı korkuya düşürmektir.⁴³⁵ 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 62. maddesinde bu suçu

⁴²⁹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴³⁰BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴³¹Develioğlu, *Lügat*, s.1060.

⁴³²Develioğlu, *Lügat*, s.443.

⁴³³Develioğlu, *Lügat*, s.1170.

⁴³⁴Eşkialık, tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlığın birlikte yaşamak zorunda kaldığı toplumsal bir olgudur. Eşkiya kelimesi “şaki” kelimesinin çoğuludur. Lügatte; bahtsız, fena hareketli, habis, haylaz, haydut, yol kesen anlamlarına gelmektedir. İslam fıkıhçıları, bir kişinin veya en az üç kişinin yerleşim alanlarının içinde ve dışında yaptığı hırsızlık ve soygunu eşkiyalık olarak değerlendirir. Eşkialığı açıklarken Osmanlı Devleti'nin kendine özgü toplumsal dinamiklerini dikkate almak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde eşkiyalık faaliyetleri ve isyan hareketleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Fakat bazı devletlerde görülen sosyal eşkiyalığın olup olmadığı kesin olarak belirtmek güçtür. Ayrıntılı bilgi için bk. Hakan Asan, “Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında, Osmanlı Muhacir İskan Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 3, 2016, s. 36-61.

⁴³⁵BOA. DUİT. 78/31; Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)” s.17; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s.395; Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı'da Eşkialık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkialık ve Terör*, (Haz. Osman Köse), Kültür Yayınları No:12, Samsun 2017, s.303-317; Turan Açık,

tanımladığı gibi, bu suçun cezası olarak hapis veya müebbet kürek cezasına çarptırılır.⁴³⁶ Eşkıyalık suçunun bir bölgede yayılmasının temel sebepleri olarak ekonomik sıkıntılar, yöneticilerin ehil olmayıp halka baskı uygulamaları, devletin halkın üzerine ağır vergiler koyması, belirli bölgelerde halkın ayanların kölesi gibi angarya işlerde çalıştırılması,⁴³⁷ halkın devlete karşı başkaldırmasına sebep olmuştur.

Vukuat-ı cinaiye cetvellerinde yer almayan bu suç ceraim-i umumiye cetvellerinde kayıt altına alınmıştır. Vilayet genelinde çok fazla bir eşkıyalık faaliyeti olmasa da mevcut suçların arasına kaydedilmiş 37 vaka bulunmaktadır; bu vakaların 10 tanesinin faili meçhul geriye kalan 27 tane vakanın failleri belirlenmiştir. Eşkıyalık suçundan toplam 49 fail tespit edilmiş, bunlardan 36'sı (% 73,47) tutuklu, 13'ü (% 26,53) firarda oldukları tespit edilmiştir.

Faillerin medeni hallerine göre 11 bekâr erkek tutuklu, 6 firari; evli çocuklu 13 tutuklu, 4 firari; evli çocuksuz erkek 9 tutuklu; dul çocuksuz erkek 3 tutuklu, dul çocuksuz erkek 3 firaridir. Faillerin sabıka durumları ise ilk defa bu suça karışanlar tutuklu 25, ilk defa bu işe karışanlar firarda olanlar 6, bunlar işledikleri suçlarla geçimlerini sağladıklarından ötürü daha önce suça karışıp karışmadıkları hakkında belgelerde kayıt bulunmamaktadır. Sabıkalı tutuklu 8, sabıkalı firarda 4, daha önce suça karıştıkları tabi hangi suç olduğu belirtilmemektedir. Adam öldürme, hırsızlık veya farklı bir suçtan hüküm giymiş ve ceza almamak için kaçak yani eşkıya olarak dağa çıkmıştır. Mazanne-i su 4'ü tutuklu, mazanne-i su 2 firardadır.⁴³⁸

Faillerin meslek durumuna bakıldığında eşkıyalık suçuna yeltenenler içerisinde iki grup öne çıkmaktadır. Bunlar ziraatla uğraşan ve işsizler tayfasıdır.

Meslek dağılımlarında çiftçi ve işsizler eşkıyalık suçunda fazla olduğu adı geçen bu iki zümrenin aynı zaman diliminde 1912-1917 yılları arasında Erzurum vilayetinde de bu suçta en fazla onlar tarafından işlenmiştir.⁴³⁹ Ziraat 19 tutuklu,

“Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s.27-72.

⁴³⁶BOA. DÜİT. 78/31.

⁴³⁷Mehmet Karataş, “XVII-XIX. Yüzyıllarda Diyarbekir ve Çevresindeki Bazı Eşkıyalık Hareketlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz-2017 C 16 S 63, s. 1288-1296.

⁴³⁸BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴³⁹Taşdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917)*, s.55.

ziraat firarda 11 kişi iken, işsiz 9 tutuklu, işsiz 10 firaridir.⁴⁴⁰ Sebep olarak devletin genel durumunda kötü bir gidişatin olması özel sebepler ise vilayette asayişin bozulmuş olması, kişilerin kendi arasındaki husumetleri, kişilerin işledikleri suçtan ötürü tutuklanmak istemeyip eşkıyaya sığındıkları ifade edilebilir. Bunun yanında işsiz tayfasının bu suça karışmasının sebebi olarak, kaybedecek bir şeyinin olmaması, zengin olma hırısı ile bu suça karıştıkları sebep olarak gösterilebilir.

Faillerin dini bilgilerine bakıldığında en fazla suçun Müslüman halk tarafından işlendiği görülmektedir. Vilayet genelinde en fazla nüfusa sahip olmaları hasebiyle bu doğal bir durumdur. Faillerden tutuklu 20 Müslüman, 7 firari; tutuklu 3 Ermeni, 4 firari; tutuklu 8 muhtelif Osmanlı tebaası, 7 kişinin firari olduğu tespit edilmiştir.

Faillerin eğitim düzeyine bakıldığında okuma yazma bilen hiç kimsenin katılmadığı grlmştir. Faillerden okuma yazma bilmeyen tutuklu 32, okuma yazma bilmeyen firari 17 oldukları tespit edilmiştir.⁴⁴¹ Eşkıyalık suçuna karışan faillerin, Erzurum vilayetinde olduğu gibi Diyarbakir vilayetindekiler de eğitim seviyelerinin düşük olduğu hatta okuma yazma bilmeyen kimseler olduğu saptanmıştır. Eğitim seviyesi düşük toplumlarda, devletin g kaybettiği, ekonomik sıkıntıların arttığı dönemlerde, asayişin bozulduğu vakitlerde hemen çareyi illegal işlerde aradıkları ifade edilebilir. Bunun en bariz rneği 1912-1917 yılları arasında Diyarbakir ve Erzurum vilayetlerinde meydana gelen eşkıyalık suçuna karışan faillerin eğitim seviyesi gösterilebilir.

Faillerin ikametgâhlarına bakıldığında, dönemin koşulları sebebi ile nfuslanmanın en fazla kırsal alanda olduğu varsayıldığı takdirde en fazla failin köylerde olması tabii bir durumdur. Faillerin şehirli tutulu 2, şehirli firar 1 kişi iken, köylü tutuklu 28, köylü firari 18, olduğu tespit edilmiştir. şehirde 5 vaka meydana gelirken kırsal alanda ise 44 vaka meydana gelmiştir.⁴⁴²

⁴⁴⁰BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁴¹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁴²BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Faillerin yaşı hakkında 14-20 yaş aralığında tutuklu 4, 20-30 yaş aralığında tutuklu 13, 30-40 yaş aralığında tutuklu 5, 40-50 yaş aralığında tutuklu 14, 50-60 yaş aralığında tutuklu 4, 60-70 yaş aralığında tutuklu 8, 70-80 yaş aralığında tutuklu 1 kişililerdir.⁴⁴³

Eşkıyalık suçuna karışma sebeplerine bakıldığında servet hırsı 28, düşmanlık sebebi ile 12, türlü sebepler ile 9 kişi gösterilmiştir. Tabi ki de her bölgenin her coğrafyanın koşulları, siyasi durum, halkın ekonomik ve sosyal durumu, idarecilerin yönetim şekli vb. durumlar diğer suçlarda olduğu gibi eşkıyalık suçunun türemesine sebebiyet vermektedir. Her bölgede farklı sebeplerle türemiştir. Örneğin, Batı Anadolu'da Aydın Vilayetinde, Karadeniz Bölgesinde Samsun, Amasya sancaklarında her gün Müslüman köyleri basıp insanları katl ettikleri Rum eşkıyaları⁴⁴⁴ türemiştir. Anadolu coğrafyasının doğusunda Diyarbekir vilayetinde ise, siyasi bir amaç gütmemekle beraber çok az bir oranda eşkıyalık vakası meydana gelmiştir. Hatta eşkıyalık faaliyetlerinin bu derece az olmasını sağlayan etmenler için Diyarbekir vilayet yöneticilerden yardım almışlardır.⁴⁴⁵

4.4.Eşkıyaya Yardım Yataklık

Eşkıyaya yardım ve yataklık etme suçu vukuat-ı cinaiye cetvellerinde yer almamıştır. Failler hakkında daha ayrıntılı bilgi veren ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilmiştir. Eşkıya grupları temel gıda ihtiyaçlarını ve istihbarat bilgileri almak, amacıyla köyde, kasabada ve şehirde yaşayan bazı kimseleri tehdit ve zor kullanarak tedarik etmeye çalıştıkları olası bir durum olduğu gibi bazı fırsatçılar için de bir iş kapısı olmuştur.⁴⁴⁶ Eşkıyaya yardım yataklık edenler bununla beraber cinayet suçuna ortak olmuşlardır.

Eşkıyaya yardım ve yataklık suçu vilayet genelinde çok az işlendiğini söylemek mümkündür. Vilayet genelinde suç cetvellerine yansıyan toplamda 6 vaka

⁴⁴³BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁴⁴İnce Erdoğan, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayeti'nde Bazı Eşkıyalık Olayları", s.477-490; Zeki Çevik, Filiz Özkan, "Pontus Terörünün I. Meclise Yansımaları (1920-1923)" s.647-662; Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler" *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s. 159-179.

⁴⁴⁵Karataş, "XVII-XIX. Yüzyıllarda Diyarbekir ve Çevresindeki Bazı Eşkıyalık Hareketlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", s. 1282-1296.

⁴⁴⁶Öztop, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), s.155.

olup, bunlardan 1'inin faili meçhul, geriye kalan 5 vakanın faili belirlenmiştir. 5 vakaya 6 fail karışmıştır. Faillerden 5'i tutuklu, 1'i cetvellerin tutulduğu esnada firari durumdadır. Faillerin medeni halleri ise evli çocuklu tutuklu 2 kişi, dul çocuklu erkek tutuklu 2, dul çocuksuz erkek tutuklu 1 kişi; cetvellerin tutulduğu esnada 1 failin firarda olduğu tespit edilmiştir.

Eşkiyaya yardım ve yataklık suçunu işleyen faillerin sabıka durumlarına bakıldığında suça ilk defa karışanların 4 kişi olduğu ve bunlardan 3 'nün tutuklu, 1'inin firarda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sabıkalı tutuklu 2 fail daha tespit edilmiş olmakla beraber bu sabıkalı olan failin hangi suçtan ötürü sabıkalı olduğu hakkında belgelerde her hangi bir kayıt bulunamamaktadır.

Bu suça iştirak eden faillerin meslek dağılımları ise, işçi tutuklu 5, işçi firar eden 1 kişi olduğu belirtilmiştir. Bu suça meyledenlerin hem geçim sıkıntısı içinde oldukları ifade edilebileceği gibi, korku yüzünden de bulaştıkları ya da eşkiya olan yakın akrabalarına yardım ederek suça bulaştıkları ifade edilebilir. Faillerin hangi dine mensup oldukları bilgisi ise, bu suçun tamamı Müslüman tebaa tarafından işlendiği bunlardan 5'inin tutuklu, 1'inin firarda olduğu tespit edilmiştir. Faillerin eğitim seviyesine bakıldığında, okuma yazma bilmeyenler tarafından işlendiği, okuma yazma bilmeyen tutuklu 5, okuma yazma bilmeyen firarda 1 kişi olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴⁷

Eşkiyanın en fazla hüküm sürdüğü alan olan kırsal alandaki halktan yararlanmıştır. Ve bu suça ortak olanların köylü tutuklu 5, köylü firarda 1 kişi olduğu tespit edilmiştir. Suçun tamamı kırsal alanda gerçekleşmiştir. Faillerin yaş aralıklarına bakıldığında genel itibari ile 30-40 yaş aralığı 5 işi tutuklu, 1 kişi ise firar durumdadır. Bu 6 failin bu suça yeltenmesinin sebebi olarak servet hırsı belgelere yansımıştır.⁴⁴⁸

4.5.Sahtekârlık

Sahtekârlık suçu, genel olarak suça bağlı şekilde cinayet, cünha ve kabahat olarak sınıflandırılır. Burada devlete karşı bir sahtekârlık var ise bu suç cinayet suçu

⁴⁴⁷BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁴⁸BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

olarak tasnif edilir ve bu çerçevede ceza verilir. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 15. faslın 148-149. maddelerinde belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin göndermiş olduğu emirnameleri değiştiren veya amacı dışında kullananlar, devlete ait mühürlerin benzerlerini yapanlar, devlet memurlarına ait imza ve mühürlerini taklit edip, yetkisi olmadığı halde kullanan, mal sandığı, esham ve tahvil senetlerin sahtelerini yapan cinayet suçu ile yargılanır.⁴⁴⁹ Cezası, 10 seneden az olmamak şartı ile kürek veya kalebentlik cezasına çarptırılır.⁴⁵⁰

Devlete karşı işlendiği ve ceza olarak kalebentlik, kürek cezası olan bir cinayet suçu olmasına rağmen vukuat-ı cinaie cetvellerinde yer verilmeyen bu suç ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilmiştir.

Vilayet genelinde toplamda 21 vaka meydana gelmiş, bu vakalara karşılık 22 fail tespit edilmiştir. Bu faillerin 17'si (%77,27) tutuklanmış, 5'i (%22,73) firar etmiştir. Bu faillerin medeni halleri, tutuklu 8 bekâr erkek, 1 firari; tutuklu 9 evli çocuklu, firarda olan fail sayısı ise 4 kişi olduğu tespit edilmiştir. Sahtekârlık suçuna bulaşan faillerin sabıkasına kayıtları ise, ilk defa suça karışanlar 17 tutuklu ve ilk defa suça karışanlardan 5 kişi cetvellerin tutulduğu esnada firar etmiş durumdadır. Ayrıca faillerin meslek grupları ise özellikle altın kuyumculuk işi ile uğraşan sarraf ve zanaatkârların karışıklarını görülmektedir. Dağılımları, tutuklu 7 sarraf, 3 firar; tutuklu 10 zanaatkâr, firar durumda olan ise 2 kişi tespit edilmiştir. Faillerin dinî guruplara göre dağılımı diğer suçlara oranla gayrimüslim tebaanın daha fazla bulaştıkları aşikârdır. İslam firar 2, Rum tutuklu 8, tutuklu 6 Ermeni, firarda olan 3; geriye kalan tutuklu 3 kişi muhtelif Osmanlı tebaasındandır. Faillerin eğitim durumları okuma yazma bilen tutuklu 16, okuma yazma bilen firar eden 5, okuma yazma bilmeyen tutuklu 1 kişi tespit edilmiştir.⁴⁵¹

Bu suçun tamamı şehirde gerçekleşmiş olup, şehirli tutuklu 17, firari olan 5 kişidir. Faillerin yaş aralıklarına bakıldığında 20-30 yaş aralığında tutuklu 6, 20-30 yaş aralığında firar eden failler 2 kişidir. 30-40 yaş aralığında tutuklu 7, 30-40 yaş aralığında firar eden fail 2 kişidir. 40-50 yaş aralığında tutuklu fail 4, 40-50 yaş

⁴⁴⁹BOA. DÜİT. 78/31; Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet*, s.153.

⁴⁵⁰BOA. DÜİT. 78/31; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 865; Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet*, s.153.

⁴⁵¹BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

aralığında firar eden fail sayısı 1 olduğu belgelere yansıyan bilgiler arasındadır. Sahtekârlık suçunun belgelere yansıyan sebepleri 20 tanesi zenginlik mal mülk hırsı için işlenmiş geriye kalan 2 suçun sebebi ise “türlü sebepler” başlığı altında kaydedilmiştir.⁴⁵²

Vilayet genelinde 12 aylık ceraim-i umumiye cetveline göre aylık ortalama 1,75 sahtekârlık suçu işlenmiştir.

4.6.Devletin İç ve Dış Güvenliğini İhlal

Devlete karşı işlenmiş bir suç olması sebebi ile birçok suç gibi vukuat-ı cinaieye cetvellerinde değil de ceraim-i umumiye cetvellerinde kaydedilmiş bir suç olup diğer suçlara oranla en az işlenmiş cinayet suçlarındandır. Belgelere yansıyan devletin dış güvenliğini ihlal eden bir suç kaydedilmemiş olup, devletin iç güvenliğine yönelik sadece belgelere yansıyan 1 vaka bulunmaktadır.⁴⁵³ İç güvenliği ihlal eden suçun faili hakkında bazı bilgiler şöyledir: faili belli 1 vaka, fail evli çocuklu erkek tutuklu, ilk defa suça karışmış, mesleği zanaatkar, dini Ermeni, okuma yazma biliyor, ikametgah adresi şehirli, yaş aralığı 30-40, suçun sebebi ise türlü sebepler olarak kaydedilmiştir. Devlete yönelik olması gayrimüslim tebaaya mensup olması ve dönemin siyasî konjonktürü düşünüldüğünde “türlü sebepler” başlığı altında siyasî bir suç işlendiği ifade edilebilir.

Devlete Karşı İşlenen Suç	Toplam Vaka	Faili Meçhul	Tutuklu Fail	Firar	Toplam Fail
Dev. Malını Çalma	69	5	40	24	64
Rüşvet	13	-	9	4	13
Eşkiyalar	37	10	36	13	49
Eşkiyaya Yardım Yataklık	6	1	5	1	6
Sahtekârlık	21	-	17	5	22
Toplam	146	16	107	47	154

Tablo 12: Devlete Karşı İşlenen Suçlar ve Faillerinin Toplam Durumunu Gösterir Tablo.

⁴⁵²BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁵³BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

CERAIM-İ UMUMİYE CETVELLERİNE YANSIYAN SUÇLAR VE FAİLLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Vilayet genelinde işlenmiş, 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan cinayet suçlarının, türleri ve faillerine topluca bakıldığı zaman, vilayet genelinde toplamda işlenen 460 vaka meydana gelmiştir. Bu 460 vakadan faili belli olan 371 vakaya karşılık 89 vakanın failleri meçhuldür (Tablo 13). Meçhul olan vakaların faili hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ancak faili belli olan vakaların failleri hakkında toplam 634 fail tespit edilmiş olup, bunlardan failli tutuklu olan 383, cetvellerin tutulduğu esnada firarda bulunan fail sayısı ise 251 kişi olmak üzere toplamda 634 fail tespit edilmiştir. 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine göre 1912-1917 tarihleri arasında tutulan cetvellere göre aylık suç ortalaması 38,33'tür. Ayrıca faili meçhul vakanın oranı %19,28'e tekabül etmektedir.⁴⁵⁴

12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan devlete karşı işlenen suçların yüzdelik oranları; devletin iç güvenliğine yönelik tehdit suçu %0,22; eşkıyalık suçu %8,04; eşkıyaya yardım yataklık %1,30; devlet malını çalma %15,00; rüşvet %2,83; sahtekârlık %4,57 şeklindedir. Bu türden suçlar olarak kabul edilen kalpazanlık ve devletin dış güvenliğini tehdit suçları işlenmemiş suçlar arasındadır. Devlete karşı işlenen suçlar içerisinde devlet malını çalma suçu en fazla işlenen suç olduğunu ifade edilebilir. Sebeplerine bakıldığında 1912-17 yılları arasını kapsayan dönemde devletin içinde bulunduğu durum dolayısıyla, devletin dikkatinin sınırlarda olması sebebiyle içerideki asayişin biraz aksaması olarak ifade etmek mümkündür. Toplam suçlar içerisindeki oranı ise, %31,96'dır.

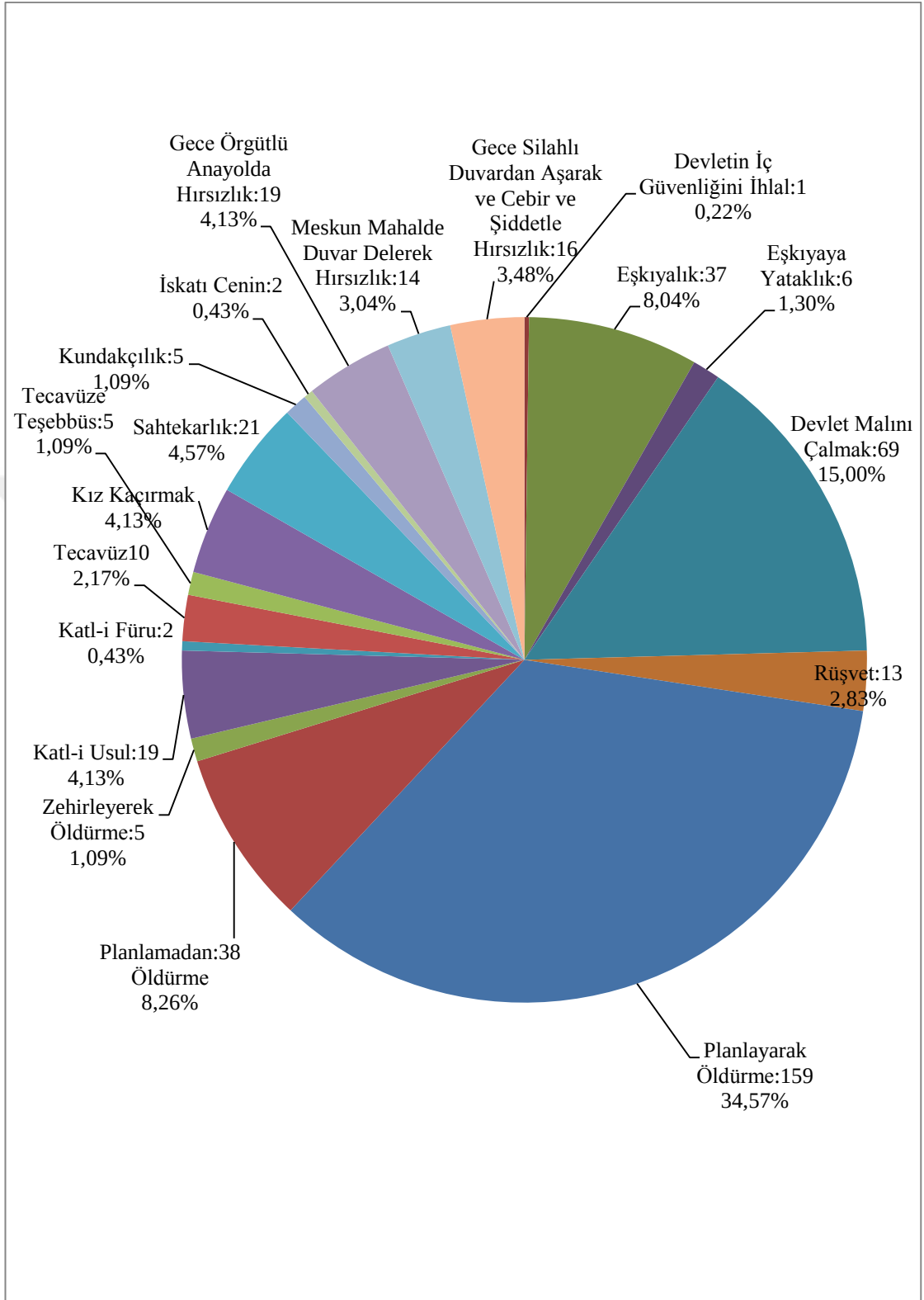
Kişini canına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenmiş suçların, toplam suçlar içerisindeki oranları şöyledir; planlayarak adam öldürme %34,57; planlamadan adam öldürme %8,26; zehirleyerek adam öldürme %1,09; katl-ı füru %0,43; katl-ı usul %4,13; kürtaj %0,43'tür. Ayrıca (organ) uzv kesme, öldürmeye teşebbüs suçları cetvelde bulunmasına karşın işlenen suç tespit edilememiştir. Kişinin can ve vücut bütünlüğüne karşı işlenmiş olan cinayet suçları içerisinde planlayarak adam öldürme

⁴⁵⁴BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

en fazla işlenen suçlar olarak değerlendirilebilir. Toplam suçlar içerisindeki oranı ise, %48,91'dur.

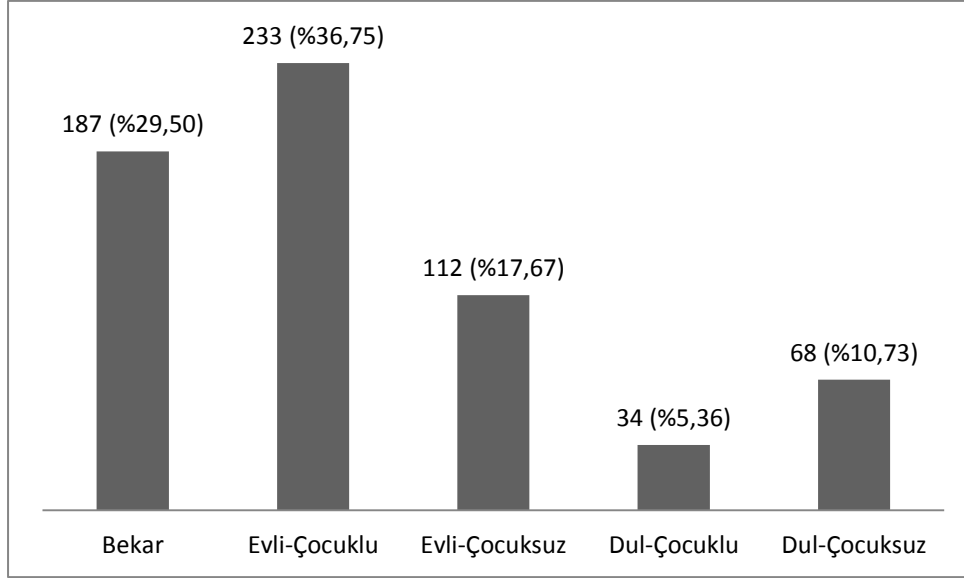
Kişinin mal varlığına karşı işlenmiş suçların toplam suçlar içerisindeki oranlarına bakıldığında zaman, kundakçılık %1,09; gece örgütlü ana yolda hırsızlık %4,13; meskûn mahalde duvar delerek hırsızlık %3,04; gece silahlı duvardan aşarak, cebren ve şiddetle hırsızlık %3,48 şeklindedir. Mal varlığına karşı en fazla suçun hırsızlık ile meydana geldiği ifade edilebilir. Sebep olarak dönemin şartları asayişten sorumlu kolluk kuvvetlerinin yetersizliği, var olanların zamanında maaşını alamaması; ayrıca halkın geçim sıkıntısı çekmesi gibi sebepler ifade edilebilir. Toplam suçlar içerisinde mal varlığına karşı işlenen suçların oranı %11,74'dir.

Kadına yönelik işlenmiş suçların, toplam suçlar içerisindeki oranlarına bakıldığında zaman, tecavüz (10)%2,17; tecavüze teşebbüs (5) %1,09; cebren kız kaçırma (19) %4,57'tir. Kadınlara yönelik cetvellere yansıyan bu suçlardan en fazla işlenmiş olan suçun kız kaçırma suçu olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer suçlara oranla kadına yönelik bu suçlar çok az işlenmesinin sebebi devletin koymuş olduğu cezaların yanı sıra, kadının toplumda önemli bir yere sahip olduğu ile ifade edilebilir. Cetvellerde herhangi bir kadının suça karışmamış olması, toplumda kadınların işledikleri suçların cetvelleri yansımalarını engellemiştir. Kadına yönelik işlenen suçların, toplam suçlar, içerisindeki oranı %7,39 ile en düşük suç oranıdır (Grafik 20). Buna karşılık Aydın vilayetinde ise ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan suçların toplamı 1359 olup, toplam suçlar içerisindeki oranı ise %49,80'dir.

Grafik 20: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Toplam Suçların İstatistik oranlarını Gösteren Grafik.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; BOA DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

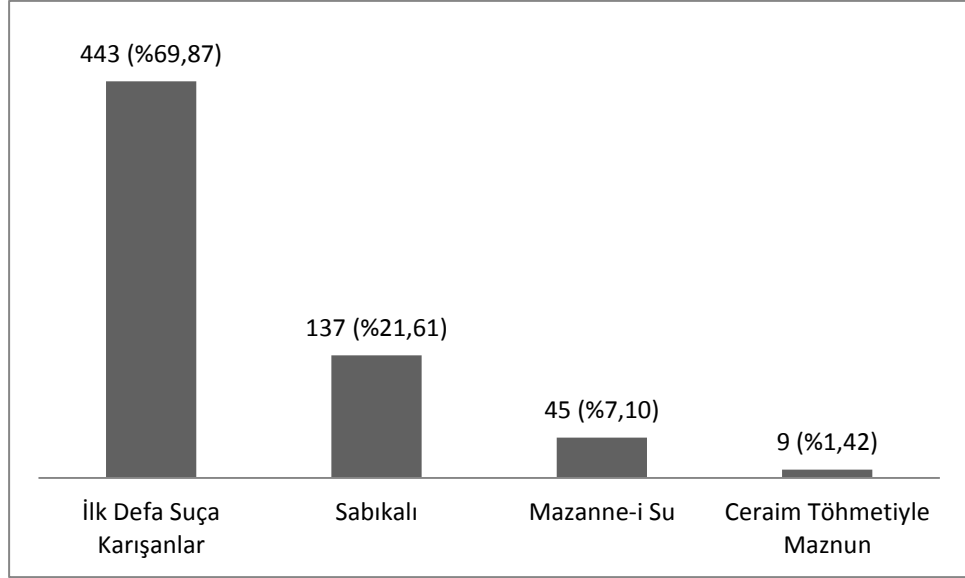
Grafik 21: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Faillerin Medeni Hallerini Gösterir Grafik.⁴⁵⁶

Tutuklu bekâr erkek oranı %27,45, firari oranı %10,17; tutuklu evli-çocuklu erkek oranı %21,69, firari oranı % 7,68; tutuklu evli çocuksuz erkek oranı %11,71, firari oranı %3,45; tutuklu dul çocuklu erkek %4,61, firari oranı %2,30; tutuklu dul çocuksuz erkek %6,91, firari oranı ise %4.03'tür. Bu verilere göre en fazla suç işleme oranı bekârlarda olmasına karşın, ikinci sırayı dul failler değil de evliler alması, toplumda bekar erkekler ve evli-çocuklu erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu ifade edilebilir. En fazla suçun bekârlar tarafından işlenme sebeplerine bakıldığında bekârları evlilere oranla sorumlulukların az olması, gençliğin vermiş olduğu heyecandan ötürü⁴⁵⁷ suça bulaşma oranları yüksektir. Ancak ikinci sırayı evli-erkeklerin alması, durumu farklı bir noktaya taşımaktadır. Evli çocuklu grubu bu suça bulaşmasını, ancak toplumun sosyo-ekonomik yapısıyla açıklanabilir. Son grup ise dullar en az suça karışanları teşkil etmekle birlikte özellikle dul-çocuklu erkeklerin bu suçu az işledikleri tespit edilmiştir. Sebep olarak geride çocuklarına bakacak kimselerin olmaması onu suç işlemekten alıkoymakta şeklinde ifade edilebilir. Erkek tutuklu faillerin oranı %72,37, firar eden faillerin oranı %27,63'tür.

Faillerin sabıka kayıtlarına bakıldığı zaman en fazla suçun, ilk defa suça karışanlar tarafından işlendiği görülmüştür (Grafik 22).

⁴⁵⁶BOA. DH. EUM. THR. 102/95; BOA DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁵⁷Öztop, "II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), s.82.

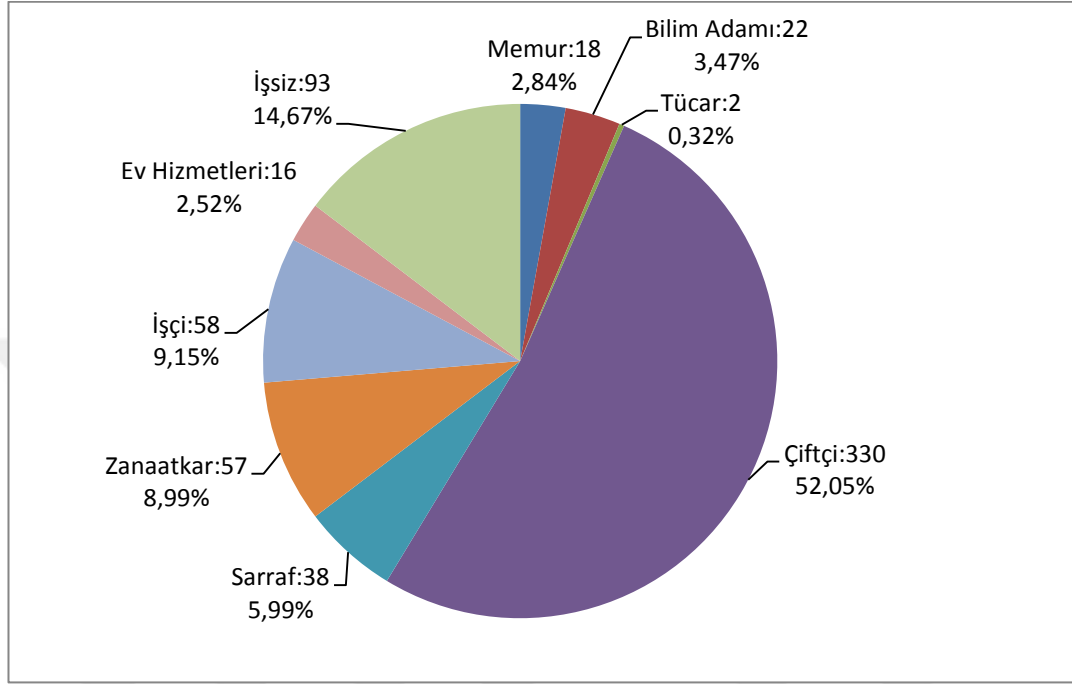
Grafik 22: Faillerin Sabıka Kayıtlarını Gösterir Grafik.⁴⁵⁸

Dağılımlar, ilk defa suça karışan tutuklu oranı %49,05, firari oranı %15,72; tutuklu sabıkalı fail oranı %19,32, firari oranı %8,90; suç işlemeyi bir alışkanlık haline getiren zümre olan mazanne-i su tutuklu oranı %3,98, firari oranı %2,84; suçu halen tespit edilememiş yani ceraim töhmetyile maznunların oranı %0,19'dur. Faillerin bu denli ilk defa suça karışanların oranı %64,77 gibi bu denli fazla olmasının sebebi dönemin şartları ile halkı suç işlemeye itmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca bakıldığında sabıkalı olanların daha önce herhangi bir suçtan ceza almalarından ötürü bir daha suça karışmadıkları ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nin cinayet suçları için çok ağır cezaları olması sebebi ile bir karışan bir daha karışma cesareti bulamıyor. Bu sabıkalıların buradaki oranlarına bakıldığında oranlarının %28,22 olmasının sebebi olarak 1909'da "genel af"⁴⁵⁹ ilan edilmiş olmasından kaynaklandığı gibi firarda bulunan failler de bu oranın bu şekilde yüksek olmasına sebep olması muhtemeldir.

⁴⁵⁸BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁵⁹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı)*, TTK Yayınları, C 9, s.42-43; Ömer Faruk Bulut, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum 2016, s.25-35; Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, C 3, S 5, 2009, s. 41-60; İlay İleri, "Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af", *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, OTAM, C 17, S 17, Ocak 2005, s.1-10.

Faillerin mesleki dağılımlarına bakıldığı zaman, suçların sebepleri arasında kuşkusuz sosyo-ekonomik faktörler önemli bir yere sahiptir. Refah düzeyi yüksek toplumlarda suç oranının o denli az olduğu ifade edilebilir. Faillerin mesleklerine göre toplam suç içerisindeki oranları,(Grafik 23).

Grafik 23: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Faillerin Meslek Dağılımını Gösterir Grafik.⁴⁶⁰

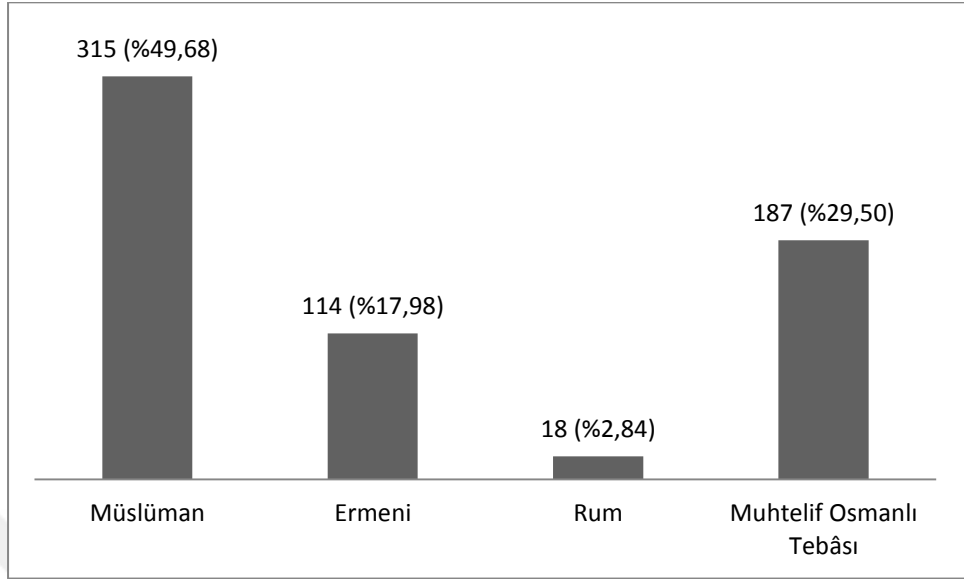
Tutuklu memur oranı %3,27, firari oranı %0,38; tutuklu erbab-ı fûnûn⁴⁶¹ oranı %6,37, firarda olanların oranı %3,08; tüccar tutuklu %0,38; çiftçi tutuklu oranı %27,31, firar eden fail oranı %12,69; tutuklu sarraf oranı % 4,81, firari oranı %3,08; tutuklu zanaatkâr oranı %9,81, firar oranı %3,08; tutuklu işçi oranı %5,19, firari oranı %2,12; tutuklu ev hizmetleri oranı %0,77, firar oranı %0,96; tutuklu işsiz oranı %9,81, firari oranı %6,54 şeklindedir.

En fazla suçun %40 oranında çiftçiler tarafından işlendiği ve sonraki sıralamalar ise işsizler, zanaatkârlar, erbab-ı fûnûn şeklinde sıralamak mümkündür. En az suça karışan meslek grubu ise tüccarlık ve sadece 2 fail tespit edilmiştir. Çiftçilerin toplam suç içerisindeki oranlarının bu kadar yüksek olmasının sebebi halkın temel geçin kaynağının tarım ve hayvancılık olmasıdır.

⁴⁶⁰ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁶¹ İlim Adamı.

Faillerin mensubu oldukları cemaatlere göre toplam suç içerisindeki oranları şöyledir (Grafik 24).

Grafik 24: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Kaydedilen Faillerin Dini Dağılımlarını Gösterir Grafik.⁴⁶²

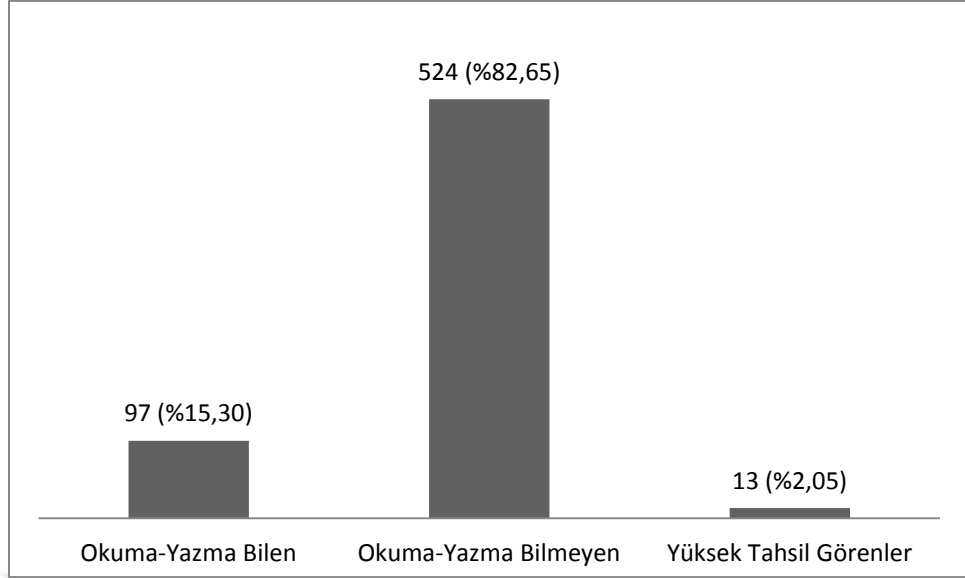
Tutuklu İslam fail oranı %31,78, firari oranı %10,47; tutuklu Ermeni oranı %12,90, firari oranları %7,29; tutuklu Muhtelif Osmanlı Tebaası oranı %22,99, firar oranı %8,97 iken son olarak en az suça karışan cemaat olarak Rum tutuklu fail oranı %4,11, firarda olan fail oranı ise, %1,50 şeklindedir. Toplam suç dağılımı içerisinde %42,25 oranla Müslümanların daha fazla suça karışmış olup sebep olarak nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁶³ Daha sonra oranlara göre diğer sıralamalar muhtelif Osmanlı tebaası, Ermeniler, Rumlar yer alırken, cetvellerde yer almasına rağmen Musevilerin suça karışmadıkları tespit edilmiştir. Bu durum ancak Musevilerin nüfus olarak çok az⁴⁶⁴ olması ile ifade edilebilir.

Faillerin eğitim düzeyleri hakkında ceraim-i umumiye cetvellerine yansıyan durum okuma yazma bilmeyenler, temel eğitimi alanlar ve yüksek tahsil görenler şeklinde ayrı ayrı kaydedilmiştir. Toplam suç içerisinde eğitim düzeyinin faillere göre oranları şöyledir (Grafik 25):

⁴⁶²BOA. DH. EUM. THR. 102/95; BOA DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2

⁴⁶³1913'te vilayetin cemaatlere göre nüfus dağılımını gösteren belge bk. BOA. DH. EUM. MTK. 74/51.

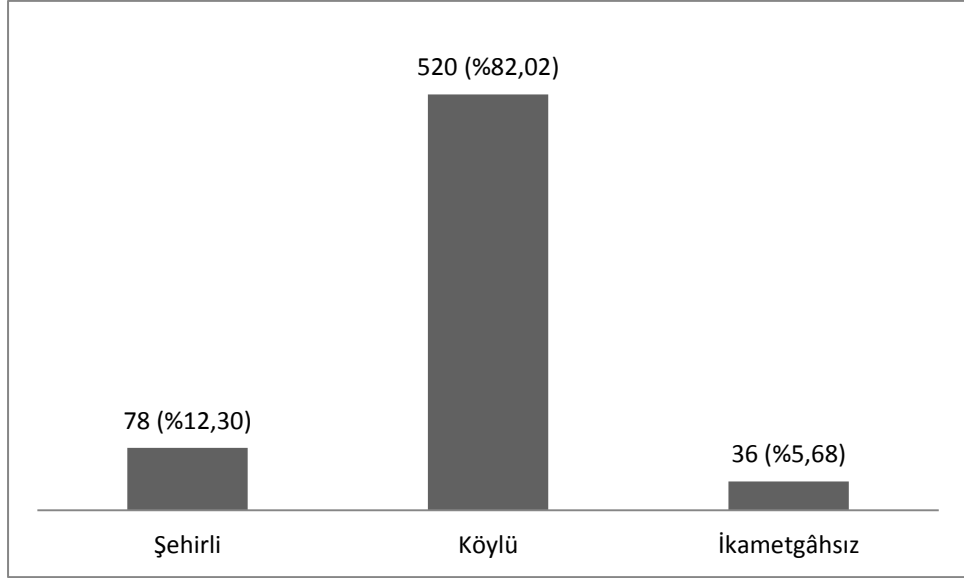
⁴⁶⁴BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48; Karpas, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s.407-448.

Grafik 25: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Kaydedilmiş Faillerin Eğitim Düzeylerini Gösterir Grafik.⁴⁶⁵

Okuma yazma bilen tutuklu fail oranı %24,96, firar oranı %7,72; okuma yazma bilmeyen tutuklu fail oranı %39,32, firar oranı %15,80; yüksek tahsil gören tutuklu oranı %6,82, firar oranı %5,39 şeklindedir. Faillerin eğitim seviyesi okuma yazma bilmeyen zümresinin %55,12'lik bir oranla en fazla suça karışanlar olarak göstermiştir. Eğitim öğretimin suç oranını düşürdüğünü ifade edilebilir. Bunun yanında okuma yazma bilen ve yüksek ilim görenlerin oranı, okuma yazma bilmeyenlerin oranına göre daha düşüktür. Suça karışma oranı en düşük olan zümre yüksek tahsil görenlerindir. Bunu hem akliselim davranmalarına hem de cezaların caydırıcı olması onları suçtan alıkoyan bir durumdur.

⁴⁶⁵BOA. DH. EUM. THR. 102/95;DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Grafik 26: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Kaydedilmiş Faillerin Yerleşim Birimini Gösteren Grafik.⁴⁶⁶

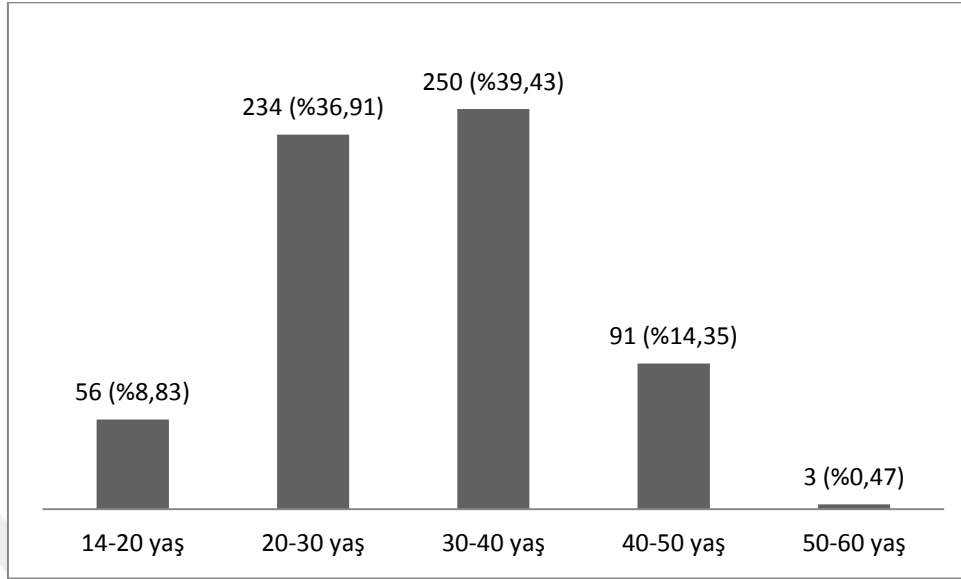
Şehirli tutuklu fail oranı %25,23, şehirli firar oranı %6,95; köylü tutuklu fail oranı %43,33, firar oranı %18,28; ikametgâhsız tutuklu ve firar oranları da eşit olmakla beraber %3,11 şeklindedir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere en fazla failin kırsal alanda oldukları ifade edilebilir. Bunun sebebine bakıldığında, nüfusun kırsal alanda yoğunlukta olması gösterilebilir. Faillerin firar oranının bu kadar yüksek olması hem kolluk kuvvetlerinin sayıca az olması, hem olay mahalline gelmesi epey vakit alması; hem de doğal şartların faillerin kaçması için şehir ve kasabalara oranla daha müsait olması ile açıklanabilir. Bu durum şehirde suç işlemiş bir fail için tam tersi bir durum olduğu istatistik veriler göstermektedir. Şehirde kolluk kuvvetlerin sayıca fazla bulunması ve olay yerine müdahale süresinin kırsala oranla daha hızlı olması sebebi ile suç ve suçlularla mücadele daha etkili olmuştur.

Suçların işlendiği yer olarak %60,67 kırsalda; %39,33'ü ise şehirde işlenmiştir.⁴⁶⁷ Bu tablonun sebeplerine bakıldığında zaman, nüfusun büyük kısmının kırsal alanda yaşadığı, göz önüne alındığında buralarda daha fazla suç işlemenin doğal olabileceği ifade edilebilir. Ayrıca kolluk kuvvetlerinin az olması bölgeye hâkim olamamaları gibi sebeplerde etkili olduğu ifade edilebilir. Şehirlerde de

⁴⁶⁶ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁶⁷ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

azımsanmayacak bir oranda suç işlendiği aşikârdır. Ancak, kolluk kuvvetlerinin etki alanı içinde bulunması sebebi ile kırsala göre daha az suç işlendiği ifade edilebilir.

Grafik 27: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Faillerin Genel Yaş Durumu Ve Karışıkları Suç Oranları Gösterir Grafik.⁴⁶⁸

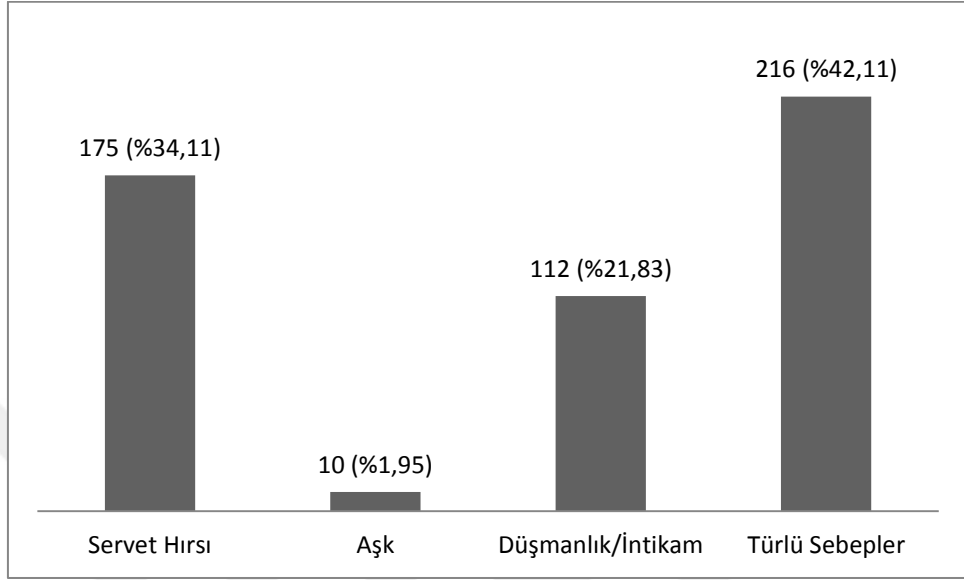
14 yaşın altında suça karışan failler tespit edilmemiştir. Diğer oranlar şöyledir; 14-20 yaş aralığında tutuklu fail oranı %4,91, firari oranı %2,84; 20-30 yaş aralığında tutuklu faillerin yaş oranı %31,38, firarda olan faillerin oranı %11,91; 30-40 yaş aralığındaki tutuklu faillerin oranı %24,76, firar olan faillerin oranı %8,51; 40-50 yaş aralığındaki tutuklu faillerin oranı %11,53, firari olan faillerin oranı %3,59; 50-60 yaş aralığında ve failleri firarda olanların oranı %0,57'dir.

Faillerin yaş aralıklarına bakıldığı zaman, suça en fazla karışan yaş aralığı %43,29 oranı ile 20-30 yaş aralığındaki faillerdir. Ancak suçların daha düşük yaşlarda başladığını ifade eden bir arşiv vesikasının bulunması durumu farklı bir boyuta taşımaktadır.⁴⁶⁹ Bu vesikaya 14-20 yaş arası %5'lik bir grup için teklif edilmiş bir düzenleme olmayıp, muhtemeldir ki, bu 12 belge dışında kalan daha açılmamış veya kayıp olan belgeler içerisinde vilayet ile ilgili diğer suç cetvellerinde suç işleme yaşının 18 altına kadar düştüğü için böyle bir düzenlemeye gitme gereği duyulmuş olabilir. Mevcut 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine

⁴⁶⁸ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁶⁹ Bu arşiv vesikasında sıcak bölgelerde çocukların erken büluga ermelerinden dolayı ceraim ve cinayet yaşının on sekizden on beşe alınması gerektiği ile ilgili bk. BOA. DH. EUM. MTK, 13/40.

yansıyan bir diğer durum 50 yaş üzeri suçta karışma oranı %0,57’lik bir kısmı kapsamaktadır. Faillerin genç diye tabir edilen yaş aralığında suçta karışmaları en önemli faktör sosyo-ekonomik durumun kötü olması yanın sıra gençliğin vermiş olduğu heyecan da etkili olabilmektedir.

Grafik 28: Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Yansıyan Suçların Sebeplerin Oranlarını Gösteren Grafik.⁴⁷⁰

Servet hırsı oranı %41,30; düşmanlık/intikam sebebi ile işlenen suç oranı %26,52; Irza tasallut oranı%4,78; aşk sebebi ile işlenen suçların oranı %2,17;türlü sebepler olarak %25,22 şeklindedir. En fazla suç sebebinin “servet hırsı” ile işlenmesinin arka planında, İmparatorluğun içinde bulunduğu savaş ve ekonomik problemlerin vilayete yansımış olduğu ifade edilebilir. Ve suçun yarıya yakın bir oranının bu sebep ile işlenmiş olması vilayetin sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Aynı cetveller ve aynı dönemleri incelenen Aydın Vilayeti ile suçların sebepleri noktasında bir kıyaslama yapıldığında, vilayetin ekonomik olarak daha zengin olması sebebi ile suçların en büyük oranı “servet hırsı” ile değil “türlü sebepler” ile işlendiği görülmüştür.⁴⁷¹

⁴⁷⁰BOA. DH. EUM. THR. 102/95;DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

⁴⁷¹Öztop, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), s.165.

SONUÇ

Dört sancak ve on bir kazadan oluşan Diyarbekir vilayetinde nüfusun %80'ini Müslümanlar oluştururken, %20'lik kısmı, çoğunluğu Hristiyanlar olmak üzere gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Vilayetin ekonomik durumu dikkate alındığında 1905 vilayet salnamesine göre kendi kendine yetebilecek durumda ve ihtiyaç fazlasını ülkenin farklı bölgelerine sattığı; ancak son döneme gelindiğinde, devletin 1911-1918 yılları arasında yaşadığı savaşlar, Diyarbekir vilayetinde meydana gelen Ermeni faaliyetleri ile eşkıya çetelerinin varlığı, bölgenin ekonomisine darbe vuracak şekilde üretimi sekteye uğratmıştır. Bu sebepler halkın ekonomik sıkıntıya düşmesini beraberinde getirmiştir. Nüfusun fazla ve ekonomik refah düzeyinin düşüklüğü ile suç işleme oranıyla bir paralellik olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti 1877-78 yıllarından itibaren ülke içerisinde suçları tespit etmek ve failler hakkında bilgiler almak amacıyla vilayetlere yazılar göndermiş, her kaza için aylık suç cetvelleri oluşturulması istenmiş, bağlı olduğu sancaklara oradan vilayet merkezine gönderilip, vilayet merkezinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmesini “*ih̄tar ve izah*” yazıları ile belirtmiştir. Bunun üzerine her kaza ve sancak için ayrı ayrı tutulan *vukuat-ı cinaiye cetvelleri* ve vilayet genelini kapsayan, failler hakkında daha ayrıntılı bilgi veren ve daha kapsamlı suçların kaydedildiği *ceraim-i umumiye cetvelleri* tutulmaya başlanmıştır. Ancak düzenli bir şekilde tutulmadığı görülmüştür.

1912-17 yılları arasında tutulmuş olan *vukuat-ı cinaiye* ve *ceraim-i umumiye* cetvelleri Diyarbekir vilayetinin toplumsal yapısı hakkında birçok bilgi vermektedir. 24 aylık *vukuat-ı cinaiye* cetvelleri ile vilayet geneli güvenli sancakları belirlerken, diğer yandan 12 aylık *ceraim-i umumiye* cetvelleri ile failler hakkında ayrıntılı bilgiler vererek vilayetin toplumsal yapısını ortaya koymuştur. Toplam faillerin nitelikleri üzerinden toplumun yapısı hakkında kısmen veriler ortaya koymaktadır. Diyarbekir vilayetinde *vukuat-ı cinaiye* cetvellerine göre 880 cinayet suçu kaydedilmiş, *ceraim-i umumiye* cetvellerine ise kaydedilen cinayet suçu sayısı 460'dır. 24 aylık *vukuat-ı cinaiye* cetvellerine göre toplam işlenen 880 suça göre sancak başına 220 suç düşmektedir. Toplam suçların aylık ortalaması 36,66'dır.

Sancak başına düşen aylık suç ortalaması 9,16'dır. 12 aylık ceraim-i umumiye cetvellerine göre toplamda 460 cinayet suçu işlenmiş; vilayet geneli işlenmiş toplam suçlar içerisinde sancak başına düşen cinayet suç ortalaması aylık işleme ortalaması 9,58'dir. Aydın vilayeti (82,71) ile kıyaslandığında çok düşük bir oranda suç işlendiği ifade edilebilir.

Suçlar, coğrafyaya, toplum yapısına, nüfus oranına, kültüre göre artma ve azalmalar gösterebilmektedir. Nasıl ki, vilayet genelinde nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyor ve suçlara en fazla onlar karışmış ise; Diyarbekir vilayet merkez sancağın nüfusu Mardin sancağına göre fazla olmasına rağmen Mardin de suç oranlarının daha fazla olması gibi; ayrıca coğrafyanın etkisine bakıldığında Mardin sancağı ve bağlı kazalarında dağlık olan Midyat ve Savur kazalarında hem hırsızlık hem de adam öldürme vakalarının fazla olması coğrafi yapı ve merkezden uzaklık ile açıklanabilir bir durumdur.

Can ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçların faillerine dair bilgiler; %32,14 ile bekârlar tarafından işlendiği; faillerin %55,28 oranında suça ilk defa karıştıkları; faillerin mesleklerine dair %49,59 ile çiftçiler karışmıştır. %39,43 oranında faillerin Müslüman oldukları; faillerin okuma yazma bilmeyen %54,07 oranında olduğu; faillerin %68,70 ile kırsalda yaşadıkları; son olarak en fazla %43,27 ile 20-30 yaş aralığındaki faillerin suça karıştıkları tespit edilmiştir.

Mal varlığına karşı işlenen suçları, faillerin nitelikleri; en fazla suçun %44,90 ile bekârlar tarafından işlendiği; faillerin %71,59 ile ilk defa suça karıştıkları; %50 işsizler, %32,95 ile en fazla bu iki zümre adı geçen suça karıştıkları tespit edilmiştir. %48,86 ile Müslümanlar ve %47,73 gibi bir oran ile muhtelif Osmanlı tebaasının karıştıkları; %72,73 ile okuma yazma bilmeyen failler tarafından suçların işlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca faillerin yerleşim yerlerinin %59,78 oranla kırsal alanda yaşadıkları; %61,36 oranında faillerin yaşı 20-30 aralığında daha fazla karışmış oldukları tespit edilmiştir.

Kadına karşı işlenmiş olan suçların faillerine dair nitelikler; faillerin %72,50 oranla bekârlar tarafından işlendiği; bu bekârların %92,50 oranında suça ilk defa karıştıkları, meslekleri %60,00 oranında çiftçilik olduğu, genel itibari ile %57,50 oranında Müslüman oldukları, %70 oranında okuma yazma bilmeyenlerden

oldukları, %72,50 ile kırsal alanda yaşadıkları ve en önemlisi diğer suçlara oranla yaş aralıklarının daha düşük olduğu yani %50 oranında 14-20 yaş aralığındaki failer tarafından adı geçen suçun işlendiği tespit edilmiştir. Vilayetin genelinde meydana gelen cinayet suçlarına karışmadıkları ancak cünha ve kabahat suçlarına çok az da olsa karıştıkları tespit edilmiştir. Kadınlar bir cinayet suçuna karışmış olsa bile, toplumun ve dönemin şartları gereği adli mercilerde adı geçen bir kadının, sadece kendisi için değil yakın çevresi içinde utanılacak bir durum olması, kadının işlemiş olduğu bir suçu aşirete mensup bir erkek tarafından üstlenerek bunların adli mercilere bildirilmesini engellemiş olabilir

Devlete karşı işlenen suçlar, failerin niteliklerin; failerin medeni halleri en fazla suçun %40,65 ile evli çocuklu failer tarafından işlendiği; failerin sabıka durumları ise en fazla %68,39 ile ilk defa suça karıştıkları; failerin meslek bilgilerine bakıldığında %27,74 ile işsizler, ardından %21,94 ile çiftçiler bu suça karışmıştır. Nüfusun çoğunluğuna sahip olmaları sebebi ile suça en fazla %37,50 oranında Müslüman tebaa karışmıştır. Faillerin eğitim seviyesi okuma yazma bilmeyenlerin %53,55 oranında oldukları saptanmıştır. Faillerin yerleşim bilimleri olarak %49,68 ile genel itibari ile köylerde ikamet etmişlerdir. Faillerin yaş aralıkları ise en fazla suça karışan %45,16 ile 30-40 yaş aralığındakilerdir.

Son söz olarak, kırsal alanda nüfusun fazla olması, kolluk kuvvetlerinin azlığı ve zamanında müdahale edememelerinden kaynaklı kırsal alanda asayişin tam anlamı ile sağlanamadığı ifade edilebilir. Ayrıca en fazla suçun çiftçiler tarafından işlendiği saptanmıştır. Can, vücut ve mal varlığına karşı işlenen suçların faileri genel itibari ile 20-30 yaş aralığında olurken; devlete karşı işlenen suçların 30-40 yaş aralığı; kadına karşı işlenen suçların, 14-20 yaş aralığındaki failer tarafından çoğunlukla işlendiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Emniyet Şubesi; 27/27;12/12; 10/7; 5/54; 35/29; 26/37; 35/21; 51/21;51/11; 13/8; 43/17; 43/20; 45/9; 45/15; 67/8; 78/32; 94/21; 94/21; 67/8; 2/24; 5/24.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti; 16/14; 60/5; 67/23; 73/30; 81/25; 81/28; 81/29; 69/39; 72/44; 69/41; 73/30; 13/40; 81 25; 81/28; 81/29.

Dâhiliye Nezareti TMIK. Muamelat; 3/33; 9/2.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Beşinci Şube; 19/55.

A. DVNSMHM. d. 80/183.

Bab-ı Ali Evrak Odası; 2063/154652.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Asayiş Kalemi; 2/18; 8/52; 21/49; 18/96.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi; 1635/89.

DH. MTK. M. 134/18.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi; 616/22.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Tahrirat Kalemi; 88/48.

b. Diğer Kaynaklar

ACIDUMAN, Ahmet Murat Aksu, “Naşibin/ Nusaybin Bimaristanı Tarihine Bir Katkı”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, yıl 2018, C 8, S 2, s.120-132.

AÇIK, Turan, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s.27-72.

AKBULUT, İlhan, *Türk Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

- AKÇA, Gürsoy, Himmet Hülür, “Tazimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapını Modernleşmesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 21, s.235-269.
- AKTÜRK, Şener, “Osmanlı Toplumunda Dini Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Osmanlılar 1)*, S 51, Doğu Batı Yayınları, Ankara Aralık 2010, s.133-158.
- AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ALACAKAPTAN, Uğur, *Suçun Unsurları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:372, Ankara 1975, s.1.
- ALAKAŞ, Abdullah *593 Numaralı Şer’iye Sicilline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2012.
- ALTAN, Bilal- Mehmet Akbaş- Ercan Çağlayan, “Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 6, S 1, 2019, s. 313-339.
- ALTINÖZ, İsmail, “Çingeneler” *DİA*, C Ek-1, TDV Yayınları, İstanbul 2016, s.293-296.
- ASLAN, Taner, “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, C 3, S 5, 2009, s. 41-60.
- AŞAN, Aziz, *Diyarbakır Basınından Yeni Hilal Mecmuası (1-14)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2008,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AVCI, Mustafa, “Osmanlı Hukukunda Livatanın Cezası” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 26, S 2, 2018, s.15-45
- _____, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Mimoza Yayınları, Konya 2014.
- AYDIN, Mehmet Akif, “Mehir”, *TDV*, C 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.389-391.

- BARDAKOĞLU, Ali, “Katl”, *DİA*, C 25, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 45-48.
- BEYSANOĞLU, Şevket *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakir Tarihi Başlangıçtan Akkoyunlular’a Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları 1998, C 1, Ankara 1988.
- BİLGE, Yakup, *Süryaniler Anadolu’nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Nisan 1996.
- BİLGİÇ, Şükrü “Mahkûmların Suç Algısı” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C 16, S 3, 2014, s.8-17.
- BOZAN, Oktay, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti Ve Diyarbakir Eşrafı Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 96, Güz-2017, s.1-46.
- _____, *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ 2012, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BOZDOĞAN AKBULUT, Berrin, “Kaçırma ve Alıkoyma Suçu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 8, S 1-2, Yıl 2000, s. 313-351.
- BUĞRA EKİNCİ, Ekrem, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- BULDUK, Abdukgani Fahri, *Diyarbakır Valileri*, (Yayına Haz. Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın), Medrese Yayınları, Ankara 2007.
- BULUT Ömer Faruk, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum 2016, s.25-35, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇADIRCI, Musa, “Genel Çizgileriyle 19.Yüzyılda Diyarbakır (Bazı Gözlemler)”, *Bütün Yönleriyle Diyarbakir Sempozyumu*, 27-28 Ekim, Nehir Matbaacılık, Ankara 2000, s.144-145.
- ÇELİK, Mehmet, “Doğu Hristiyanlığında Günahın Kaynağı Kadınlar”, *Derin Tarih Dergisi*, Mart 2016, s. 62-66.

- ÇEVİK, Zeki - ÖZKAN, Filiz “Pontus Terörünün I. Meclise Yansımaları (1920-1923)” *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, (Haz. Osman Köse), Kültür Yayınları No:12, Samsun 2017, s.647-662.
- ÇUKUROVA, Bülent, Bülent Erantepli, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır’ın Sosyal ve İdari Yapısı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu*, s.355-362.
- DARKOT, Besim, “Diyarbakır”, *DİA*, C 3, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.661-665.
- DAŞÇIOĞLU, Kemal, “Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekârlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler” *Sayıştay Dergisi*, S 59, s.119-124.
- DAŞÇIOĞLU, Kemal, “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, (Haz. Osman Köse), Kültür Yayınları No:12, Samsun 2017, s.303-317.
- DEMİR, Abdullah, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, (Haz. Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 386.
- DEMİR, Ahmet *İslam’ın Anadolu’ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu illeri)*, Kent Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008.
- DÖNMEZER, Sulhi, “Çocuk Düşürme ve Düşürtmenin Dünü ve Bugünü”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 50, S 1-4, Yıl 1984, s.3-11.
- Düstur*, Tertib 2, C 5, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
- DÜZBAKAR, Ömer, “İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet Ve Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 2008, Volume: 3, Number: 3, s.532-550.
- EFENDİ, Ali Emiri, *Osmanlı Doğu Vilayetleri, Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi*, (Haz. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Hallaçoğlu), Babıali Kültür Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2014, s.55-58.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı’da Kadın Hakları”, *Derin Tarih Dergisi*, Mart 2016, s. 67-75.

- ELİBÜYÜK, Mesut “Tarihi Coğrafya Bakımından XVI. Yüzyılda Diyarbakır”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu 16-17 Aralık 2010, Efil Yayınevi*, s.129-150.
- ERBAY, Celal, “Nafak”, *DİA*, C 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.282-285.
- ERDOĞAN İNCE, Dilşen, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayetinde Bazı Eşkîyalık Olayları”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.477-490.
- EREN, Faruk “Adam Öldürme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 10, S 1, Ankara 1953, s. 33-91.
- ERPOLAT, Metin Salih “Osmanlı Döneminde Diyarbakır’daki Esnaf Grupları ve Meslekler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbekir*, s. 322.
- ESEN, Hüseyin, “Zina”, *DİA*, C 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 444-445.
- EZRAK, Eİbn’ül, Mervani Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975.
- GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, C 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.516-517.
- GENÇOĞLU, Mustafa “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(1), s. 29-50.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır” *DİA*, C 9, TDV Yayınları, Ankara 1994, s. 464-469.
- GÜL, Abdulkadir, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C XVII, S 1-2, 2010, s.2-29.
- ÜLDOĞAN, Vedat, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2011.
- GÜLSOY, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *DİA*, C 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 185-190.
- GÜNAY, Selçuk, “II. Abdülhamit Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa”, *Atatürk*

- Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 2, Yıl 1995, s. 103-132.
- GÜNDÜZ, Tufan *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Baskı 2, Ankara, 2013, s.83-96.
- _____, *Uzun Hasan- Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.
- GÜNKUT, Bedri *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Basımevi, Basım Yılı ?.
- GÜVEN, Filiz, “Kars Kültüründe Kız Kaçırma /Kaçışma Geleneğinin Sosyokültürel Arka Planı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C 4, S 8, Ocak 2016, s.197- 205.
- GÜVENÇ, Bozkurt, “Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız-Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S 1, Yıl 1993, s.43-48.
- HALAÇOĞLU, Yusuf “Aşiret”, *DİA*, C 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 9.
- HARMAN, Ömer Faruk,”Zülkilf”, *DİA*, C 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s.569-570.
- HASPOLAT, Kenan, “Diyarbakır’ın Turizm Potansiyeli ve İnanç Envanteri”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır, 2. Sempozyumu 16-17 Aralık 2010*, DİTAV Yayınları, s.218-265.
- http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_001310.pdf.E.T:24.12.2017,19:20:25.
- http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_001338.pdf.E.T:24/12/2017,20:02:59.
- <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html> E.T. 13.04.1019/01:00.
- ISSI, Murat, “Peyman-Diyarbakır’ın İlk Hususi Gazetesi”, *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi*, S 7, 2012, s.91-115.
- İBRAHİMOV, Osman, Osmanlı Devleti’nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 5, Kars 2016, s.82-94.

- MUMCU, Ahmet, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Osmanlı Devletinde Rüşvet, İnkılap Yayınları*, İstanbul 2005.
- İÇLİ, Tülin, “Adam Öldürme Olayında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 5, S 2, Ankara 1987, s.22-23.
- İLERİ, İlay, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, C 17, S 17, Ocak 2005, s.1-10.
- İLHAN, Mehdi “Bıyıklı Mehmet Paşa”, *DİA*, C 6, TDV Yayınları, s.116.
- İSTEK, Emrah, “Diyarbakır Şer’iyye Sicillerine Göre Kadınlarla İlgili Davalar ve Sosyal Sorunları (1727-1798), *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı 2016, s.1106-1121.
- İZGÖER, Ahmet Zeki *Diyarbakır Vilayet Salnamesi (Rumi 1286/1323- Miladi 1869/1905)*, C 5, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999,s.
- KAÇMAZ, Asım “*Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır’da Yerel Basın (Medya)*”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012, s.52.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah*, Kültür Yayınları, 1. Baskı, MEB Basımevi, İstanbul 1973.
- KAHRAMAN Seyit Ali, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı)*, TTK Yayınları, C 9.
- KARATAŞ, Mehmet, “XVII-XIX. Yüzyıllarda Diyarbekir ve Çevresindeki Bazı Eşkıyalık Hareketlerine Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C 16, S 63, Güz-2017, s. 1288-1296.
- KARPAT, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

- KAYIŞBACAK, Dilek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneler”, *Tarih Kritik Dergisi*, C 3, S 1, Ocak 2007, s. 45-49.
- KENANOĞLU, M. Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.158-188.
- KONAN, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *Osmanlı Tarihi Araştırmalar ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, C 29, S 29, s.149-172.
- KORKMAZ, Âdem, “Aydın Vilayetinde Meydana Gelen Adlî Vakalar ve Bu Vakalara Karışan Suçlulara Dair Bazı Sayısal Veriler (1876-1880)”, *Tarih Dergisi*, S 65 (2017/1), İstanbul 2017, s.119-130.
- KÖSE, Saffet, “Rüşvet”, *DİA*, C 35, TDV Yayınları, s. 303-306.
- Kuran-ı Kerim*.
- NASRULLAH, Binbaşı M. Kolağası M. Rüştü, Mülazım M. Eşref, (Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş), *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başlarında*, Osav Yayınları, İstanbul 2003.
- OKUMUŞ, Ejder, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Diyarbakır”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 7, Nisan 2012, s. 14-51.
- ORAT, Jülide A. - Fadimana ÇELİK, “Diyarbakır Vilayet Hapishaneleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İlk Bahar 2011, S 7, s.73-95.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:31, İzmir 1984.
- ÖZBEK, Nadir, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, 1999, s.34-43.
- ÖZCOŞAR, İbrahim “Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbakır’ında Eşraf” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2015 C 14 S 53, s.127-144.
- _____, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- ÖZDEMİR, M. Cihan, “*Osmanlı Salnameleri ’ne Göre Diyarbekir (1869-1905)*”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlı Urfa 2011, s.25, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZER, Ahmet “Kürtler ve Türkler Açısından Beş Büyük Tarihi Kavşağın Odağındaki Kent Olarak Diyarbekir”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu, 16-17 Aralık 2010*, DİTAV Yayınları, s.122-128.
- _____, “Göç ve Kentleşme Kısacasında Bir Kent: Diyarbekir” *Tüm Yönleriyle Diyarbakır, 2. Sempozyumu 16-17 Aralık 2010*, DİTAV Yayınları, s.271-288.
- ÖZGÜN, Cihan, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı’nda Eşkîyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler” *Osmanl’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse) Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 159-179.
- ÖZTEMİZ, Mutay, *Süryaniler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZTOP, Fatih, Öztop, “*II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÖZTOP, Fatih – KARASU, Demet, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs” Suçları (R.1329-M.1913/1914)” *Tarih Okulu Dergisi*, S 29, 2017, ss.205-219.
- PALALI, İlhan, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905)*”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SARI, Serkan, “Ortaçağda Diyarbakır’da Ticaret”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs Diyarbakır 2004* (Ed: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal) s.863-864.
- SAVRAN, Ahmet “Meyyafarikin”, *DİA*, C 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s.511-512.

- SEZER ÖZDİLLİ, Mesude, II. Meşrutiyet Döneminde Bir Muhalif Gazete ve Gazeteci: Türkiye Gazetesi ve Şirvânizâde Mahmûd Tâhir, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, s.429-470.
- SOLAK, İbrahim – UYSAL, Zeynep, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680), *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 6-8 Mayıs 2016, Konya s.991-1004.
- SÜPHANDAĞI, Kemal *Büyük Osmanlı Entrikası ve Hamidiye Alayları*, Komal Yayınları, 1.Baskı İstanbul 2006.
- ŞİMŞEK, Fatma, EROĞLU, Haldun, Güven Dinç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 6, Kış 2009, s. 593-609.
- TAŞDEMİR, Esmer, “II. Meşrutiyet Dönemi Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları Ve Failleri (1912-1917)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2019.
- TAŞDEMİR, Mehmet “Mardin”, *DİA*, C 28, TDV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 43-48.
- TAŞKIN, Faruk “Diyarbakır’da Bir Misyoner Hastanesi, Diyarbakir Amerikan Hastanesi(1908-1915)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2017, C 3, S 3, s.110-122.
- TEKİN, Rahmi- Yaşar BAŞ, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyılın Başı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- TEKİN, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 29, S 47, Ankara 2010, s.83-102;
- TELİMEN, Muzaffer, “Anadolu’nun Damgalanmış Halkı: Yezidiler” *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Üniversitesi Dergisi*, C 1, S 1, Batman 2012, s.963-971.
- TERNON, Yves, *Mardin 1915*, (Haz. Naringül Tateosyan), Belge Yayınları, İstanbul 2013.

- TEZCAN, Mahmut, “Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneğinin Antropolojik Çözümlemesi”, *Aile ve Toplum*, Yıl:5, C 2, S 6, Ekim-Aralık 2003, s. 41-48.
- TOKGÖZ, Erdinç, “19.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi*, C 18, S 2, Ankara 2000, s.365-376.
- TOSUN, Öztekin, “Kadın ve Suç”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 33, S 3-4, İstanbul 1967, s.27-44.
- TUFANTOZ, Abdurrahim, “Mervaniler”, *DİA*, C 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 230-232.
- TUNCCEL, Metin “Nusaybin”, *DİA*, C 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s.269-270.
- _____, “Diyarbakır” *DİA*, C 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s.469-472.
- TUNCCEL, Metin, Abdülkerim Özeydin, “Cizre”, *DİA*, C 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.37-39.
- TUNCER, Orhan Cezmi, “Diyarbakır-Mardin ve Diyarbakır-Urfa Kervan Yolu”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S 7, Yıl 2001, s.113-126.
- TURAN, Ahmet, “Yezidiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 1, S 1, Samsun 1986, s. 188-199.
- TÜTENGİL, Cavit, “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 24, S 1-2, İstanbul 1964, s.145-154.
- ULUÇ, A.Vahap, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, C 2, S 2, Şanlıurfa 2010, s. 35-52.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Cenin”, *DİA*, C 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.369-370.
- ÜRKMEZ, Naim, “Eşkivalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Rapor”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, Aralık 2015, s.31-64.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbekir’in Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu (15-17 Kasım 2006)*, Diyarbakır Valiliği Türk

Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, C 1, (Ed: Bahaeddin Yediyıldız, Kertsin Tomenendal) C I, Ankara 2008, s.199-210.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin “Osmanlı Öncesi Diyarbakır'ına Genel Bir Bakış” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu (15-17 Kasım 2006)*, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, C 1, s.18-36.

YETİŞGİN, Mehmet, Toroshan ÖZDAMAR, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği” *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 1, 2016, s.219-240.

YILDIZ, Gültekin, *Mapushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2012.

YILDIZ, Hatip, Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu (15-17 Kasım 2006)*, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, C 1, s.387-404.

YILMAZÇELİK, İbrahim “ XIX. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Nüfus Hareketleri” *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu, 16-17 Aralık 2010*, Efil Yayınevi, Ankara 2011, s.29-68.

_____, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, C 31, S 31, s.225-242.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbekir (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

_____, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Yönetim-Halk Münasebetleri”, *38. ICANAS -Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007*, Ankara, s.3385-3396.

YINANÇ, Mükrimin Halil, “Diyarbekir”, *DİA*, C 3, TDV Yayınları, s. 605-606.

YİNER, Abdulnasır, “Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”, *Tarih Dergisi*, S 54, Ocak 2011, s. 193-220.

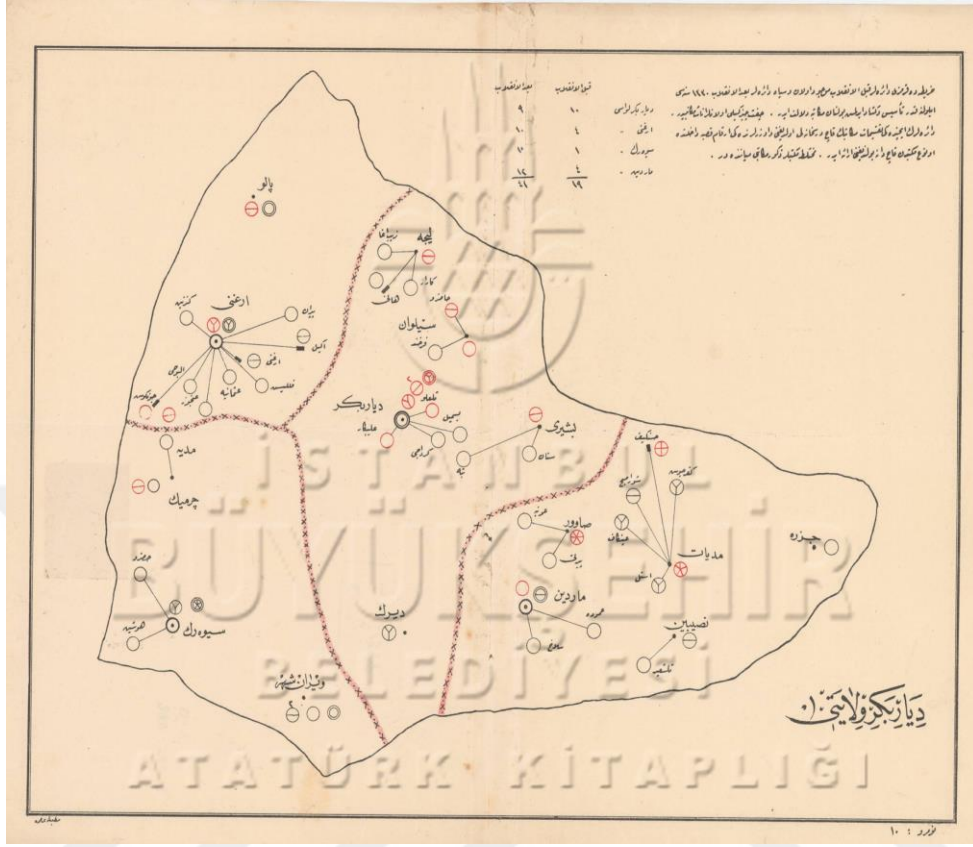
YURTSEVEN, Yılmaz, “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta’zir Suç Ve Cezaları”, *Selçuklu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 9, S 3-4, 2001, s. 265-292.

ZEYREK, Suat, “Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu” *Türkiyat Mecmuası*, C 23, Bahar 2013, s. 109-140.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul Ekim 2003.

HARİTALAR

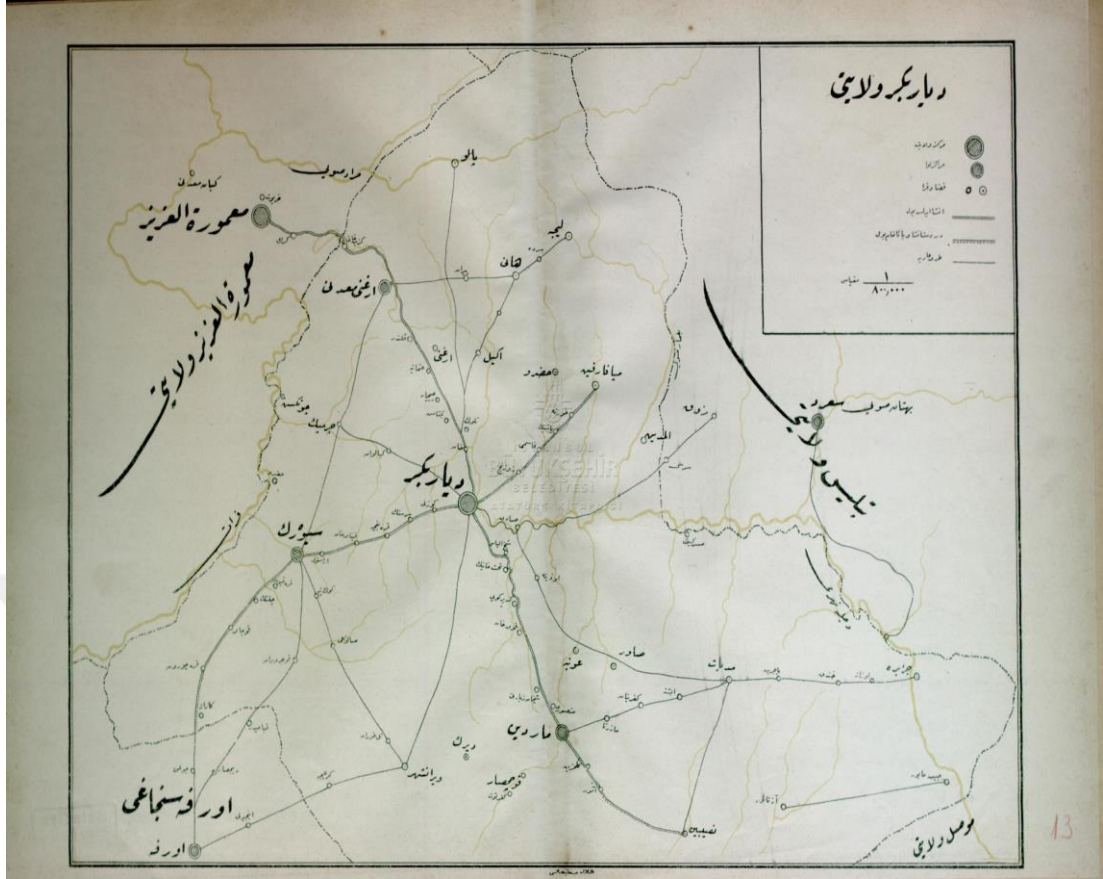
Harita 1: Diyarbakir Vilayeti İdari Birimleri Olan Sancak, Kaza Ve Bağlı Nahiyeleri Gösteren Harita.⁴⁷²

⁴⁷²http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_001338.pdf. (24/12/2017) 20:02:59.

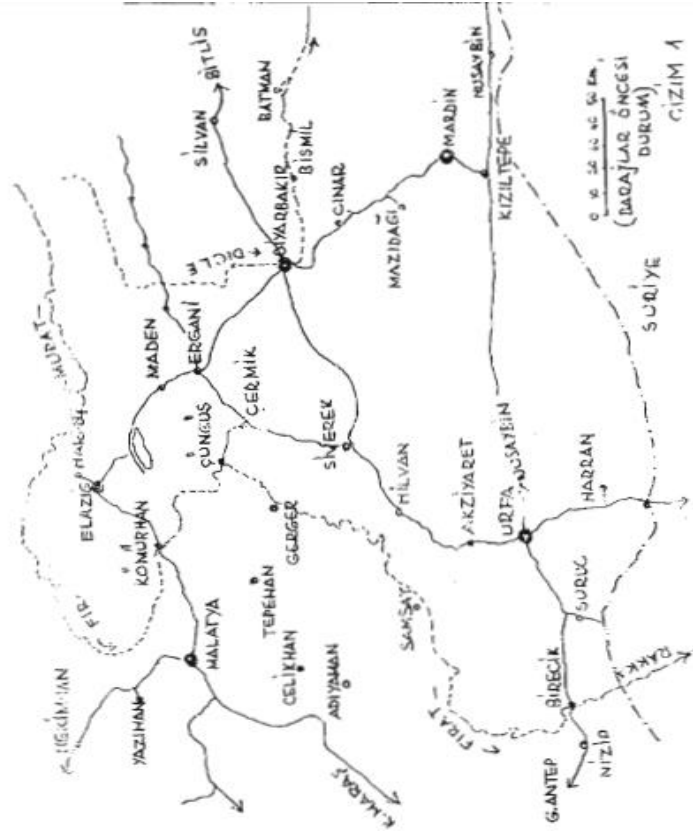
Harita 2: Diyarbakir'in idari sınırları ve komşu vilayetleri gösteren harita. 473

⁴⁷³ http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_001310.pdf. (24.12.2017) 19:20:25

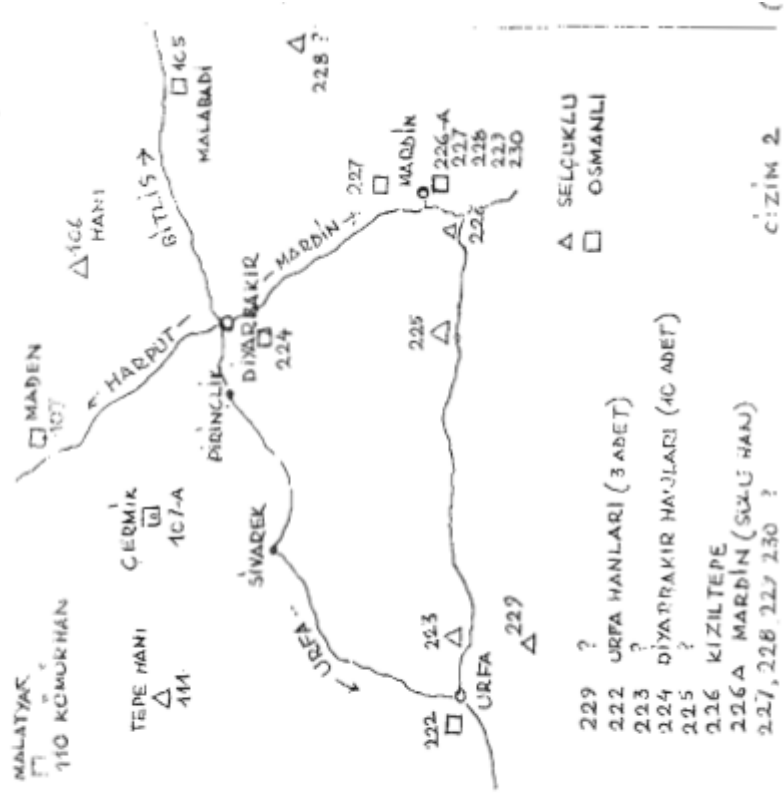
Harita 3: Diyarbekir Vilayetinin Sancak ve Kaza Merkezleri Arasındaki Yol Haritası.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴Dâhiliye Nezareti, *Vilayet Yolları Haritaları*, R.1330, İstanbul Matbaası, s. 13.

Harita 5: Diyarbekir Vilayetinden Geçen Kervan Yollarını Gösteren Harita.⁴⁷⁵

⁴⁷⁵Orhan Cezmi Tuncer, "Diyarbakir-Mardin ve Diyarbakir-Urfa Kervan Yolu", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S 7, Yıl 2001, s.113-126.

Harita 6: Vilayette Sancak Ve Kazalardan Geçen Kervan Yollarını Gösterir Harita.⁴⁷⁶

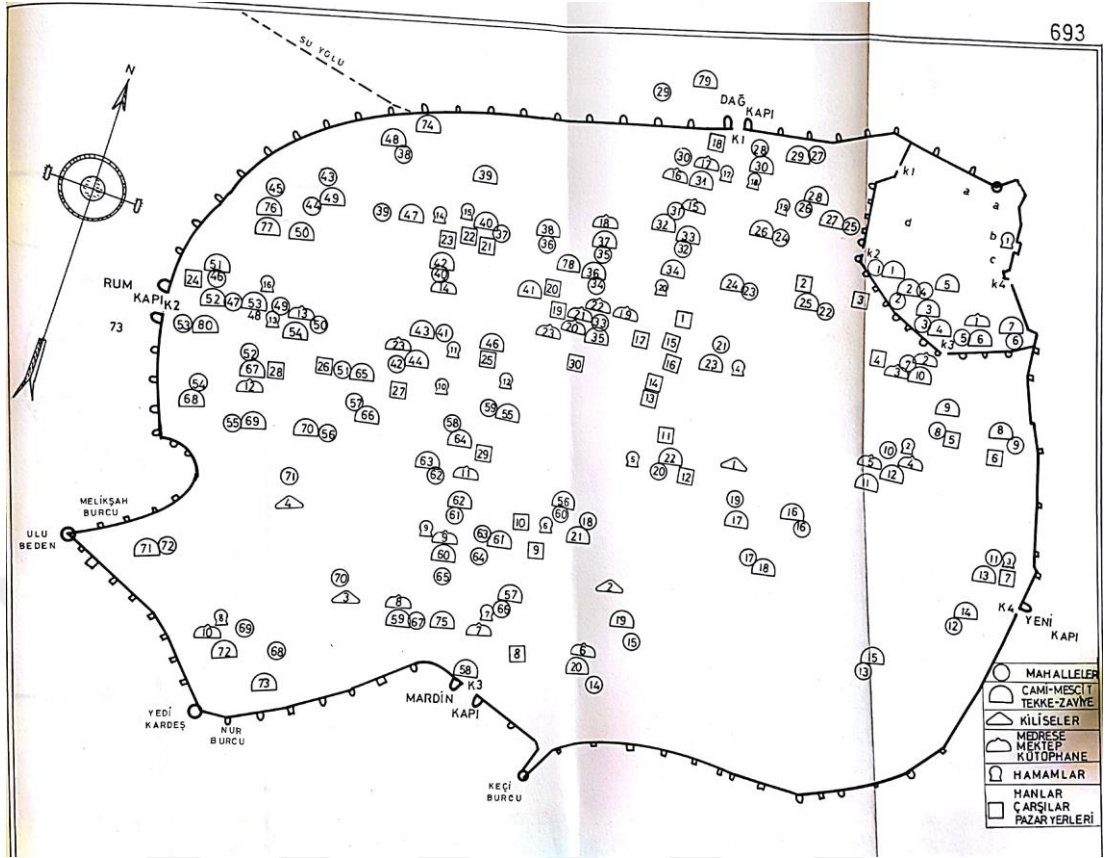
⁴⁷⁶Orhan Cezmi Tuncer, "Diyarbakir-Mardin ve Diyarbakir-Urfa Kervan Yolu", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S 7, 2001, s.113-126.

RESİMLER

Resim 1: Diyarbekir'in ilk yerleşim yeri olan, Çayönü yerleşkesini gösteren resim⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ Özdemir, *Osmanlı Salnamelerine Göre Diyarbekir (1869-1905)*, s. 98.

Resim 2: Diyarbakir’de Yapılan Bazı İmar Faaliyetleri Gösteren Resim.⁴⁷⁸

⁴⁷⁸Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 693.

TABLOLAR

Tablo 3: Vilayet Geneli Bulunan Bazı Aşiretlerin Nüfusları ve Yaşadıkları Yerleri Gösteren Tablo.⁴⁷⁹

Aşiret Adı	Erkek Sayısı	Çadır	Yaşadıkları Yerler
Kargeci ve Şeyhan	3.500		Diyarbakir-Siverek Sancağı
Kikiçerkan-	1.924		Mardin-Ceylanpınar arası
Kikixeman-	890		Mardin-Ceylanpınar arası
Deqori	1.292		
Milli aşieti	1.011		Mardin-Nusaybin Cizre
Milli aşieti	10.188		Siverek, Mardin, Urfa, Zor Sancağı
Miran ve Keçan Aşireti	2.692		Nusaybin-Musul, Sincar
Bölgedeki Bazı Arap Aşiretleri			
Teyi Aşireti	2000	400 Çadır	Nusaybin-Musul, Sincar
Cubır Aşireti	2000		
Şemir Aşireti		10.000 Çadır	Mardin, Musul, Urfa, Zor Sancağı
Turbi-Bekare-Xename Aşiretleri	60.000		Nusaybin, Mardin, Ceylanpınar, Musul
Gravyan	250		
Bızınıyan	800		
Şükran	500		
Xeliyon	700		

⁴⁷⁹Süphandağ, *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*, s.141-142.

Tablo 4: Diyarbakır Sancağında Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Miktarları⁴⁸⁰

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Hınta	Keyl-i Âsitâne	2466000	2466000	
Şa'îr	“	1710000	1710000	
Hububat-u saire	“	300000	300000	
Pirinç	Kıyye	485600	175600	310000
Tütün	“	42500	42500	
Ham Pamuk	“	2560000	126000	130000
Kökboya	“	3600	3600	
Mazı ve teferruatı	“	295000	29600	265400
Nar kabuğu	“	60000	60000	
Sumak Yaprığı	“	115000	115000	
Sumak	“	23000	23000	
Kitre	“	35600	11000	24600
Ceviz	“	600000	600000	
Badem	“	4000	2500	1500
Sebze	“	2300000	2300000	
Soğan	“	140000	1400	
Sarımsak	“	35000	35000	
Üzüm	“	1256000	1256000	
Meyve	“	446000	446000	

Ürün Adı	Mahsul Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Kuru üzüm ve yemiş	Kıyye	1000000	1000000	
Pekmek ve akîd	“	20000	20000	
Sucuk ve pestil	“	40000	40000	
Şarap	“	120000	90000	30000
Rakı	“	40000	35000	5000
Şuruplar	“	28000	11000	17000
Zeytinyağı	“	12000	4000	8000
Susamyağı	“	450000	392000	58000

⁴⁸⁰İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 198-199-200.

Tablo 4.1: Diyarbekir Sancağında Hayvancılık Ürünleri ve Miktarları⁴⁸¹

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Zehbiye	Aded	70000	70000	
İhrac olunan ağnâm	“	9000		9000
Yapağı	Kıyye	56000	39000	17000
Kıl	“	50000	33000	17000
Tiftik	“	200	200	
Deri	“	70000	30000	40000
Sade Yağ	“	170000	110000	60000
İçyağı	“	35000	35000	
Peynir	“	40000	40000	

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
İpek kozası	Kıyye	42000	42000	
Bal	“	16000	16000	
Balmumu	“	25000	22000	3000

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Sarfiyat	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Sansar cildi	Top	17000	2500	14500
Tilki cildi	“	11000	3300	7700
Tavşan cildi	“	11000		11000
Ayı ve kurt cildi	“	540	140	400

⁴⁸¹İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 198-199-200.

Tablo 4.2: Diyarbekir Sancağında Üretilen Sanayii Ürünleri ve Miktarları⁴⁸²

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			Dahili	Harici
Çatari	Top	17000	2500	14500
Kutni	“	3200	100	3100
Gazaliye	“	25000	6500	18500
Kırmızı iplik	“	16300	5800	10500
Manusa	“	32400	11400	21000
Yerli basma	“	21500	10500	11000
Çarşaf	“	3400	1100	2300
İpek mendil	Aded	2000	400	1600
Mülevven meşin	“	10500	5000	5500
Mülevven sahtiyan	“	13700	6300	7400
Kösele	“	10000	5000	5000
Ayakkkabı	“	70000	50000	20000
Şal aba	“	4700	3000	1700
İpek puşi	“	45000	17000	28000
İpek puşi	“	45000	17000	28000
Canfes	“	32000	5700	26300
Ma'reke	“	1000	500	500
Eğer takımı	“	1000	500	500

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Çorap	aded	35000	23500	11500
Külâh	“	11000	10000	1000
Mamulât-ı ahşabiye	“	33000	22000	11000
Muytâbiye	Kıyye	76100	34100	42300
Manda dişî	“	55000	55000	
Nühâs cevâni	“	68200	22700	45500

⁴⁸²İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 198-199-200.

Mamul gümüş	“	2000	1250	750
Mamul tunç	Kıyye	8000	3500	4500
Mamul gazzâziye	“	5000	2300	2700
Mamul demir	“	150000	115000	35000
Çift âlâtı	“	22500	22500	
Lâle ve su kabı	“	125500	70000	55000

Diyarbakir ’de Kullanılan Ölçü Birimleri

Dirhem: 0 Kilogram yani 3 gram 207 santigrama eşittir.

Kıyye: 400 dirhem, 1 kg, yani 282 gram, 95 santigrama eşittir.

Batman: 6 kıyye, yani 7 kg, 297 gram, 7 santigrama eşittir.

Kantar ve Kile: 180 kıyye, yani 230 kg’a eşittir.

Ölçek: 11 kıyye ve 100 dirhem yani 14 kg, 375 grama eşittir.

Endeze: 71 santimetreye eşittir.

Tablo 5: Mardin Sancağında Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Miktarları:⁴⁸³

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Hinta	Kile	1260000	1260000	
Şa'îr	"	56700	56700	
Hububat-i saire	"	540000	54000	
Tütün	Kıyye	100000	68000	22000
Ham pamuk	"	120000	94000	26000
Pirinç	"	70000	70000	
Susam	"	700000	460000	240000
Mahleb	"	290000	70000	220000
Batum	"	380000	110000	270000
İncaz	"	330000	165000	165000
Zeytin	"	160000	50000	110000
Mazı	"	132000	22000	110000

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Antuf	"	17000	27000	
Şakaloz	"	17500	17500	
Sumak yaprağı	"	23000	23000	
Nar kabuğu	"	22000	22000	
Sebze	"	900000	900000	
Üzüm	"	1300000	1300000	
Meyve	"	90000	90000	
Ceviz	"	240000	12000	12000
Badem	"	18000	18000	

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Sucuk	Kıyye	100000	50000	50000
Pestil	"	115000	55000	60000
Pekmez	"	35000	24000	11000

⁴⁸³İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s.201-202-203.

Akide	“	54000	45000	
Meşrubat	“	22000	22000	
Şuruplar	“	4000	4000	
Kuruyemiş	“	25000	25000	
Bitim yağı	“	5000	5000	
Batım sabunu	“	6000	6000	
Susam yağı	“	115000	115000	

Tablo 5.1:Mardin Sancağında Hayvancılık Ürün ve Miktarları:

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Zebhiye	Aded	555000	55000	
İhrac olunan	“	46000		46000
Deri	“	55000	30000	25000
Yapağı	Kıyye	100000	40000	60000
Tiftik	“	230000	45000	185000
İçyağı	“	50000	50000	
Sade yağ	“	135000	70000	65000
Peynir	“	120000	90000	30000

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
İpek kozası	Kıyye	2000	2000	
Bal	“	36000	21000	15000

Tablo 5.2: Mardin Sancağı Sanayii Ürün ve Miktarları.

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Gazaliye	Top	20000	10000	10000
Beyaz bez	“	16000	12000	4000
Kırmızı bez	“	8000	6000	2000
Şal aba	Aded	11000	2000	9000
Yün aba	“	5000	2500	2500
Mendil	“	10000	10000	

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Külâh	“	5000	5000	
Mülevven meşin	“	13000	5000	8000
Mülevven sahtiyan	“	30000	20000	10000
Ayakkabı	“	8000	6000	2000
Lüle ve su kabı	“	300000	100000	200000

Mardin Sancağında Kullanılan Ölçüler

Kantar ve Kile: 240 kıyye yani 707 kg’a eşittir.

Ölçek: 15 kıyye yani 19 kg 180 gram 5 santigrama eşittir.

Tablo 6: Ergani-Maden Sancağında Yetiştirilen Tarım Ürün ve Miktarları:⁴⁸⁴

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Hınta	Keyl	769700	769700	
Şa'îr	"	223227	223227	
Hububat-ı saire	"	240000	240000	
Pirinç	Kıyye	42500	42500	
Ham pamuk	"	236000	170000	66000
Susam	"	160000	10000	60000
Zekrek	"	47000	47000	

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Kök boya	"	1400	1400	
Nar kabuğu	"	50000	50000	
Kitre	"	13000	5000	8000
Sebzavât	"	600000	600000	
Soğan	"	156000	80000	76000
Sarımsak	"	8000	8000	
Üzüm	"	178000	10000	780000
Meyve	"	86000	86000	
Ceviz	"	240000	240000	
Badem	"	25000	10000	15000

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Bezir yağı	Kıyye	17000	17000	
Hind yağı	"	7000	7000	
Susam yağı	"	15000	15000	
Çiriş	"	16000	10000	6000
Pekmez	"	55000	55000	
Sucuk ve Pestil	"	32000	32000	
Meşrubat	"	60000	60000	

Tablo 6.1: Ergani-Maden Sancağında Üretilen Hayvansal Ürün ve Miktarlarını Gösteren Tablo.⁴⁸⁴İzgöer, *Diyarbakır Salnamesi*, C 5, s. 204-205.

Tablo 6.2: Ergani-Maden Sancağında Üretilen Hayvansal Ürün ve Miktarlarını Gösteren Tablo

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			Dahili	Harici
İpek kozası	“	9200	9200	
Bal	“	23600	23600	16000
Sanayi ürünü	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Beyaz bez	Top	28200	28200	
Sahtiyan	Aded	20000	20000	
Meşin	Aded	6000	6000	
Kösele	“	8000	8000	
Çift alâtı		7000	7000	

Ürün Adı	Ürün Miktarı		Tüketim	
			İç Tüketim	Dış Tüketim
Zebhiye	Aded	180000	18000	
İhraç olan hayvan	“	5000		5000
Deri	“	18000	14000	4000
Yapağı	Kıyye	32500	18000	14500
Revgan-ı sade	“	85000	50000	35000
İçyağı	“	13000	13000	
Peynir	“	120000	120000	

Tablo 7: Vilayet Genelinde 1890-1900 Yılları Arasında Mevcut Hayvan Sayılarını Gösteren Tablo.⁴⁸⁵

Hayvanlar	Diyarbakir	Ergani	Mardin	Toplam	
				1890	1900
Öküz ve İnek	8.900	3.600	7.500	28.000	
Manda	3.660	1.500	2.840		27.000
At	15.928	11.100	13.514	40.532	41.000
Eşek	15.426	8.010	16.534	39.470	42.000
Katır	4.106	2.000	17.000	23.106	23.000
Deve	400	500	1.100	2000	2000

⁴⁸⁵Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905) s.233.

Koyun	102.400	96.104	418.480	616.984	668.774
Keçi	80.452	150.508	99.110	330.070	363.886

Tablo 9: Ceraim-ı Umumiye Cetvellerine Yansıyan Cinayet Suçları ve Faileri.⁴⁸⁶

Suçun Türü	Faili Belli Olan	Faili Meçhul Olan	Toplam Vaka Sayısı	Aylık Suç Ortalaması
Devletin İç Güvenliğini İhlal	1		1	0,08
Eşkıyalık	27	10	37	3,08
Eşkıyaya Yataklık	5	1	6	0,5
Devlet Malını Çalmak	64	5	69	5,75
Rüşvet	13		13	1,08
Planlayarak Öldürme	104	55	159	13,25
Planlamadan Öldürme	34	4	38	3,16
Zehirleyerek Öldürme	5		5	0,41
Katl-i Usul	19		19	1,58
Katl-i Furu	2		2	0,16
Tecavüz	10		10	0,83
Tecavüze Teşebbüs	5		5	0,41
Kız Kaçırarak	19		19	1,58
Sahtekârlık	21		21	0,57
Kundakçılık	5		5	0,41
İskatı Cenin	2		2	0,16
Gece Örgütlü Anayolda Hırsızlık	12	7	19	0,28
Meskûn Mahalde Duvar Delerek Hırsızlık	9	5	14	1,16
Gece Silahlı Duvardan Aşarak ve Cebir ve Şiddetle Hırsızlık	14	2	16	1,33
Toplam	371	89	460	38,33

⁴⁸⁶ BOA. DH. EUM. THR. 102/95; DH. EUM. ADL. 1/3; 5/40; 7/4; 19/20; 19/24; 22/30; 23/2; 31/18; 32/47; 39/1; 39/2.

Tablo 13: Vilayetin Kazalara Göre 1913-14 Yılları Nüfusunu Gösteren Tablo.

Kazalar	1913 ⁴⁸⁷	1914 ⁴⁸⁸
Diyarbakir Kazası	74,671	75,089
Derik Kazası	17,618	22,668
Silvan Kazası	41,531	41,743
Beşiri Kazası	15,730	16,068
Lice Kazası	28,197	28,722
Mardin Kazası	69,377	71,969
Nusaybin Kazası	13,754	17,006
Cizre Kazası	21,640	24,538
Midyat Kazası	26,705	58,777
Savur Kazası	41,191	42,356
Ergeni- Maden Kazası	56,603	83,010
Palu Kazası	45,068	45,931
Siverek Kazası	50,744	54,062
Viranşehir Kazası	18,836	17,635
Çermik Kazası	19,034	20,231

⁴⁸⁷ BOA. DH. EUM. MTK. 74/51; DH. EUM. THR. 88/48.

⁴⁸⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1930)*, s.372.

EKLER

Ek 1: Vukuat-ı Cinaiye Cetveli.⁴⁸⁹

[illegible]

⁴⁸⁹BOA. DH. EUM. EMN. 26/37.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) C

DUEMLTHR.00102.00995.001DHEUM,THR,00102,00095,001

145

[illegible]

146